

KÉT KOR KÜSZÖBÉN. EGY FOLKLÓRGYÚJTÓ TANÁR A 19–20. SZÁZAD FORDULÓJÁN

A balladagyűjtő Kanyaró Ferenc nyomában

Kanyaró Ferenc (1859–1910) neve nem ismeretlen a magyar kultúrtörténetben. A kolozsvári unitárius főgimnázium egykori tanárát számon tartja nemcsak az egyháztörténeti szakirodalom, de a magyar irodalomtörténet is, mint a régi magyar irodalom kitarató búvárlóját.¹ Különösen Zrínyi-kutatásai jelentősek.² Önálló kötetei mellett számos tanulmánya, cikke, kisebb közleménye jelent meg a 19. század nyolcvanas-kilencvenes éveinek, s a 20. század első évtizedének legrangosabb szakfolyóirataiban – az *Irodalomtörténeti Közleményekben*, *Századokban*, *Egyetemes Philologiai Közönyben*, *Magyar Könyvszemlében*, *Erdélyi Múzeumban*.³ Adatfeltáró irodalomtörténeti kutatásával párhuzamosan számottevőt alkotott mint egyháztörténész is, aki hitfelekezetének magyarországi története, s egy Dávid Ferenc-kismonográfia mellett nagy vihart kavaráó egyháztörténeti vitairatot írt a Kálvin-ortodoxia ellen, az unitarizmus védelmében.⁴

Kanyaró Ferenc nem teljesen ismeretlen a néprajzi szakirodalomban sem. Aki aprólékosabban számba veszi az erdélyi népköltészeti kutatások történetének 19. század végi–20. század eleji mozzanatait, óhatatlanul belebotlik Kanyaró Ferenc nevébe, már csak azért is, mert nem vidéki periodikák rég elfelejtett lapjain közölt népballadákat, virágénekeket és néhány más folklórszöveget, hanem a Magyar Néprajzi Társaság, az Erdélyi Múzeum-Egyesület, illetve az Egyetemes Philologiai Társaság rangos folyóiratában.⁵

A romániai magyar népballadagyűjtés történetét bemutató Szabó T. Attila úgy ítéli meg, hogy a dallamgyűjtés úttörőjével, Seprődi Jánossal nagyjából egy időben je-

¹ L. SZINNYEI József V. 1897: 939–942; BENEDEK Marcell 1927: 574; BENEDEK Marcell 1963: 580; PÉTER László 1994: 957.

² KANYARÓ Ferenc 1890, 1894a.

³ Műveinek, publikációinak jegyzékét l. SZINNYEI József V. 1897: 939–942; GULYÁS Pál 1995: 176; PÁLFI Márton 1910: 29–31, valamint e kötetben (*Kanyaró Ferenc munkáinak jegyzéke*).

⁴ L. *Unitáriusok Magyarországon, tekintettel az unitarizmus általános történetére*. Kolozsvár, 1891; *Dávid Ferenc*. Kolozsvár, 1906; *Unitárius történetírás és Kálvin-orthodoxia (Servet és Kálvin)*, Kolozsvár, 1895.

⁵ L. KANYARÓ Ferenc 1895, 1902, 1903, 1906a, 1906b, 1909.

lentkező Kanyaró balladaközlései kissé korszerűtlenek, mert a régi gyűjtőgyakorlatot követve „a pusztá szövegekölés útját járta abban a három gyűjteményében, amelyek közül kettőnek 1906-ban és 1909-ben az *Erdélyi Múzeum*, a harmadiknak 1906-ban az *Ethnographia* adott helyet. A tőle napvilágra hozott anyagból csak a *Csáki bíróné leánya* két változata, valamint egy, a *Barcsai*-típusba tartozó szabédi ballada (*Bethlen Anna*) tartozik a klasszikus balladák közé, a többi az újabb stílusú, de régebbi elemeket is magukba olvasztott balladáink számát gyarapítja. Köztük *Szabó Vilma* és *Szűcs Máriss* balladájának négy-négy, *Váradai Jóska*, *Szeredai fogházban* három-három, *Balog Józsi*, *Györbér Áron*, *Berek Náni* (A gyermekgyilkos anya) és *Tollas Erzs*i két-két, *Csók Anikó* (A gyalázat elől a halálba menekülő leány) és *Dancsuj Dávid* egy-egy szövegváltozatban kerül elének.¹

Szabó T. Attila soraiból – a dallam nélküli szövegekölés miatti elmarasztalás mellett – az is kiolvasható, hogy Kanyaró publikációit azért sem tartja túl jelentősnek, mert alig akad bennük klasszikus ballada. Nem értékelte Szabó T. Attila Kanyarónak azt a – korában újításnak számító – törekvését sem, hogy egy balladának több, más-más helységről, más-más székely vidékről származó változatát közli egyszerre, vagyis hogy Kanyaró meghaladta azt a századvégi, általánosnak mondható szemléletet és gyakorlatot, hogy ha egy ballada szövege nem hozott jelentős eltéréseket az addig publikált szövegváltozatokhoz képest, fölöslegesnek találták közlését, még akkor is, ha egészen más földrajzi-etnográfiai környezetből került elő az újabb szöveg.

Mindezeknek figyelmen kívül hagyása következtében aztán nyilvánvaló, hogy nem tulajdonít Szabó T. Attila különösebb jelentőséget a Kanyaró-publikációknak, annál is inkább, mert számokban kifejezve is szerénynek mondható ez a gyűjtemény: Szabó T. Attila felsorolása szerint Kanyaró Ferenc e három közleményében mindössze 12 balladatípus 27 változatát tette közzé.²

Ismerve Szinnyei József *Magyar írók élete és munkái* című művének Kanyaró Ferencről írott cikkét, magam is megütköztem e csekély mennyiség láttán. Az 1897-ben – tehát még Kanyaró Ferenc életében – megjelent ötödik kötetben ugyanis egyebek mellett ezt olvashatjuk munkásságáról: „1892-ben egy székelyföldi útja után rendszeresen kezdte gyűjteni tanítványai segélyével népies költészetünk múlt- és jelen századi termékeit, mely gyűjteményt, néhány érdekes kuruc költeményen kívül, mintegy 100 tréfás dal és gúnyének e század elejéről és 200-nál több népballada tesz nagybecsűvé.”³ 1897-ben tehát Kanyarónak más műfajok mellett 200-nál több népballadából álló gyűjtemé-

¹ SZABÓ T. Attila 1970: 22. – Itt jegyezzük meg, hogy Szabó T. Attila tévesen sorolta a *Bethlen Anna* Kanyaró-féle balladáját a *Barcsai*-típusba, s ennek következtében arra sem figyelt fel, hogy ennek az igen ritka, addig csak Udvarhelyszékből ismert balladának Kanyaró újabb változatát hozta napvilágra, bővítve egyúttal földrajzi elterjedtségének körét is. Ügyszintén indokolatlanul sorolta a *Csáki bíróné lányát* és a *Tollas Erzs*i balladáját külön-külön kategóriába, hiszen mindkettő *A halálra táncoltatott leány* balladatípus változata.

² Valójában 28 balladaszöveget, mert Szabó T. Attila nem említi az *Ének Muri halálára* című, Medeséren gyűjtött helyi büntényballadát. L. KANYARÓ Ferenc 1909: 338–339.

³ SZINNYEI József V. 1897: 942.

nye volt – ha igaznak fogadjuk el Szinnyei állítását. Márpedig semmi okunk kételkedni Szinnyei hitelességében, nemcsak azért, mert pontos és megbízható filológusként tartja számon a magyar művelődéstörténet, hanem azért is, mert információi feltehetően közvetlenül Kanyarótól származtak. A kolozsvári tanár ugyanis a nyolcvanas évek közepétől bekapcsolódott Szinnyei nagy művének adatgyűjtő és -feldolgozó munkájába (az erdélyi unitárius szerzők legtöbbszöréről ő készítette a szócikket, vagy szolgáltatva az adatokat), s ennek kapcsán elég sűrűn levelezett vele. A Kanyaró–Szinnyei-levelezés több mint ötven darabjában¹ nem találtam ugyan nyomát annak, hogy Kanyaró maga szállította volna az adatokat a róla szóló szócikkhez, de minden bizonnyal ő is kitöltötte azt az űrlapot, melyet az erdélyi kortárs literátorok egy részéhez Szinnyei éppen az ő segítségével juttatott el.²

Felmerülhetett tehát, és jogosan, a kérdés: hová lett, mi történt Kanyaró Ferenc nagyszabású gyűjteményével? És az is kérdésként ágaskodott elém, hogy a 20. század első évtizedében közzétett kéttucatnyi balladaszöveg Kanyaró nagy gyűjteményének a töredéke-e, vagy újabb gyűjtés eredménye?

Ezek a nyugtalanító kérdések készítettek arra, hogy két évtizeddel ezelőtt, a 20. század kilencvenes éveinek közepén nyomába eredjek Kanyaró Ferenc folklórhagyatékának. Mindenek előtt levelezésének különböző kéziratárakban fennmaradt töredékeit néztem át. Így bukkantam olyan adatokra, melyek egyrészt hitelesítették Szinnyei előbb idézett állítását – legalábbis mennyiségi vonatkozásban –, másrészt nyomra vezettek magát a balladagyűjteményt illetően is. 1893 júniusában Szilády Áronnak arról írt Kanyaró, hogy „mintegy 300 drbra menő ének és népdalgyűjteményemből e nemben csakhamar újabb közlést is bocsáthatok a szerkesztő úr rendelkezésére”.³ Ugyanazon év októberében pedig arról tesz említést, hogy „nyári barangolásából” – feltehetően folklórgyűjtő útjáról – szeptember utolsó napján tért haza.⁴

E közvetett információkat szolgáltató levelek mellett találtam egy olyant is a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának Kézirattárában, mely közvetlenül a balladagyűjteményre vonatkozott, lévén, hogy kísérőlevele volt annak a 275 darab epikai művet tartalmazó küldeménynek, melyet Kanyaró Ferenc 1896. május 18-án postázott Budapestre. A levélnek borítéka nincs, így eleinte nem lehetett tudni, hogy a „Mélyen tisztelt uram” megszólítás kinek szólt. A kéziratári katalógus Vikár Bélához intézett le-

¹ Kanyaró Ferenc levelei id. Szinnyei Józsefhez (1885. okt. 12.–1899. jún. 16. között) MTA Könyvtára, Kézirattár, Ms 779/183–239.

² A Kanyaró-hagyatékból később előkerült Szinnyei Józsefnek egy levele, melyben kiegészítéseket kért a Kanyaró-szócikkhez (*Szinnyei József levele Kanyaró Ferenchez, Budapest 1897. április 4.* MUEKvGyLtár, Kanyaró Ferenc hagyatéka [a továbbiakban: KF-hagyaték], 55. csomag), valamint a szócikk első fogalmazványára, melyet maga Kanyaró írt egyes szám harmadik személyben önmagáról. (MUEKvGyLtár, KF-hagyaték, 26. csomag)

³ *Kanyaró Ferenc levele Szilády Áronnak. Kolozsvár, 1893. június 16.* MTA Könyvtára, Kézirattár, Ms 4435/249.

⁴ *Kanyaró Ferenc levele Szilády Áronnak. Kolozsvár, 1893. október 3.* MTA Könyvtára, Kézirattár, Ms 4435/250.

vélként tartotta nyilván Kanyaró Ferencnek ezt a levelét, ez azonban már akkor kételyt ébresztett, mivel Kanyaró a Kisfaludy Társasághoz küldte be gyűjteményét, Vikár Béla viszont semmiféle tisztséget nem töltött be a Kisfaludy Társaságnál, még csak tagja sem volt a Társaságnak.¹ A címzettet tehát a Kisfaludy Társaság tisztségviselői között kellett keresni: az elnök–másodelnök, titkár–másodtitkár személyében.²

A sietősen megírt levél röviden tájékoztat a gyűjtemény mibenlétéről: „Tanítványaimmal, a kolozsvári unit. főiskola növendékeivel gyűjtöttem ezt a 275 db. epikai művet – indítja a levelet Kanyaró –, mikből szeretnék egynéhányat a millennium alkalmával a Kiszf. T. előtt bemutatni.” Majd, miután külön felhívja a figyelmet a gyűjtemény néhány sajátos darabjára, azzal az ígérettel zárja levelét, hogy „csütörtökön »Kálnoki Zsófiká«-nak és »Molnár Anná«-nak megszerzett dallamát is beküldöm. Akkor majd többet írok e gyűjteményről, mely elég fényesen tanúsítja, hogy népköltészetünk teljes epikai erejével lép át az új ezer évbe.”³ Kanyaró – 1896. május 20-i levelének tanúsága szerint – szavának állt: két nap múlva postázta a két ballada kottáját és néhány újonnan beérkezett ballada szövegét, azzal a kéréssel, hogy csatolják ezeket is gyűjteményéhez.⁴

A soron következő, 1896. június 17-i ülésén a Kisfaludy Társaság visszaigazolta, hogy megkapta Kanyaró Ferenc küldeményét. A gyűjtemény további sorsáról azonban homályos, kétértelmű határozatot hozott. A Társaság titkárának, Beöthy Zsoltnak az előterjesztése nyomán – mely szerint „Kanyaró Ferenc, a kolozsvári unitárius gimnázium tanára tanítványai által egy terjedelmes székely népköltési gyűjteményt gyűjtetett, s most kiadásra ajánlja a Kisfaludy Társaságnak” –, a következő határozat született: „Mínthogy Sebestyén Gyula dunántúli gyűjtése, mely a társaság támogatásával jött létre, mihelyt a gyűjtő jegyzetekkel ellátja, azonnal sajtó alá bocsátható, s újabb gyűjteménnyel szemben elsőséggel bír: a Társaság Kanyaró gyűjteménye fölött mindaddig nem határoz, míg elnök, ki erre készséggel vállalkozott, Sebestyén Gyulával nem beszél a jegyzetek tárgyában, s tisztába nem jön a kiadásra nézve az Athenaeummal, a korábbi kötetek kiadójával.”⁵ Ez a határozat azt jelentette, hogy egy sor előzetes, a Kanyaró-gyűjteményen kívüli feltételnek kellett teljesülnie ahhoz, hogy egyáltalán foglalkozzanak a balladagyűjteménnyel. Más szóval: bizonytalan – de akkor még beláthatónak tűnő – időre elnapolták a Kanyaró-gyűjtemény érdemi tárgyalását. A beláthatónak tűnő időből azonban kerek tíz esztendő lett: Sebestyén Gyula *Dunántúli gyűjtés* című munkája csak tíz évvel később, 1906-ban jelent meg a *Magyar Népköltési Gyűjtemény* nyolcadik kö-

¹ A kéziratári katalógusban időközben kijavították a hibát, ma a levél címzettjeként Beöthy Zsolt szerepel.

² 1896 tavaszán a Kisfaludy Társaság elnöke Gyulai Pál volt, másodelnöke Szász Károly, titkára Beöthy Zsolt, másodtitkára Vargha Gyula.

³ *Kanyaró Ferenc levele ismeretlenhez [Beöthy Zsolthoz]. Kolozsvár, 1896. május 18.* MTA Könyvtára, Kéziratár, Ms 5088/6.

⁴ *Kanyaró Ferenc levele ismeretlenhez [Beöthy Zsolthoz]. Kolozsvár, 1896. május 20.* MTA Könyvtára, Kéziratár. A Kisfaludy Társaság iratai, 1896–1900. Ms 5746/38/1896. – A csatolt kották és balladaszövegek ma nincsenek a levél mellett. Hollétük ismeretlen.

⁵ Kivonat a Kisfaludy Társaság 1896/97. évi jegyzőkönyveiből. *A Kisfaludy Társaság Évlapjai.* Új folyam. XXXI. kötet, 1896–97: 62–63.

teteként – s a Kisfaludy Társaság „tartotta magát” az 1896 júniusában hozott határozatához: a *Dunántúli gyűjtés* megjelenéséig többé szóba se hozta a Kanyaró-gyűjteményt.

A Kisfaludy Társaság századforduló körüli jegyzőkönyveinek ismeretében ma már tudjuk, hogy korántsem pusztán arról volt szó, hogy Sebestyén Gyula elkészíti-e időre, vagy sem a *Dunántúli gyűjtés* jegyzeteit. A kilencvenes évek elejére a Kisfaludy Társaság anyagi helyzete megrendült, olyannyira, hogy nem tudta folytatni a *Magyar Népköltési Gyűjtemény* sorozatát. Aztán, alig, hogy állami segítséggel a 19. század utolsó éveire konszolidálni tudták a népköltési gyűjtések és a könyvkiadás fedezetét biztosító pénzügyi hátteret, súlyos kifogások merültek fel a Társaság folklórszemléletét, kiadói gyakorlatát illetően. Feltehetően a megfogalmazott kritikák következtében mondott le Gyulai Pál – előbb a Társaság elnöki tisztségéről, majd 1901 februárjában a *Magyar Népköltési Gyűjtemény* szerkesztéséről is. A 20. század elejére kérdéssé vált tehát, hogy ki és miként fogja folytatni a megkezdett sorozatot, mint ahogy az is, hogy a Társaság engedjen-e az újonnan felmerült folklórsztikai/néprajzi elvárásoknak, vagy folytassa addigi, irodalomesztétikai szempontokat érvényesítő gyakorlatát.¹

A Kisfaludy Társaság bő évtizeden át tartó válságáról Kanyaró Ferenc aligha szerzett tudomást. 1896 nyarán különben is úgy nézett ki, hogy ha nem is azonnal, de belátható időn belül döntés születik a balladagyűjtemény sorsáról. Azonban teltek az évek, és nemhogy megjelent volna a kötet, de még csak hírt sem hallott Kanyaró beküldött kézírata felől. Ezért döntött úgy, hogy három évi várakozás után visszakéri a kéziratot. Ennek érdekében 1899. május 18-án id. Szinnyei József közbenjárását kérte. „Mai nap múlt három esztendeje annak – olvashatjuk Kanyaró levelében –, hogy én Beöthy Zsolt úrnak, a Kisfaludyak főtitkárának egy 2 kg 300 gr súlyú, állítólag 100 frt, – kr értékű népballadákat tartalmazó csomagot küldtem, melyeket B. úr némi nehézségek után elfogadott. – Én e küldemény sorsáról azóta mit sem hallottam. Mivel nem én írtam a balladákat, nagyon szeretném visszakapni őket, mielőtt egy évvel idősebb lennék. A nyarat a Székelyföldön töltvén, talán kiegészíthetném e gyűjteményt. Kérem az ünnepek alkalmával közbenjárni, s kezemhez juttatni e reám nézve igen becses gyűjteményt. Maradok tisztelő híve: Kanyaró Ferenc.”² A levél versóján Kanyaró még kiegészítette mondanóját annyival, hogy „Ma írok ugyane tárgyban B. úrnak, de megvallva az igazat, kevés sikert remélek az én levelemtől. Azért kell a Kedves Urambátyám szívességéhez folyamodnom, ki ezt familialiter elvegezheti.”

Ez a levél több fontos információhoz juttatott minket: mindenek előtt egyértelművé tette, hogy Kanyaró Ferenc 1896-ban Beöthy Zsoltnak küldte el a balladagyűjteményt, következésképpen akkori – már idézett – levelének ismeretlen címzettje nem Vikár Béla volt, ahogy a kéziratári katalógusban szerepelt, hanem Beöthy Zsolt. A levél arról is meggyőzően tanúskodik, hogy Kanyaró az 1896. május 18-án postázott balladagyűj-

¹ L. erről bővebben Olosz Katalin 2014a: 22–39.

² *Kanyaró Ferenc levele id. Szinnyei Józsefhez. Kolozsvár, 1899. május 18.* MTA Könyvtára, Kézirattár. Ms. 779/234.

teményét szeretné visszakapni, hiszen az 1899. május 18-i levelét azzal kezdi, hogy „mai nap múlt három esztendeje”, hogy a Kisfaludy Társaság titkárnak elküldte balladakollekcióját. Végül ez a levél arról is tudósít, hogy 1899 májusában a gyűjtemény még a Kisfaludy Társaságnál (Beöthy Zsoltnál) volt Budapesten.

Nem tudjuk, Kanyaró végül írt-e Beöthy Zsoltnak 1899 májusában.¹ A Kanyaró-hagyatékban viszont találtunk egy datálatlan, aláírás nélküli, fölöttébb ironikus hangvételű levélfogalmazványt, melyet minden bizonnyal Beöthy Zsoltnak szánt a levél írója. „Tisztelt Uram! – kezdi a levelet Kanyaró. – Meghatódva olvasom, hogy még a felső leányiskola kirándulásaira is kiterjed Mgdod részvéte. Fordítson, kérem, reám is annyi figyelmet, mint egy preparandistára, s a millennium évében kapott népballada-gyűjteményt küldje vissza kezemhez, mert kár volna ennek elveszni. || Mint elnök könnyen intézkedhetik ez ügyben. Több ízben hiában[!] tudakoltam felőle. Régi ismerősömet, Szinnyei urat is tavaly hiába[?] kértem fel közbenjárásra. Nem tudom, mi oka, hogy Mgd eddig még csak válaszra sem méltatta sürgetésemet. Vagy talán a titkári hivatalhoz kell fordulnom ily kicsinyes ügyben? Folyton tartó betegeskedés kényszerít, hogy ez ügyben már némi[?] felvilágosítást szerezzek.”²

A levél tartalma kétséget nem hagy afelől, hogy a címzett Beöthy Zsolt volt. Abban viszont nem lehetünk biztosak, hogy a levelet el is küldte Kanyaró. A fogalmazvány szövegét ugyanis átlósan, mindkét irányból áthúzta, ami azt is jelenthette, hogy letisztázta és újtára indította a levelet (elvetette a gondját), de akár azt is, hogy meggondolta magát, és ezt a szöveget mégsem küldte el. Az utóbbi feltételezést erősíti, hogy a hagyatékban találtunk egy Beöthy Zsoltnak címzett üres borítékot,³ ami arra vall, hogy Kanyaró végül nem tette postára a levelet.

Eljutott-e vgy sem Beöthy Zsolthoz Kanyaró sürgetése, nem tudjuk. A levél viszont számunkra egyértelművé tette, hogy Szinnyei József „tavalyi”, vagyis 1899-es közbenjárása nem járt sikerrel; úgy köszöntött Kanyaróra az új évszázad, hogy még mindig nem került vissza hozzá balladagyűjteménye.⁴

Nincs adatunk arra nézve sem, hogy Kanyaró Ferenc folytatta-e a küzdelmet gyűjteménye visszaszerzéséért. A századforduló után egyre ritkuló levelezésben ugyanis több szó nem esett a balladagyűjteményről. Ez úgy is értelmezhető, hogy a kéziratköteg visszakerült jogos tulajdonosához, ezért nem írt Kanyaró újabb sürgető sorokat budapesti ismerőseinek. De úgy is – bár erre bizonyítékunk nincs –, hogy esetleg ígéretet kapott gyűjteménye mielőbbi megjelentetésére, ezért hagyott fel a kézirat visszaszerzésének

¹ A Kisfaludy Társaság iktatókönyvében és iratai között nem szerepel Beöthy Zsolthoz címzett Kanyaró-levél 1899-ből.

² Kanyaró Ferenc datálatlan levélfogalmazványa ismeretlenhez. MUEKvGyLtár, KF-hagyaték, 18. csomag.

³ MUEKvGyLtár, KF-hagyaték, 55. csomag

⁴ Nemcsak a Szinnyei 1899-es közbenjárásával kapcsolatban emlegetett „tavalyi”-ből következtethetünk arra, hogy a levél 1900-ban született. Ugyanazt az évet jelzi az is, hogy Kanyaró szerint a levél címzettje „mint elnök könnyen intézkedhetik ez ügyben”. Ismeretes, hogy miután Gyulai Pál 1899-ben lemondott az elnöki tisztségről, a Kisfaludy Társaság új elnöke 1900-tól Beöthy Zsolt lett.

szándékával. Az eshetőségek latolgatása végül is egyetlen konklúziót eredményezett: bármelyik változat legyen is igaz, mindkettő ugyanazt a megkerülhetetlen kérdést generálja: hova lett a kézirat? Mi lett a sorsa? Elkallódott? Visszakerült Kanyaróhoz, s Kolozsváron, vagy Kanyaró utolsó lakhelyén, Tordán veszett nyoma? Vagy lappang valahol a Kisfaludy Társaság iratai között?

Rövidesen aztán mindenféle értelmezés, feltételezés, spekulatív következtetés fölöslegessé vált: Budapesten, a Néprajzi Múzeum Etnológiai Archívumában megtaláltam Kanyaró Ferenc kéziratos gyűjteményét, mely *Székely népballadák és románcok* címen, a Kisfaludy Társaság népköltési gyűjtéseként, Sebestyén Gyula hagyatékával került az Archívum állományába.¹

A 275 balladát (balladás dalt, románcot, epikus éneket) tartalmazó, 348 lap terjedelmű hatalmas gyűjtemény többnyire Kanyaró Ferenc kézírása, aki szemmel láthatóan kiadásra készítette elő balladakollekcióját. Erre vall a fejezetekre tagolás, a balladák utáni jegyzetek, melyekben többnyire az addig közölt szövegváltozatokra találunk utalást, de olykor a ballada éneklőjéről, a gyűjtőről vagy a gyűjtés körülményeiről is ejt néhány szót a tudós kolozsvári tanár, illetve azokról a 19. századi erdélyi kéziratos énekeskönyvekről, melyekből átemelt szövegeket a maga gyűjteményébe. A kézirat datálatlan, nincs előszava vagy bevezető tanulmánya, s mint láttuk, a levél, melynek kíséretében Kanyaró postázta küldeményét, elsodródott a gyűjteménytől, s ma egy másik könyvtár kéziratárában lelhető fel. Ezért jelöli a gyűjtés idejét 1900 körülnek az Etnológiai Archívum katalógusa.²

Felvetődhet a kérdés: miként került Kanyaró gyűjteménye az Etnológiai Archívumba? Miért nem a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának Kézirattára őrzi, ahol a kísérőlevél és a Kisfaludy Társaság iratainak többsége található? Válaszért vissza kell pillantanunk a Kisfaludy Társaság működési gyakorlatára. A Társaságnál általános volt az a szokás, hogy a népköltési gyűjtemény szerkesztői maguknál tartották azokat a kéziratokat, amelyek kiadásra vártak. Ez magától értetődő volt, mert a Kisfaludy Társaság ügyvitelén és a havi üléseken kívül semmi más tevékenység nem zajlott a székhelyen, a Magyar Tudományos Akadémia épületében. Ennek következtében az volt az általános gyakorlat, hogy a *Magyar Népköltési Gyűjtemény* szerkesztői megörökölték egymástól nemcsak a sorozat szerkesztésének feladatát, de a kiadatlan kéziratok garmadáját is. 1896-ban, amikor Kanyaró Ferenc beküldte balladagyűjteményét, még Gyulai Pál és Arany László volt a *Magyar Népköltési Gyűjtemény* szerkesztője, de feltehetően az idős Gyulai (a verses részek szerkesztője) már nem vette magához a kéziratot, mivel kiadása akkor nem jött szóba. Így minden bizonnyal a Kanyaró-gyűjtemény a Társaság akkori titkáránál, Beöthy Zsoltnál maradt mindaddig, míg Gyulai Pál lemondása után Vargha Gyulát bízták meg a sorozat szerkesztésével. 1910-ben Sebestyén Gyula vette

¹ Jelzete: EA. 2276.

² A kísérőlevélben ígért részletesebb ismertető, valamint a két ballada – a *Kálnoki Zsófia* és a *Molnár Anna* – dallama nem került elő.

át a *Magyar Népköltési Gyűjtemény* további köteteinek szerkesztését, akinek Vargha Gyula sietett továbbítani a nála lévő népköltési gyűjtemények kéziratait. A Társaság iktatókönyvébe 1910. április 11-én jegyzi be, hogy „Sebestyén Gyulának elküldtem a nálam volt népköltési gyűjteményeket, szám szerint 15 csomagot.”¹ Az iktatás mindenképpen utólag történt, mert Sebestyén Gyula április 5-i keltezéssel küldött válaszevelet és egyben elismervényt, hogy megkapta a csomagokat. „Tisztelettel értesítelek – olvashatjuk a Kisfaludy Társaság titkárának küldött levelében –, hogy a nekem megküldött 15 népköltési gyűjteményt hiánytalanul átvettem.”² Jóllehet sem a leköszönő, sem az új szerkesztő nem részletezte, hogy melyek voltak az átadott/átvett kéziratok gyűjtemények, mégis biztosan állíthatjuk, hogy közöttük volt Kanyaró Ferenc gyűjteménye is. Állításunk bizonyítására elég, ha felidézzük Sebestyén Gyulának egy 1913 elején készült jelentését,³ melyben a *Magyar Népköltési Gyűjtemény* akkori állásáról és a további kilátásokról tájékoztatta a Társaság vezetőségét. A jelentésben Sebestyén Gyula név szerint felsorolta azokat a gyűjteményeket, amelyek kiadásra várnak és kiadásra érdemesek. Ezek között említi Kanyaró Ferenc kéziratát is.

Sajnos, a gyűjtemény kiadására akkor sem került sor. A világháború, a forradalmak elsöpörték ezt az alkalmat is, mint ahogy Sebestyén Gyula tudományszervezői és tudományos kutatói tevékenysége is 1919-cel kényszerűen lezárult. Máig tisztázatlan okok és körülmények következtében időnap előtt nyugállományba helyezték, távoznia kellett a magyar néprajztudomány vezető tisztségeiből. Feszültségek támadtak közte és a Kisfaludy Társaság között is, emiatt 1927-ben lemondott tagságáról. Annyit kért csupán a Társaság elnökségétől, hogy „a M. Népköltési Gyűjtemény szerkesztői állását kegyeskedjenek addig betöltetlenül hagyni, míg a munkában lévő s részben már el is készült nagyértékű új kötetek kéziratait beszolgáltatom.”⁴ A visszaszolgáltatásra – előtünk ismeretlen okok miatt – nem került sor, következésképpen az időközben Balaton-szepezdre visszavonuló Sebestyén Gyula magával vitte a nála lévő, a Kisfaludy Társasághoz beküldött különböző népköltési gyűjteményeket. Sebestyén Gyula 1946. február 12-én bekövetkezett halála után „hagyatéka, Szepezden őrzött kéziratainak sokasága – mint S. Laczkovits Emőke írja – 1951-ben Ortutay Gyula közbenjárására menekült meg a megsemmisüléstől. Az elhunyt tudós családját időközben kulákká nyilvánították, s mint osztályidegent, egy részét ki is telepítették. Az akkori helyi vezetők megítélése szerint az új rendszerben hiábavalóság volt Sebestyén Gyula nagy értékű hagyatéka. Ortutay Gyula segítségének eredményeként Katona Imre néprajzkutató kapott írásos

¹ A *Kisfaludy Társaság Iktatókönyve 1902–1915*. Kézirat. MTA Könyvtára, Kézirattár, Ms 5734. 1910/60. sz. bejegyzés.

² *Sebestyén Gyula levele a Kisfaludy Társaság titkárához. Budapest, 1910. április 5. A Kisfaludy Társaság iratai. 1910–1911*. MTA Könyvtára, Kézirattár, Ms 5751–86/1910.

³ [Sebestyén Gyula jelentése a *Magyar Népköltési Gyűjteményről*] (iktatva 1913. február 5-én) *A Kisfaludy Társaság iratai*. MTA Könyvtára, Kézirattár, Ms 5752/11–1913.

⁴ [Sebestyén Gyula beadványa a Kisfaludy Társaság Elnökségének, 1929. március 29.] *Sebestyén Gyula: Levélfogalmazványok a Kisfaludy Társasággal kapcsolatban. 1890–1934*. Kézirat. Néprajzi Múzeum Etnológiai Archivuma, EA 13140: 10. oldal.

megbízást a hagyaték és a Budapesten lévő könyvtár elszállítására. A kéziratanyag (Sebestyén kéziratái, a FF¹ gyűjtés anyaga 150.000 lapon, az Abafi- és a Kálmány-hagyaték) a Néprajzi Múzeum Ethnológiai Adattárába került, ahol ma hozzáférhető, kutatható.”²

A Balatonszepezdről beszállított Sebestyén-hagyatékban volt Kanyaró Ferenc balladagyűjteménye is, melyet 1951-ben leltároztak be az Ethnológiai Adattár (mai nevén Etnológiai Archívum) munkatársai.³ A Kanyaró-gyűjtemény, mely teljes ismeretlenségben lappangott fél évszázadon át a Kisfaludy Társaság és a *Magyar Népköltési Gyűjtemény* szerkesztőinek iratai között, egy jókora földrajzi kitérő után, megmenekedve a pusztulástól, 1951-ben végleges szálláshelyet kapott az Etnológiai Archívumban Budapesten. Ez azonban nem jelentette azt is, hogy ismertté vált, jöllehet Ortutay Gyula és Vargyas Lajos haszonnal forgatta lapjait.⁴ Kanyaró Ferenc balladagyűjteménye továbbra is feltáratlanul, ismeretlenül hevert egy budapesti kéziratár mélyén annak bizonyítékául, hogy a kolozsvári tanár soha nem kapta vissza jogos tulajdonát, nem gondoskodhatott gyűjteménye kiadásáról vagy legalább részleges publikálásáról.

A Kisfaludy Társasághoz beküldött balladagyűjtemény történetének/sorsának tisztázásával korántsem került pont a Kanyaró-kutatás végére. Ellenkezőleg: újabb megválaszolatlan kérdésekkel kellett szembenéznünk. Mindenek előtt azzal, hogy mi történt Kolozsváron az után, hogy Kanyaró Ferenc 1896. május 18-án postára tette a tanítványai segítségével összegyűjtött balladákat? Tovább folyt-e a gyűjtőmunka, vagy a következő évek csalódása nyomán Kanyaró egyszer s mindenkorra felhagyott a népköltészet gyűjtésével?

Az 1896-tól 1910-ig, Kanyaró haláláig terjedő tizennégy év történéseiről mindössze három támpont alapján gondolkozhattunk. Ismertük az 1896-os gyűjteményt, tudtuk azt, hogy három–négy évi várakozás után Kanyaró 1899-ben, majd 1900-ban is megkísérelte visszaszerezni a kéziratot, mert kiegészítő gyűjtéseket tervezett, de ez nem sikerült, Kanyaróhoz soha nem került vissza a gyűjtemény. És ismertük Kanyaró három balladaközleményét, melyeket 1906-ban és 1909-ben az *Ethnographiában*,⁵ illetve az *Erdélyi Múzeumban*⁶ hozott nyilvánosságra.

A továbbhaladás első lépésének nyilvánvalóan az kínálkozott, hogy összevessük a publikált balladákat a Kisfaludy Társasághoz beküldött 1896-os gyűjtemény szövegálla-

¹ Folklore Fellows. – A folklórkutatók szövetsége (Folklore Fellows) 1907-ben alakult meg Helsinkiben, a Magyar Néprajzi Társaság az elsők között, már 1908-ban belépett a szövetségbe. A Folklore Fellows magyar osztálya 1911-ben alakult meg Sebestyén Gyula elnökletével, s intenzív gyűjtőmunkát folytatott a tízes években.

² LACZKOVITS Emőke, S. 1989–1991: 13.

³ Vö. FORRAI Ibolya 2004: 170. – Az 1951-ben leltározott tételek élén a 2276 jelzetű kézirat szerepel, mely nem más, mint Kanyaró Ferenc *Székelly népballadák és románcok* című kézírata.

⁴ Ortutay Gyula egy összesítő balladakiadvány számára vette át belőle a *Kálmoki Zsófiika* szövegét (L. ORTUTAY Gyula 1955: II. 66–69/16. sz.), Vargyas Lajos pedig reprezentatív balladamonográfiájában hasznosította a Kanyaró-gyűjtemény klasszikus balladáinak fejezetét – a nélkül azonban, hogy hivatkozott volna a kézíratra.

⁵ KANYARÓ Ferenc 1906b.

⁶ KANYARÓ Ferenc 1906a, 1909.

mányával. Az összevetésből azonnal kiderült, hogy Kanyaró többnyire olyan balladákat vagy balladaváltozatokat közölt a 20. század elején, melyek nem szerepelnek a Kisfaludy Társasághoz beküldött korábbi gyűjteményben. Nemcsak a *Bethlen Anna*, *Váradí József*, *Balog Józsi vagy Dancsuj Dávid* balladája bizonyoság erre – melyek a Kisfaludy Társasághoz felküldött nagy gyűjteményben nincsenek meg, de igazolják azok a balladák is, melyeknek változatai mind a régi gyűjteményben, mind pedig a század eleji publikációk valamelyikében megtalálhatók. A *Csók Anikó*, *Csáki bíró lánya*, *Szűcs Máris*, *Szabó Vilma*, *Győrbíró Áron* változatai szerepelnek az első gyűjteményben is, de még ha ugyanabból a helységről írták is le a balladákat, több-kevesebb eltérést (más strófabeosztást, más szövegfordulatokat) figyelhetünk meg a korábban rögzített, illetve a 20. század elején publikált szövegek között. Legtöbb esetben azonban Kanyaró újabb gyűjtőpontról előkerült balladaszöveget tett közzé három publikációjában, ezzel is bizonyítva részben azt, hogy eredeti gyűjteménye nem került hozzá vissza, másrészt pedig azt, hogy az újabb „kollekció” nem csupán az elveszett régi helyreállítására tett kísérlet. Mindez azt az egyértelmű üzenetet hordozta számunkra, hogy 1896-tal nem zárult le a gyűjtőmunka, Kanyaró tovább folytatta a gyűjtést. Úgy tűnt, hogy annak eredményéből hozta nyilvánosságra a kéttucatnyi balladaszöveget.

A publikált balladák mellett Kanyaró levelezésében is találtunk egy-két utalást arra, hogy a kolozsvári tanár nem hagyott fel a gyűjtőmunka folytatásával. 1899 májusában – már idézett levelében¹ – jelzi Szinnyeinek, hogy a nyarat székelyföldi gyűjtőúton fogja tölteni, s minden valószínűség szerint a következő esztendőki nyári szünidőit is felhasználta gyűjtésre, mert egy 1906. május elsejéről keltezett levelében azt írja, hogy „Népdalokból oly gyűjtésem van, hogy balladáim száma 116”, majd még hozzáteszi, hogy „Balladáim egy részét Gyulaihoz küldöm.”² Egy évvel később, 1907 októberében Szilády Áronnak már arról panaszkodik, hogy „1906 tavaszán Gyulai Pálhoz gyönyörű székely balladák mellett Arany »Fülemüléjé«-nek eredetijét mellékeltem, hogy a Nagytiszt. úrnak adja át, ha a »Budapesti Szemlében« nincs hely. Ez is alszik, mert Gyulai úr költözött, s könyvtárát azóta rendezte.”³

Mit küldött Gyulainak? Mi lett a sorsa Kanyaró e küldeményének? És hol van a száz-tizenhat darabot számláló újabb balladagyűjtemény? Csupa olyan kérdés, melyeknek jó

¹ *Kanyaró Ferenc levele id. Szinnye Józsefhez. Kolozsvár, 1899. május 18.* MTA Könyvtára, Kézirattár, Ms. 779/234.

² *Kanyaró Ferenc levele ismeretlenhez az Akadémiára.* MTA Könyvtára, Kézirattár, Ms 10017/1. (Régi jelzete: RUI. 4 307)

³ *Kanyaró Ferenc levele Szilády Áronhoz. Torda, 1907. október 8.* MTA Könyvtára, Kézirattár, Ms. 4435/253. – Arról, hogy Gyulai Pál költözése miatt nem tudott foglalkozni a beküldött balladával, Gyulai rövid visszajelzéséből értesült Kanyaró. L. *Gyulai Pál levele Kanyaró Ferenchez. Budapest, 1906. május 15.* Autográf levél. MUEKvGyLtár, KF-hagyaték, számozatlan csomag. – Tekintettel arra, hogy a levél nehezen utolérhető, közöljük a teljes szövegét: „Tisztelt tanár úr, Köszönöm szíves küldeményét, de egy pár hétig nem foglalkozhatom vele, mert költözésem és könyvtáram rendezése foglal el. Addig is, míg érdemlegesen válaszolhatok, fogadja szíves indulatom kifejezését. Gyulai Pál.” A levél címzése: Ns. Kanyaró Ferenc főgimn. Tanár úrnak, Kolozsvár, Tivoli utca 5.

részére csak akkor remélhettünk választ, ha nyomára bukkanunk Kanyaró Ferenc hagyatékának. Ezen a ponton azonban újabb kérdőjelek ágaskodtak a kutató elé: hol keresse Kanyaró hagyatékát? Kolozsváron, ahol életének nagy részét töltötte? Szülővárosában, Tordán, ahova nyugdíjazása után visszavonult? De akár Kolozsváron, akár Tordán, hol, kinél vagy milyen intézményben? Hiszen Kanyaró Ferenc nem alapított családot, magányosan élt, utódok nélkül halt meg. Ki tudja, megőrződött-e egyáltalán a hagyatéka, túlélte-e a 20. század – két világháború, impérium- és rendszerváltások – viszontagságait?

A kérdések e dzsungelében a kolozsvári Akadémiai Könyvtár unitárius állományától reméltem némi eligazítást. Már csak azért is, mert ennek az állománynak egykoron – amikor még kolozsvári unitárius főgimnáziumi könyvtárnak nevezték – 1889-től 1900-ig Kanyaró Ferenc volt a könyvtárosa.

Elgondolásom jónak bizonyult: a kéziratár unitárius állománya gazdag Kanyaró-anyagot foglal magába. A keresgélés eleinte egyszerűnek ígérkezett, hiszen az unitárius kéziratok Lakó Elemér által elkészített nyomtatott katalógusának¹ névmutatója is van, így gyorsan fel lehet mérni, hogy milyen Kanyaró-kéziratok találhatóak ebben a könyvtárban. A Kanyaró Ferenc neve után feltüntetett utaló számok hosszú sora láttán azonban hamarosan meg kellett győződnöm arról, hogy nem is olyan egyszerű kiszűrni azokat a kéziratokat, melyek Kanyaróhoz köthető folklórgyűjtéseket tartalmaznak. Kanyaró neve alatt rengeteg kéziratot tart nyilván a katalógus: egyháztörténeti, irodalomtörténeti dolgozatok mellett nagy mennyiségű jegyzetanyag került a kéziratár állományába, apró papírszeletekre írt hevenyészett feljegyzésektől első fogalmazványokig, papírra vetett gondolatfoszlányoktól nagyobb terjedelmű tanulmányokig sokféle írásmű. A helyzetet tovább bonyolította az a tény, hogy a Lakó-katalógus névmutatója a szerzők mellett felöleli a possessorok, illetve a másolók nevét is, ami Kanyaró esetében azt jelentette, hogy sokszor felbukkant a neve olyan régi énekeskönyvekkel kapcsolatban, melyeket tanítványai vittek be neki tanári pályafutása éveiben, s őrzik a könyvtárnok Kanyaró bejegyzését a kézirat ajándékozójáról és beérkezésének időpontjáról. Ugyanakkor viszont, ha történetesen a kézirat nem viselte Kanyaró kézjegyét, de nyilvánvalóan diákjai valamelyikétől kapott folklórszövegeket tartalmazott, a névmutatóban nem szerepel Kanyaró nevével. További nehézséget jelentettek a cím nélküli kéziratkötegek, melyek tartalmára csak nagyon summásan utalnak a katalógusban szereplő, címet helyettesítő tárgymutatószerű megnevezések, mint amilyen például az, hogy „Versek, népdalok” vagy „Népdalok és rokonneműek” stb.

A tekintélyes mennyiségű Kanyaró-anyagban népballadára utaló címmel csupán két kézirat található. Ezek egyike hat klasszikus ballada szövegét tartalmazza Kanyaró Ferenc kézírásában,² a másik pedig néhány klasszikus ballada, valamint *Balog Józsi-* és

¹ LAKÓ Elemér 1997.

² KANYARÓ Ferenc:[Magyar népballadagyűjtemény] 26 f., 215x170 mm., bekötetlen ívek. AKKvár–MsU. 2123/D. (A kézirat a *Kádár Kata* etédi, *Kálnoki Zsófia* szabédi, *Kőműves Kelemenné* etédi, *Ince Kelemenné* alsórákosi, *Molnár Anna* szabédi és *Bethlen Anna* szabédi változatát tartalmazza.)

Váradí balladájának két, illetve három változata mellett több újkori bűntényballadát foglal magába.¹ Ezek együttesen szám szerint 25 balladaszöveget őriznek, valójában azonban csak huszonkettőt, mert három klasszikus ballada (*Kálnoki Zsófi*, *Kőműves Kelemenné* és *Kádár Kata*) mindkettőben megtalálható.

A katalógus áttanulmányozása révén hamarosan meggyőződhettem arról, hogy a kolozsvári Akadémiai Könyvtár kéziratára nem őriz olyan rendezett balladagyűjteményt, mint amilyent Kanyaró a Kisfaludy Társaságnak küldött be 1896-ban. Az említett két kézirat tartalma pedig arról győzött meg, hogy Kanyaró század eleji balladakollekciójának csak igen kis hányadát tartalmazza az elsárgult lapok, s annak is egy része azonos a közölt balladákkal. E felismerés nyomán ismételen felvetődött a kérdés: hol van az 1896 utáni második Kanyaró-gyűjtemény? Ott lappang-e a kolozsvári Akadémiai Könyvtár kéziratárában, vagy esetleg köteté szerkesztve valamelyik könyvkiadó kezén sikkadt el még Kanyaró életében?

Hogy e kérdéseknek bár az egyikére válaszolni tudjak, s ezáltal kizárjam a másik lehetőségét, maradéktalanul át kellett fésülnöm a Kanyaró-anyag népköltézzettel kapcsolatos részét, s ezen túlmenően azokat a névtelen, 19. század végi – 20. század eleji vers- és dalgyűjteményeket, melyek az Akadémiai Könyvtár unitárius állományában találhatók.

A Kanyaró neve alatt leltározott anyag további részében csupán elvétve bukkan fel egy-egy ballada vagy balladatöredék, alig gyarapítva néhány darabbal a század eleji gyűjtemény balladáinak számát.²

Áttörést hozott viszont az a 405 lapra terjedő, több kéztől származó, névtelen kolligátum, melyet *Magyar népdalgyűjtemény* címen tart nyilván a katalógus a 20. század első feléből.³ A gyűjtemény irattartóján elmosódott ceruzairás árulkodik arról, hogy ez a csomag is Kanyarótól került a könyvtár állományába, a katalógus szerkesztője azonban nem vette ezt figyelembe, jóllehet a gyűjteményben is lépten-nyomon Kanyaró kézírására, bejegyzéseire bukkanhat a lapozgatás.

A vaskos gyűjtemény nagyon vegyes anyagot tartalmaz: találunk benne műiköltői eredetű gúnyverseket, halottbúcsúztatókat, új stílusú népdalokat, népies műdalokat és mindezek mellett nagy mennyiségű – hetvenet meghaladó – népballadát, pontosabban a népi epikus költészet balladaszerű képződményei közé elegyített balladaszövegeket. A kolligátum néhány betyárballada mellett az új stílusú helyi bűntény-, baleset- és siratóballadák (halottbúcsúztatók) igen gazdag gyűjteménye, melynek ismeretében biztosan állíthatjuk, hogy Kanyaró Ferenc század eleji balladagyűjteménye nem kallódott el,

¹ [Vers-, ének- és balladagyűjtemény]. Kanyaró Ferenc hagyatékából. XIX. sz. vége–XX. sz. eleje. 133 f. Különböző kézírások. AKKvár–MsU 2293.

² KANYARÓ Ferenc: [Népi és műiköltői szövegek, töredékek] 25 + 40 f. AKKvár–MsU 2200/F. A kézirat Kanyaró Ferenc apró feljegyzései, jegyzetei mellett tartalmazza a *Szócs Márta* medeséri szövegét Kanyaró kézírásában, a *Halálra táncoltatott leány* sepsikőröspataki változatát (idegen kéz írása) és *A zsvány felesége* típus egy prózával elegyített változatát Kolozsvárról (más kéz írása).

³ Jelzete: MsU 2105.

csupán ismeretlenül lappangott egy évszázadon át előbb a főgimnáziumi nagykönyvtárban, majd a kolozsvári Akadémiai Könyvtár kéziratárának unitárius állományában, szétszórva különböző kéziratkötegekbe. A szövegek egy része Kanyaró Ferenc kézírásában olvasható, másik része ismeretlen kéz másolatában,¹ de – ahogy utólag kiderült – ezek a másolatok is Kanyaró Ferenc jegyzetekkel ellátott vagy jegyzetek nélküli letisztázott szövegeiről készültek, s szemmel láthatóan a megőrzés szándékával, illetve publikálásra előkészítve.

A kolozsvári kéziratok ismeretében pontos választ tudtunk adni arra a kérdésre, hogy miként viszonyul egymáshoz az 1896-os gyűjtemény és a kolozsvári Akadémiai Könyvtárban található balladaállomány. Mindenek előtt egyértelművé vált, hogy a kolozsvári anyag jobbára Kanyaró újabb, 1896 májusa utáni gyűjtéseit tartalmazza. Az újabb gyűjtés klasszikus balladák tekintetében kétségtelenül szegényebb a millenniumi kollekciónál, s valószínű, hogy egyfajta rekonstrukciós törekvés folytán kerültek be a második gyűjteménybe. A kolozsvári állományban ugyanis kizárólag olyan klasszikus balladák fordulnak elő, melyeknek változata már az 1896-os gyűjteményben is előfordult. A kérdés tehát az, hogy újabb helyszíni gyűjtés eredményei-e ezek a szövegek, vagy a korábbi gyűjtésből visszamaradt másolatok? A kérdésfelvetést már csak az is indokoltá tette, hogy a szóban forgó balladáknak mindkét gyűjteményben azonos a gyűjtési helye, maguk a szövegek azonban nem egyeznek teljes mértékben. Apró szövegeltérések mellett hiányzó sorok, eltérő strófatagolás, sortördelés figyelmeztetett arra, hogy mintha nem azonos szövegekkel volna dolgunk.

A kérdések egy részére megtaláltuk a választ a kolozsvári Akadémiai Könyvtár kéziratárának unitárius állományában. Főleg azokra a kérdésekre, melyek Kanyaró gyűjtőtevékenységének 1896 utáni szakaszára vonatkoztak. A gyűjtőmozgalom megindulásának és kiteljesedésének időszakáról, a 19. század utolsó évtizedének történéseiről viszont alig-alig kerültek felszínre információk. Előkerült ugyan néhány olyan klasszikus balladának a másolata, melyeket Kanyaró az 1896-os gyűjtemény legrangosabb, legszebb darabjainak tartott,² találtunk néhány diákkéziratot, melyeknek balladáit megtalálhatók a *Székelly népballadák és románcok* darabjai között, s így általuk tudomást szerezhettünk arról, hogy az adott balladákat ki, mikor és hol gyűjtötte. Mindezek azonban nagyjából arra voltak jók, hogy tudatosítsák: az 1896-os gyűjtemény létrejöttéről, a diákgyűjtőkről, Kanyaró munkamódszeréről jóformán semmit sem tudunk.

Maga az 1896-os gyűjtemény alig enged bepillantást a gyűjtőmunka részleteibe és folyamatába. Kanyaró – alkalmazkodva a *Magyar Népköltési Gyűjtemény* addig

¹ Ezekre az idegen kezű másolatokra hivatkozunk a jegyzetekben „Biztonsági másolat”-ként.

² Kanyaró Ferenc: [Magyar népballadagyűjtemény] 26 f., 215x170 mm, bekötetlen ívek. AKKvár–MsU 2123/D. A kézirat a *Kádár Kata* etédi, *Kálnoki Zsófia* szabédi, *Kömíves Kelemenné* etédi, *Ince Kelemenné* alsórákosi, *Molnár Anna* szabédi és *Bethlen Anna* szabédi változatát tartalmazza. Kanyaró Ferenc kézírása. – Feltételezzük, hogy Kanyaró ezeket a balladákat küldte el Gyulai Pálnak. A balladák egy (*Bethlen Anna*) kivételével mind 1896 májusa előtt kerültek feljegyzésre, mert szerepelnek a Kisfaludy Társasághoz beküldött gyűjteményben.

megjelent köteteinek gyakorlatához – pusztán a gyűjtési helyek megjelölésére szorított, sem a gyűjtőket nem nevezte meg,¹ sem a gyűjtés időpontját nem tüntette fel. Jószerével még csak az sem derült ki magából a gyűjteményből, hogy azt nem egyedül Kanyaró gyűjtötte, hanem a kolozsvári unitárius kollégium általa irányított diákjainak közös erőfeszítése hozta létre. Erről csak Kanyaró Ferenc gyűjteményt kísérő leveléből szerezhettünk tudomást, a gyűjtemény lapjairól nem. Már csak azért sem, mert az a néhány alkalom, amikor Kanyaró Ferenc név szerint megemlíti két diákgyűjtőt, úgy is értelmezhető, hogy azok a kivételek, az általánostól eltérőek: vagyis hogy azokat az adatokat nem Kanyaró, hanem a megnevezett két diák gyűjtötte.

Más problémák is felmerültek az 1896-os gyűjteménnyel – de végső soron Kanyaró egész gyűjtőtevékenységével kapcsolatban: a gyűjtött anyag legnagyobb részét Kanyaró- vagy egy számunkra ismeretlen kéz másolatában ismerjük, a diákgyűjtők eredeti lejegyzéseiből elenyészően kevés került elő. Hol vannak a diákkéziratok? Egyáltalán vannak-e, megőrződtek-e?

Mint korábban említettük, háromévi várakozás után, 1899 májusában Kanyaró szerette volna visszakapni gyűjteményét a Kisfaludy Társaságtól, méghozzá nagyon rövid időn belül.² E törekvése indoklására azonban – meglepő módon – nem azt hozta fel, hogy ő maga akarna gondoskodni a gyűjtemény megjelenéséről. Ehelyett azzal érvelt, hogy „a nyarat a Székelyföldön töltvén, talán kiegészíthetném e gyűjteményt.”³ Magától kínálkozott a kérdés: miért volt szüksége Kanyarónak a *Székely népballadák és románcok* kéziratára ahhoz, hogy kiegészítő gyűjtéseket végezzen? Tán csak nem azért, mert úgy küldte el Budapestre a gyűjteményt, hogy nála nyoma sem maradt az összegyűjtött balladáknak? A felmerülő gyanút az is erősítette, hogy a *Székely népballadák és románcok* szövegállománya a Kanyaró-másolatok mellett más kezek írásában is tartalmaz balladákat, melyekről okkal-joggal feltételezhettük, hogy az eredeti diáklejegyzéseket illesztette be Kanyaró a megfelelő helyre. Ezek esetében tehát minden okunk megvolt azt gondolni, hogy nem készült róluk másolat, s így Kanyaró számára hozzáférhetetlenné váltak.

A balladák nagyobb hányada azonban Kanyaró másolatában jutott el a Kisfaludy Társasághoz, elvileg tehát azok eredeti lejegyzései, vagyis a diákkéziratok Kolozsváron maradtak. De vajon megőrizte-e Kanyaró az eredeti diákkéziratokat, vagy a Kisfaludy Társasághoz beküldött gyűjtemény elkészültével nem tartotta szükségesnek tovább őrizni azokat? Nem azért volt-e fontos számára, hogy visszakapja gyűjteményét, mert egy lapra tett fel mindent: kollekcióját úgy küldte el Budapestre, hogy nem őrizte meg a

¹ Kivételt csupán két olyan diákgyűjtőjével tett, akiknek a legtöbb klasszikus balladát köszönhette.

² „Mivel nem én írtam a balladákat, nagyon szeretném visszakapni őket, mielőtt egy évvel idősebb lennék” – írta május 18-i levelében az a Kanyaró Ferenc, akinek május 25-én következett a születésnapja, tehát egy hét múlva lett volna egy évvel idősebb.

³ *Kanyaró Ferenc levele id. Szinnyei Józsefhez. Kolozsvár, 1899. május 18.* MTA Könyvtára, Kézirattár, Ms 779/234.

diákgyűjtők eredeti lejegyzéseit? Tovább fűzve a gondolatot: ha meg is őrizte, fennmaradtak-e napjainkig, s ha igen, hol lappangnak a diákgyűjtők kéziratjai?

Válaszra váró újabb kérdések hálójában vergődve jutottam el a Magyar Unitárius Egyház Kolozsvári Gyűjtőlevéltárába, ahol végre nyugvópontra juthatott a Kanyaró-kutatás: ez a levéltár őrzi Kanyaró Ferenc tulajdonképpeni hagyatékát, melyet az unitárius egyház mentett meg a szétszóródástól vagy a megsemmisüléstől. Kanyaró Ferenc 1910. március 21-én bekövetkezett halála után összeszedték mindazt a papíron tárolt szellemi hagyatékot, amit a korán meghalt tanár tordai lakásán találtak, s csomagokba kötözve beszállították Kolozsvárra, az unitárius egyházi levéltárba. A hagyaték leltározására, feldolgozására azonban azóta sem került sor, az ezredforduló körüli években a csomagok úgy, abban az állapotban heverték a levéltár polcain, ahogy 1910-ben sebtében felnyalábolták a papírtömeget, és kisebb-nagyobb csomagokba összekötözték. A csomagok tartalmáról még csak hozzávetőlegesen sem lehetett semmit tudni, lévén, hogy 1910 óta én voltam az első és egyetlen, aki Kanyaró Ferenc hagyatékára írást érdeklődött.

Következett egy több évet igénybe vevő feltáró munka, melynek során rendre-rendre kibontottam és átvizsgáltam a hagyaték minden csomagját, és tartalmukról rövid, nagylott készítem.¹

A csomagok vegyesen tartalmazták mindazokat az irat- és kézirat típusokat, amelyek egy állandóan jegyzetelő, minden feljegyzést, minden papírt megőrző, egyház- és irodalomtörténettel, népköltéssel és verstani problémákkal párhuzamosan foglalkozó filológus műhelyéből előkerülhetnek: adatgyűjtések céduláinak százait-ezreit, publikált írásainak agyonjavított első fogalmazványait, hozzá írt leveleket és válaszlevél-fogalmazványokat, újságkivágásokat és reklámügynökségek szórólapjait, diákok dolgozatait és aprónyomtatványokat, kéziratos vagy nyomtatott vers- és énekgyűjtemények töredékeit, különböző terjedelmű – egylapostól kötetnyi anyagot felölelő – folklórgyűjtéseket Kanyaró kézírásában vagy idegen kezek lejegyzésében. Mindezek a legnagyobb összefüggésben fordultak elő a hatvanhoz közelítő különböző csomagokban, melyekből – a levéltár vezetőjének engedélyével – különválogattam a népköltészeti anyagot, kialakítva így néhány „folklorcsomagot”. Ezeknek tartalma azonban – azon kívül, hogy népköltéssel kapcsolatos anyagot tartalmaznak – továbbra is teljesen esetleges, mert a csomagok a válogatás sorrendjében alakultak ki. Ennek következtében előfordulnak olyan esetek, hogy gyűjtemények fele az egyik csomagban található, másik fele pedig egy következőben, vagy nem kerültek egy helyre ugyanannak a gyűjtőnek különböző időben feljegyzett adatai. Utólag pedig azért nem lehetett átrendezni a folklorcsomagokat logikai, vagy tartalmi-tematikai szempontok alapján, mert időközben jó néhány ta-

¹ Járatlan lévén az ilyenfajta levéltári munkában, eleinte a csomagokat nem számoztam, elégnek tűnt, hogy minden egyes csomaghoz csatoltam tartalmának vázlatos leltárát. Ennek következtében mintegy 5–10 csomag számozatlan maradt.

nulmányt¹ és egy kötetet² publikáltam Kanyaró Ferencnek és diákgyűjtőinek tevékenységéről, melyekben úgy hivatkoztam az egyes folklórcsomagokra, ahogy a szétválogatás idején kialakultak. Ha átrendezem a csomagokat, utolérhetetlenné vált volna megint az addig közzétett vagy hivatkozott folklóranyag.

A hagyaték feltárásának első és legfontosabb tanulsága az volt, hogy Kanyaró Ferencnél nem maradt rendezett, megszerkesztett balladagyűjtemény. Igaz ugyan, hogy megőrizte a diákkéziratokat, de a diákok eredeti lejegyzéséből/gyűjtéséből Kanyarónak újra ki kellett volna keresnie, újra le kellett volna másolnia a balladaszövegeket, minden szöveghez újra el kellett volna készítenie a jegyzeteket, ahhoz, hogy áttekinthető, használható gyűjtemény legyen a keze ügyében. Nem véletlen tehát, hogy szerette volna visszakapni a Kisfaludy Társasághoz beküldött kéziratot, mert a kiegészítő gyűjtésekhez is szüksége lett volna a megszerkesztett, nyomdára előkészített gyűjteményre.

Kanyaró számára örökre elveszett az 1896-os gyűjtemény. Rekonstruálására tett ugyan lépéseket – főleg a klasszikus balladákat illetően – de abban a szűk tíz évben (1897–1906), amíg még a kollégium tanára volt, jobbára már csak arra maradt ideje és energiája, hogy szorgalmazza az újabb gyűjtéseket s – okulva a történelemből –, az újabb gyűjtések balladáiról másolatokat és jegyzeteket készítsen. Folklórhagyatékából, ennek megfelelően két alapvető irattípus került elő nagy mennyiségben.

Mindenek előtt megkerült a diákgyűjtők eredeti lejegyzéseinek jelentős hányada, melyeknek fontosságára, nélkülözhetetlen voltára és ezek érdemi tárgyalására a későbbiekben visszatérek. Azt azonban már itt szükségesnek tartom elmondani, hogy a diákkéziratok sokasága, tartalmi gazdagsága döbbsített rá a Kanyaró Ferenc által irányított gyűjtőmozgalom igazi arányaira és jelentőségére. Kanyaró Ferencet elsősorban a népballada érdekelte, a diákgyűjtők azonban nem kizárólag balladákat írtak le, azok mellett olykor egész füzetet betöltő népdalgyűjteményt vittek be tanáruknak. Még azok a diákok is, akiknek „gyűjteménye” csupán egy lapra terjedt, sokszor négy-öt különböző folklórszöveget rögzítettek arra az egyetlen papírlapra. És az is előfordult, hogy olyan gyűjtemények érkeztek be Kanyaróhoz, melyek egyetlen balladát vagy epikus éneket sem tartalmaztak, népdalt viszont annál bőségesebben. Mindez azt jelenti, hogy a Kanyaró Ferenc által szervezett/irányított gyűjtőmozgalomnak nem pusztán a népballadák az egyedüli hozadékai. A balladákon túl népdalok és népies műdalok százait (de lehet, hogy inkább ezreit) szedték össze a kolozsvári unitárius kollégium diákjai, melyeknek számbavétele, rendszerezése, közzététele kutatóra vár.

A diákkéziratok mellett a levéltári csomagokból nagy számban kerültek elő Kanyaró Ferenc balladamásolatai. Mint említettük, Kanyaró okulva abból, hogy nem kapta vissza a Kisfaludy Társasághoz beküldött gyűjteményét, az újabb gyűjtések balladáiról szinte kivétel nélkül másolatot készített – olykor nem is egyet: a saját másolatairól egy számunkra ismeretlen, jó kézírású személlyel még egy másolatot készíttetett, melyek-

¹ Vö. Olosz Katalin 2001, 2005, 2007, 2008, 2010a, 2010b, 2014a.

² KANYARÓ FERENC–RÉDIGER ÖDÖN–OLOSZ KATALIN 2009.

nek egy részét – amint korábban szó volt róla –, a kollégiumi könyvtár kéziratai között helyezte el,¹ másik részét pedig haláláig magánál tartotta, s így az már csak a hagyatékából került elő.

Jelentősen bővílhettek ismereteink Kanyaró Ferenc munkásságáról a hagyatékából előkerült, Kanyaróhoz intézett levelekből, valamint Kanyaró válaszevél-fogalmazványaiából. El kell viszont itt mondanom, hogy a csomagok tartalmának átvizsgálása során későn kaptam észbe, hogy külön csomag(ok)ba szedjem ki a Kanyaró-levelezés darabjait. Emiatt a számozatlan csomagok mindenikében, s a számozott csomagok mintegy háromnegyedében helyükön maradtak a levelek, csak az utolsó 10–12 csomag állományából különítettem el a leveleket.²

Végül, de nem utolsósorban a Kanyaró-hagyatékban természetesen van egy, a magánszférát érintő része, melyből az életrajzi adatokon kívül Kanyaróról, az emberről is valamelyes képet alkothatunk, személyiségének jellemző vonásairól, a testi bajokkal küszködő, de úgy is a hivatásának élő tanárról, a minden iránt fogékony és tájékozódó emberről, akinek a hagyatékában talált sok száz újságkivágás és feljegyzés tanúskodik arról, hogy naprakész ismeretei voltak szaktudományi területének legújabb eredményeiről, tudományos társaságok, egyesületek tevékenységéről, kulturális és tudományos eseményekről. És érdekes módon, bármennyire is zilált és összekuszált képet mutatott a csomagokba összekötözött hagyaték, még ebben az összevissza állapotában is látni engedte a rendszerető tudóst, aki a hozzá intézett levelek borítékait arra használta fel, hogy egy-egy téma vagy részutatás adatokat rögzítő céduláit tárolja bennük, pontosan feljegyezve a borítékokra, hogy mit tartalmaznak.³ Ugyancsak a rendezettség benyomását kelti, ahogy ívlapokra írott dolgozatait kettőbe vagy négybe hajtva, téma vagy címmegjelöléssel ellátva őrizte, azért, hogy ne kallódjanak el egymástól lapjai. Fél ív nagyságú papírra írt balladamasolatának lapjait ugyancsak félbe hajtással óvta a szétszóródástól. A diákkéziratok esetében az által próbált rendet tartani a különböző méretű és terjedelmű gyűjtések között, hogy a gyakran névtelen, lokalizálás és datálás nélküli gyűjtésekre ráírta a gyűjtő nevét és azt, hogy hányadik osztályba járt, néha azt is, hogy honnan származik a gyűjtemény. A kéziratokban pedig színes ceruzával áthúzta azokat a szövegeket, melyekről másolatot készített.

A Kanyaró-hagyatékából kihüvelyezett folklóranyag végre feleletet adott egy sor olyan kérdésre, melyeknek megválaszolása csaknem reménytelennek tűnt. A diákkéziratok és Kanyaró Ferenc feljegyzései alapján azonosítani lehetett a gyűjtőket, megközelítő pontossággal meg lehetett határozni a gyűjtések idejét, helyét, rekonstruálni lehetett a gyűjtőmozgalom fontosabb mozzanatait, földrajzi dimenzióit, fontos támpontokat

¹ L. az AKKvár–MsU 2105: 364–405. lapján található idegen kezű másolatot („Biztonsági másolat”).

² Ez lett az 55. számú csomag.

³ Ez azonban egyúttal azt is jelentette, hogy a hozzá intézett levelek borítékjuk nélkül keveredtek el a hagyaték többi iratai között, s emiatt sok esetben nem lehetett megállapítani, hogy ki a levél írója, vagy mikorról datálható a levél.

kaptunk arra nézve, hogy miként dolgozott Kanyaró Ferenc, és nem utolsósorban megfejtettük azt a többször emlegetett talányt, hogy mi okozta néhány klasszikus ballada azonos helységből gyűjtött eltérő szövegeit.

Mindezek után végre elkezdődhetett az érdemi munka: a teljes balladaállomány számbavétele, másolat készítése valamennyi balladaszövegről – eredeti lejegyzésekről és másolatokról egyaránt – annak érdekében, hogy pontosan meg lehessen állapítani, hogyan viszonyulnak egymáshoz a három különböző intézményben őrzött balladaszövegek, hogyan viszonyulnak egymáshoz az eredeti diákjegyzések és a másolatok, vagy éppen a különböző, más-más időben készített másolatok. 421 ballada és epikus ének közel ugyanannyi filológiai szövegváltozata között kellett rendet tennem.

Ennek a munkának az eredményeként született meg Kanyaró Ferenc és diákjainak balladás könyve.

Életút és pályakép

Annak a rövid, félszázadot éppen csak meghaladó életútnak, amelyről Kanyaró Ferenc életrajzírójának számot kell adnia, látványos eseményei, meglepő fordulatai nincsenek. Kanyaró Ferenc is azoknak a 19. század második felében élt tanároknak a tipikus pályáját futotta be, akik önjelöltől, eszük, szorgalmuk és kitartásuk révén kiváló szak-képzettségre, nagy tudásra tettek szert, s akik nemcsak pedagógusként, de szaktudományuk művelőiként is megbecsült nevet vívtak ki maguknak.

Kanyaró Ferenc pályája annyiban tér el a megszokottól, hogy életműve torzóban maradt. Nemcsak azért, mert úrrá lett rajta az idegrendszerét megtámadó kór, s idejekorán sírba vitte, sokkal inkább azért, mert – ahogy életrajzírói vélik – ígéretes irodalomtörténeti munkásságát feladta egy nagyszabású egyházpolitikai csörte kedvéért, Zrínyi-kutatásait félbe hagyta az unitárius egyház védelmében folytatott elszánt harc kedvéért. Önhibáján kívüli okok miatt, de torzóban, mi több, ismeretlenségben maradt munkásságának az a része is, mellyel a magyar népköltészeti kutatások történetébe írhatta volna be megkerülhetetlenül a nevét. Mára jobbára elfelejtette a szaktudomány mind az irodalomtörténetet, mind pedig az egyháztörténeti szakírókat, a balladakutató Kanyaró Ferencet pedig lényegében nem is volt alkalma megismerni az utókornak.

A kései ébresztés szándékával idézzük fel most Kanyaró Ferenc életútjának és tevékenységének fontosabb momentumait. Előre kell bocsátanunk, azonban, hogy Kanyaró Ferenc életéről, családjáról, gyermek- és ifjú koráról, tanulmányairól, munkásságáról alig tudunk többet, mint amennyit maga Kanyaró közölt Szinnyei József *Magyar írók élete és munkái* című művének ötödik kötetében,¹ illetve, amit halálakor elmondtak róla a szűkszavú nekrológok.² Halála után többé senki nem foglalkozott vele, csupán egy alkalommal történt kísérlet arra, hogy emlékét felidézzék. Születésének századik évfordulójára egykori tanítványa, Benczédi Pál írt meleg hangú megemlékezést, az írás azonban, tudunkkal, nem jelent meg sem 1959-ben, sem később. A két változatban (kéz- és gépírásban) megőrzött kézirat azt a gyanút kelti, hogy Benczédi Pál hiába fo-

¹ SZINNYEI József V. 1897: 943–946. – Hagyatékában megtaláltuk a róla szóló szócikk első fogalmazványát, melyet maga Kanyaró írt egyes szám harmadik személyben önmagáról. (MUEKvGyLtár, KF-hagyaték, 26. csomag) – Annak ellenére, hogy a szócikket Kanyaró írta, több pontatlanságot találtunk benne, melyekre esetenként a megfelelő helyen utalunk.

² PÁLFI Márton 1910; BORBÉLY István 1910; g. k. [Gál Kelemen]1910; –yt 1910. – Kanyaróról több lexikonban is találunk rövid szócikket, de azok egyike sem hoz Szinnyeihez képest új adatot, legfeljebb téves információkat. L. *Pallas nagy lexikona*, X. Budapest, 1895: 118; *Révai nagy lexikona*, XI. Budapest, 1914: 212; Benedek Marcell (szerk.): *Magyar irodalmi lexikon*, I. Budapest, 1963: 580. (halála helyeként tévesen Torda szerepel); Kenyeres Ágnes (szerk.): *Magyar életrajzi lexikon* I. Budapest, 1967: 852 (Kanyaró halálának helyét tévesen Tordát tünteti fel, tanári működésének kezdetét tévesen 1880-ra teszi, megjelent munkái sorában feltünteteti azt a Szinnyei szerint „sajtó alatt” lévő kötetet – *Adalékok Erdély régi irodalomtörténetéhez*, Bp. 1897. –, mely, tudunkkal, soha nem jelent meg.); Péter László (szerk.): *Új magyar irodalmi lexikon*. II. Budapest, 1994: 957. (halálának helye itt is tévesen szerepel.)

galmazta át kétszer is az egyháztörténész és vallási kérdésekben kemény tollharcot vívó Kanyaró Ferencről szóló részt, nem sikerült olyan írást produkálnia, melyet politikai szempontból elfogadhatónak találtak volna a korabeli lapok és folyóiratok – s még inkább a fölöttük éberem őrködő cenzúra. Benczédi Pál írása így napjainkig ismeretlenül rejtőzködött a Magyar Unitárius Egyház Kolozsvári Gyűjtőlevéltárában.¹

Kanyaró Ferenc életútjának vázolását az is nehezítette, hogy hagyatékában – a végleges nyugdíjazásáról szóló határozaton, s egy-két, a betegségéről papírra vetett feljegyzésen kívül – semmi személyes iratot nem találtunk. Ennek következtében életének eseményeit másodlagos források (iskolai értesítők, az egyetemi almanach évfolyamai, levelek és levélfogalmazványok) felhasználásával tudtuk csak rekonstruálni. De még a másodlagos források sem lehettek mindig segítségünkre. Az unitárius „vallásközönség” iskoláinak értesítője, például, csak az 1879/80-as tanévtől jelent meg – amikor Kanyaró Ferenc már harmad éves papnövendék volt.

Indulás, pályakezdés (1859–1891)

Kanyaró Ferenc 1859. május 25-én született Tordán idősb Kanyaró Ferenc és Kővári Ágnes második fiaként.² Családja felmenői apai ágon régi lófő székelyek voltak – erre utal a család *dersi* előneve is, anyai ágon pedig, mint maga Kanyaró vallja „Bocskai-Bethlen féle hajdú volnék.”³ Apja – a negyvennyolcas honvéd, nemzetőr-tizedes – a tordai szűcs céh utolsó céhmestere volt, s a szűcs ipartársulat első elnöke. Anyja a történetíró Kővári Lászlónak volt a testvére.

Tanulmányait szülővárosában és Kolozsváron végezte, „magát önerején, tanításból tartván fenn”.⁴ „Az írói kedvet a főiskola régi önképzőköre fejlesztette benne – olvashatjuk életrajzában –, hol első pályaművét Kriza János utolsó bírálata ítélte jutalomra érdemesnek.”⁵ Középkiskolás irodalmi munkásságáról Benczédi Pál tájékoztat bővebben: „Már diák korában írogatott a *Remény* című kéziratot lapba, melynek egy évig

¹ BENCZÉDI Pál [1959a], [1959b] – A kéziratban maradt megemlékezést 2014 májusában Szakál Anna találta meg, akinek ezúttal is köszönöm, hogy nem csak felhívta rá a figyelmemet, de eljuttatta hozzám mind a kézirat, mind a gépirat fotokópiáját.

² Id. Kanyaró Ferencnek négy gyermekéről tudunk: közülük 1898. szeptember 4-én, az apa halálakor már csak a három fiút – Endrét, Ferencet és Pált – említi a gyászjelentés. (Kanyaró Ferenc gyászjelentés-fogalmazványa, Torda, 1898. szeptember 5. MUEKvGyLtár, KF-hagyaték, számozatlan csomag); Eszter húgától több levelet találtunk a Kanyaró-hagyatékban 1893-ból (MUEKvGyLtár, 5. csomag), s maga Kanyaró Ferenc is említi egy levélfogalmazványában, hogy „anyám, húgom s majdnem összes nőrokonaim reformátusok”. (Kanyaró Ferenc keltezetlen levélfogalmazványa ismeretlenhez, „Nagytiszteletű Uram” megszólítással. MUEKvGyLtár, KF-hagyaték, 35. csomag.) E levél megírására minden bizonnyal az *Unitárius történetírás és Kálvin-orthodoxia* megjelenése (1895) után kerülhetett sor, mert Kanyaró annak bizonyosságául említi anyja és húga református vallását, hogy nem a reformátusokat támadta, hanem csak a Kálvin-ortodoxiát.

³ Kanyaró Ferenc keltezetlen levélfogalmazványa ismeretlenhez, „Nagytiszteletű Uram” megszólítással. MUEKvGyLtár, KF-hagyaték, 35. csomag.

⁴ SZINNYEI József V. 1897: 939.

⁵ SZINNYEI József V. 1897: 939.

szerkesztője volt.”¹ „Mint minden diák, versekkel kezdte, melyekből tehetség sugárzik ki, azonban jelentősebb és említésre méltóbb prózája, melynek valóban mestere lett. A német–francia háborúból (1870) készített egy elbeszélést, mely pacifista irányával ma is figyelmet érdemel. Komolyan állást foglalt a háború ellen. Ezt a zsenjét nyomtatásban nem jelentette meg sehol, ámbár egy kis átdolgozással egész jó novella lett volna.”² „Nyomdafestéket egy nevetető elbeszélése 17 éves korában látott.”³

A Kanyaróról szóló írások rendszerint megemlítik, hogy 17 éves korában jelent meg először írása nyomtatásban. Feltehetően valamennyi egy közös forrásra megy vissza: arra a mondatra, mely a *Magyar írók élete és munkái*ban így olvasható: „Első cikke 17 éves korában az *Üstökösben* (A t–i torony lehúzásának históriája) jelent meg.”⁴ A Szinyeyei által közölt Kanyaró-életrajzot – mint már korábban is utaltunk rá – maga Kanyaró írta: a szócikk első megfogalmazása megtalálható a hagyatékában, benne a kérdéses publikációról ez áll: „Első nyomtatott műve 17 éves korában jelent meg illusztrálva az *Üstökösben* (A t–i torony lehúzásának históriája)”⁵

Mivel Kanyaró Ferenc nem tüntette fel a megjelenés évét, művei jegyzékének összeállításakor kénytelenek voltunk kézbe venni az *Üstökösnek* azt az évfolyamát, melynek megjelenése idején Kanyaró Ferenc tizenhét éves volt. Végiglapozva az 1876-os *Üstökös*-számokat meglepődve kellett tapasztalnunk, hogy a „t–i torony lehúzásának” se híre, se pora a folyóiratban. Találtunk viszont két kis név nélküli adomát *Tordaság*,⁶ illetve *Torda és a napóra*⁷ címen, melyeket alighanem Kanyaró küldött be Jókai Mór humoros lapjába. Feltételezésünket két érvel támasztjuk alá: Kanyaró Ferenc hagyatékában találtunk egy iratesomót, melynek *Tordaságok* a címe, és olyan rátótiadák vázlatos feljegyzését tartalmazza (többek között az *Üstökösben* közöltek is), melyek a tordaiakat csúfolják együgyűségükért.⁸ A *tordaság* kifejezéssel sehol máshol nem találkozunk, minden bizonnyal Kanyaró találmánya volt ez a szó. A tizenhét éves Kanyaró Ferenc szerzőségére gondolhattunk azért is, mert az *Üstökösnek* ugyanabban az évfolyamában, a „Szerkesztői subrosá”-ban Jókai Mór üzen *Kanyarónak*: „Rossz verset kanyarított »Szegény, szegény Magyarország«-ról.”⁹ Ez a szerkesztői üzenet, ha semmi más, legalább annyit igazol, hogy a tizenhét éves Kanyaró Ferenc valóban küldött kéziratot az *Üstökös* szerkesztőjének, de az nem a tordai torony lehúzásáról szólt. Tovább kell tehát keresgélni az *Üstökös* következő kötetében.

¹ BENCZÉDI Pál [1959b]: 5.

² BENCZÉDI Pál [1959a]: 4.

³ BENCZÉDI Pál [1959b]: 5.

⁴ SZINYEI József V. 1897: 939.

⁵ Kanyaró Ferenc önéletráisa. Kézirat. MUEKvGyLtár, KF-hagyaték, 14. csomag.

⁶ *Üstökös*, XXVIII. kötet, 9. sz. (1876. február 26.) 100.

⁷ *Üstökös*, XXVIII. kötet, 14. sz. (1876. április 1.) 164.

⁸ *Tordaságok*. MUEKvGyLtár, KF-hagyaték, 50. csomag, – *A Tordaságokat* történeti és művelődéstörténeti adatokkal kiegészítve közzétette KESZEG Vilmos 2006: 121–134.

⁹ *Üstökös*, XXVIII. kötet, 51. sz. (1876. december 16.) 611.

Az előző év szerkesztői üzenete zokon eshetett az ifjú tollforgatónak, mert az 1877-es évfolyamban hónapokon át semmi olyan írást vagy szerkesztői üzenetet nem találtunk, ami Kanyaróra utalt volna. Csak a 33. számban jelent meg egy vers *A görbe torony, avagy a bölcs kupaktanács* címen, melynek szerzőjéről – tudva azt, hogy Kanyaró a t-i torony lehúzásáról küldött be kéziratot az *Üstökös*nek – feltételezhetjük, hogy talán Kanyaró rejtőzködik a Rézfokos álnév alatt.¹ Már csak azért is, mert a vers megközelítőleg azonos témát tárgyalt, valamint azért is, mert *Az Üstökös eredeti okmánytára* című rovatban a következő két hétben nevetséges tordai cégfeliratok szövege² és azok egyikének „csizmadia cáfolata” szórakoztatta az *Üstökös* olvasóit.³

A „szerkesztői subrosá”-ban pedig Rézefoqueuche/Résefauqueauche-nak üzent Jókai – kétszer is.⁴

Feltételezésünket, hogy a görbe torony „kiegyenesítéséről” szóló mulatságos verset Kanyaró küldte be Rézfokos álnéven, megtorpedózta azonban az a körülmény, hogy a vershez nem társult illusztráció. Már pedig Kanyaró Ferenc önéletrajzában kéziratában az szerepel, hogy első cikke (és nem verse!) illusztrálva jelent meg az *Üstökös*ben.

A következő, 1878-as évfolyam átnézésére azért került sor, mert előkerült a hagyatékából Kanyaró irodalmi tevékenységéről egy másik feljegyzés is (feltehetően Szinnyeynek készült ez is, mert ugyancsak egyes szám harmadik személyben beszél magáról), melyben úgy fogalmaz, hogy „VIII. oszt. korában lépett fel egy kálvinista torony lehúzásának históriájával, melyet az *Üstökös* illusztrációkkal kísérve adott ki.”⁵ Számításaink szerint Kanyaró Ferenc az 1876/77-es tanévben volt nyolcadikos,⁶ s úgy gondoljuk, érettségi előtt aligha foglalkozott a tordai torony lehúzásának históriájával, vagyis hogy a kéziratot leghamarább valamikor 1877 nyarán-őszén küldhette be, s az írás megjelenése minden bizonnyal áttolódott a következő évre.

Elgondolásunk beigazolódott. Alig, hogy elkezdjük lapozni az *Üstökös* 1878-as évfolyamát, az egyik márciusi számban a következő szerkesztői üzenetre bukkantunk: „K. F. (Klzvr[!]) Még nem értünk rá küldeményeit végig olvasni.”⁷ Két hónap múlva újabb üzenet: „K. F. (Klzsvr) Egész halmaz ilyenmú közlendők lévén, kénytelenek vagyunk sorrendet tartani, az előbb beküldötteket előbb közleni, s ezért, nem valamely mellék-tekintetek miatt késtek az ön adomái.”⁸ Újabb hónap elteltével, az 1878. június 9-i számban végül megjelent a várva várt (és sokat keresett) írás *Hogy döntötték le az*

¹ Rézfokos: A görbe torony, avagy a bölcs kupaktanács. (vers) *Üstökös*, XX. [így!] évf. 33. sz. (1877. aug. 19.) 395.

² Két cég Tordán. *Üstökös*, XX. évf. 34. sz. (1877. augusztus 26.) 407. (Név nélkül)

³ Csizmadia replika (A tordai csizmaziától[!], kinek cégtábláját az *Üstökös* múlt száma közölte.) *Üstökös*, XX. évf. 35. sz. (1877. szeptember 2.) 419. (Név nélkül)

⁴ *Üstökös*, XX. évf. 33. sz. (1877. aug. 19.) 395; *Üstökös*, XX. évf. 37. sz. (1877. szeptember 16.) 442.

⁵ Kanyaró Ferenc feljegyzése irodalmi tevékenységéről. MUEKvGyLtár, KF-hagyaték, 26. csomag.

⁶ A kolozsvári unitárius kollégiumnak csak az 1879/80-as tanévtől jelent meg értesítője. Abban a tanévben Kanyaró harmad éves papnövendék volt. Visszaszámolással következtettük ki, hogy 1876/77-ben lehetett nyolcadikos.

⁷ *Üstökös*, XXI. évf. 1024.[!] sz. (1878. március 31.) 155.

⁸ *Üstökös*, XXI. évf. 1030. sz. (1878. május 12.) 227.

ócska tornyot? címen, a szerző megnevezése nélkül. Az íráshoz a lap állandó grafikus munkatársa, Jankó János készített két remek illusztrációt.¹

Mindent összevetve elmondhatjuk, hogy Kanyaró Ferenc első publikációja, ha a *Tordaságot* tekintjük annak, valóban 17 éves korában jelent meg az *Üstökösben*. A t-i torony lehúzásának története viszont *Hogy döntötték le az ócska tornyot?* címen akkor jelent meg – névtelenül² –, amikor Kanyaró Ferenc nem nyolcadikos diák, hanem első éves teológus volt, és nem 17 éves, hanem kettővel több. Egyébként minden megegyezik a Kanyaró Ferenc által elmondottakkal!

Kanyaró Ferenc 1878 folyamán más írásokat is küldött az *Üstökösnek*. Minden bizonnyal Kanyarótól származnak a *Sírversek az ó-tordai köztemetőben*³ és a *Tordai Báll előtti hirdetmény*⁴ című név nélküli közlemények, mint ahogy az sem kétséges, hogy a Ferkó diáknak Kolozsvárra küldött szerkesztői üzenetek is Kanyarónak szóltak.⁵ Azt viszont nem tartjuk valószínűnek, hogy a következő évben még mindig az *Üstökösben* publikált volna. Életrajzából tudjuk, hogy a hetvenes évek végén a tordai *Haladásba* és a kolozsvári napilapokba kezdett dolgozni.

Érettségi után, 1877 őszén beiratkozott a papnevelő intézetbe, bár – mint Benczédi Pál írja – „nem érzett hivatást a lelkészi munkára, de főiskolát akart végezni, s a teológián költségmentesen, vagy legalább is kevesebb költséggel tanulhatott, mint az egyetemen.”⁶ Benczédi állításának realitását bizonyítja, hogy Kanyaró Ferenc elvégezte ugyan a papnevelő intézet négy évfolyamát,⁷ de a papi szigorlatot soha nem tette le,⁸ s így pappá szentelése is örökre elmaradt. A lelkészi pályáról való lemondásában közrejátszott az a tény is, hogy Kanyaró akadémista ösztöndíj-kérelmét, melyet 1885. szeptember 30-ai keltezéssel nyújtott be az iskola igazgatóságának teológiai tanulmányainak a londoni Manchester New College-ben való folytatása érdekében,⁹ az egyházi és iskolai vezetőség elutasította.¹⁰ Megítélésünk szerint azonban jóval korábban eldőlt, hogy Ka-

¹ *Üstökös*, XXI. évf. 1034. sz. (1878. június 9.) 272–273.

² A névtelenséget azért hangsúlyozzuk, mert egyik méltatója szerint „[...] a tordai kálmánista torony lehúzásának kacagató története alatt látta először nyomtatva a nevét 17 éves korában...” (Kiemelés tőlem: O. K.) (PÁLFI Márton 1910: 25)

³ *Üstökös*, XXI. évf. 1017. sz. (1878. február 10.) 67. (Név nélkül)

⁴ *Üstökös*, XXI. évf. 1046. sz. (1878. szeptember 1.) 419. (Név nélkül)

⁵ *Üstökös*, XXI. évf. 1053. sz. (1878. október 20.) 502.; 1056. sz. (1878. november 10.)

⁶ BENCZÉDI Pál [1959a]: 2.

⁷ Az 1880–81-es tanévben volt negyedéves teológus, ettől a tanévtől papjelöltként emlegetik.

⁸ Emiatt éveken át (1880–1887) úgy szerepel az iskolai értesítőkből, mint papjelölt.

⁹ A datálatlan kérvény-fogalmazvány és a kérvény véglegesített formája a hagyatékban található. (MUEKvGyLtár, KF-hagyaték, 14. csomag)

¹⁰ L. Kanyaró Ferenc keltezetlen levélfogalmazványát „Tisztelt Nagybátyám” megszólítással [Kővári Lászlóhoz]: „Múlt héten, míg én temettem Tordán, eltemették Kolozsvárott az én Londonba küldetésemet. [...] Mióta megtudtam, hogy a püspök nem pártol, odaveszett reménységem...” (MUEKvGyLtár, KF-hagyaték, 14. csomag) – Lehet, hogy a püspök valamilyen oknál fogva nem pártolta Kanyarót, az viszont tény, hogy Kanyaró nem felelt meg a külföldi tanulmányokra küldés formai követelményének: az Egyházi Főtanács 1881-ben hozott határozata értelmében csak az pályázhatott a Manchester College ösztöndíjára, aki letette a papi szigorlatot és elmenetele előtt vizsgázott angol, görög és latin nyelvből. (L. ÉRTESÍTŐ 1904/05: 68) Kanyarónak sem 1885-ben, sem később nem volt meg a papi szigorlata.

nyaró valójában nem akart pap lenni: harmad éves teológus korában, 1879-ben ugyanis beiratkozott a kolozsvári Ferencz József Tudományegyetem Bölcsész-, Nyelv- és Történettudományi Karára is, s attól fogva minden erejével arra törekedett, hogy tudást, szakképesítést, oklevelet szerezzen az egyetemen, s annak birtokában biztos álláshoz jusson. Azonban 1885-ben – egyetemi tanulmányainak befejezésekor – kényszerűen tapasztalhatta, hogy oklevelés tanárjelöltként sem könnyű állást szerezni, s talán ezért próbált meg visszakanyarodni a lelkészi pályához, s külföldi egyetemjárással kiegészített teológiai végzettséget szerezni.

Visszatérve 1879-hez, amikor Kanyaró a teológia mellett beiratkozott a kolozsvári tudományegyetem Bölcsész-, Nyelv- és Történettudományi Karára is, Kanyaró Ferenc életében ez után tizenkét olyan év következett (1880–1891), melyeknek történéseit, szerteágazó tevékenységi formáit még csak számba venni, felsorolni is nehéz. Kanyaró tanult két felsőfokú tanintézetben és közben tanított a kolozsvári unitárius kollégium elemi osztályaiban, hírlapokban publikált és tudományos munkát végzett, gyakornokoskodott az egyetemi könyvtárban és ellátta a kollégiumban előbb az ellenőr, majd a senior (iskolafőnök) feladatait, volt iskolai igazgatósági jegyző és 1889-től iskolai könyvtárnok, intenzíven bekapcsolódott Szinnyei József *Magyar írók élete és munkái* című művének adatgyűjtési munkálataiba, közben letöltötte önkéntesi évét (katonai szolgálatát),¹ 1890-ben nyílt pályázaton megbízást nyert a Magyar Tudományos Akadémiától a költő Zrínyi Miklós életrajzána megírására, emellett terjedelmes egyháztörténeti művet publikált ugyancsak 1890-ben. S tette mindezeket úgy, hogy nem volt véglegesített állása, végig létbizonytalanságban élt. Előbb egyetemi tanulmányainak befejezéséhez, s a megélhetéséhez szükséges anyagi fedezetet kellett előteremtenie, miután pedig megszerezte a magyar nyelv, történelem és bölcsélet szakból a tanári oklevelet (1885), végleges (rendes) tanári kinevezésére kellett több mint hat évet várnia.

Lássuk most kicsit részletesebben ennek a mozgalmas tizenkét évnek a történéseit!

Utolsó éves teológusként, és frissen beiratkozott bölcsészhallgatóként Kanyaró Ferenc 1880-ban köztanítói kinevezést kapott iskolája, a kolozsvári unitárius kollégium elemi iskolai tagozatára, s ilyen minőségben tanított a kisiskolásoknak minden tantár-

¹ Nem tudjuk pontosan, hogy mikor töltötte le Kanyaró a katonai szolgálat idejét. Életrajzában csak egy zárójeles megjegyzésben kerül szóba önkéntesi éve: „1883-ban kezdett (önkéntesi évét leszolgálván) behatöbb irodalomtörténeti kutatásokhoz.” (SZINNYEI József V. 1897: 940.) A Kanyaróra váró katonai szolgálatot évekkel később Csifó Salamon említi két levelében is: „Katonaság a nyakadon? Rázd le!” – írja 1887. májusában Kanyarónak (*Csifó Salamon levele Kanyaró Ferenchez. London, 1887. május 19.* MUEKvGyLtár, KF-hagyaték, 38. csomag.), egy hónappal később pedig így ír: „Te tudom, viszed a borjút a hátadon, hej! mert szegény nem || tud járni a maga lábán (mondja a dal)”, majd így folytatja: „Te Feri, mit fogsz csinálni majd a katonaság lerázása után? Mégysz-e Szilágyba, vagy valamely más regényes helyre?” (*Csifó Salamon levele Kanyaró Ferenchez. London, 1887. június 26.* MUEKvGyLtár, KF-hagyaték, 55. csomag); Benczédi Pál úgy tudja, hogy „Mint iskolai senior [...] az egyetemen magyar nyelv és történelemből tanári oklevelet nyert, s leszolgálván egyévi önkéntesi évét, 1886-ban segéd, 1887-ben helyettes, s 1891-ben rendes tanár lett.” BENCZÉDI Pál [1959b]: 2.

gyat további két tanéven át. A köztanítói feladatok mellett ellátta a kollégiumi ellenőr, majd az iskolafőnök munkakörét is.

1883 és 1885 között, noha továbbra is köztanítói minősítéssel alkalmazta régi iskolája, az akkor már tanárjelöltként emlegetett Kanyaró Ferenc a gimnázium alsó osztályaiban földrajzot, történelmet és vallástant oktatott és továbbra is ellátta az iskolafőnöki teendőket.

1886-ban az „okleveles tanárjelöltet” helyettes tanárrá nevezték ki, s ettől az évtől a gimnázium első három osztályában magyar nyelvet és vallástant tanított. Két év múlva, 1888-ban az Egyházi Főtanács választása révén megerősítették helyettes tanári pozíciójában, s ennek következtében a magyar nyelv és történelem oktatása mellett a hetedik osztály irodalomtörténeti óráit is Kanyaró Ferencre bízta. A következő két tanévben aztán (1889/90 és 1890/91-ben) már csak magyar nyelvet és irodalmat tanított, az előbbi a gimnázium első három osztályában, az irodalomtörténetet pedig a hetedik-nyolcadikosoknak.

Helyettes tanárrá való kinevezése után, 1887-ben Kanyaró lemondott az iskolafőnöki tisztségről, helyette 1889 januárjától iskolai igazgatósági jegyzőként tevékenykedett, majd ugyanabban az évben a kolozsvári unitárius kollégium könyvtárának őrévé választották. „Ő volt az első tanár – jegyzi meg Benczédi Pál –, aki a könyvtárnoki munkára szakszerűen rákészült. Azelőtt könyvtárnokok az egymást sűrűn felváltó tanárok voltak, akiknek a könyvtárnokság fizetéstelen mellékfoglalkozás volt, s lehetőleg igyekeztek megszabadulni tőle. A tanári beosztás szempontjából Kanyarónak is mellékfoglalkozás volt a könyvtárosság, mert emellett teljes óraszámában tanított, neki azonban ez a munkakör is teljes hivatást jelentett, sőt, éppen a könyvtár segítette rá arra a gazdag ismeretre, s fölfedezése sokaságára, amely Kanyarót oly előnyösen jellemzi.”¹

A „könyvtárnoki munkára” való szakszerű felkészültségét nem hiába emlegeti Benczédi Pál: Kanyarót, nem sokkal az után, hogy befejezte egyetemi tanulmányait, 1887-ben Szabó Károly felvette gyakornoknak az egyetemi könyvtárba, hol a maga munkája mellett „egy megbetegedett kartársa helyett is” dolgozott 1891 szeptemberéig.² 1890–1891 körüli életviteléről, munkakörülményeiről maga Kanyaró számol be egy pécsi kollégájának írott levél fogalmazványában: „Magamról nincs sok mit írnom, mi velem két év alatt történt – olvashatjuk a fogalmazványban. – Még mind az egyet[emi] k[öny]vtár mellett vagyok s a kolleg[ium] mellett is mint h[elyettes] tanár, a két helyen összesen 800+550 ft fizetéssel. Dolgom van bőven, 50 órai heti hivat[ali] elfoglaltatás! Emellett az egyetemen Keresztes dolgait is viszem, azét a nyomorék írnokét, [...] ki 27-ik hónapja már, hogy otthon betegeskedik. Emellett egy pár jegyzőséget is viszek. S mindezekon kívül van az irodalmi foglalkozás. Valóságos istenkísértés volt

¹ BENCZÉDI PÁL [1959b]: 2.

² SZINNYEI JÓZSEF V. 1897: 939.

az akad[émia] Zrínyi-feladatára pályázni. De talán nemsokára belőlem is ember lesz, zaklatottság nélkül élhetnek tanulmányaimnak.”¹

A fiatal Kanyaró Ferenc akaraterejére, munkabírására és céltudatosságára vall, hogy tanulás, tanítás és egyéb hivatali elfoglaltságai mellett jutott ideje/energiája arra is, hogy a kolozsvári napilapokban nagyobb lélegzetű és tudományos igényű tárcacikk-sorozatokot publikáljon. Hajlamai eleinte a föld- és néprajzhoz vonzódtak, olyan tudományágak felé, melyek terepismeretet, terepbejárást feltételeznek. 1879 szeptemberében tíz részes sorozatban közölte Torda környékének földrajzi-történelmi szempontú leírását a *Keletben*. 1882 őszén a *Kolozsvári Közlöny* hozta hat folytatásban a *Topánfalvi vásár* színes forgatagáról készült – néprajzi szempontból sem elhanyagolható – írását, melyről a lap szerkesztője a sorozat megjelenése után így nyilatkozott: „Szerkesztői kötelességemnek ismerem meleg köszönetet mondani Önnek az élénk tollal és kiváló megfigyelő tehetséggel írott topánfalvi vásárért. A látottak összeszedésére nagyon is illetékes az, aki így tudja, hogy mit kell meglátni. Szíves közleményeit örömmel veszem.”² Úgy tűnik, a biztatás ellenére sem következtek újabb írások a *Kolozsvári Közlönyben*, s hamarosan más napilapban sem. Az *Ellenzék* 1884-es évfolyamában Kanyaró még nyilvánosságra hozta *Havasi képek* címmel a Mócvidéken szerzett élményeiből táplálkozó szépirodalmi próbálkozásait,³ a továbbiakban azonban terjedelmesebb írással nem szerepelt a kolozsvári napilapokban.

Távolaradásának egyszerű a magyarázata: 1883-ban „legkedvesebb tanárának, Imre Sándornak a buzdítására behatóbb irodalomtörténeti tanulmányok”-ba kezdett,⁴ s attól fogva intenzív tudományos munkát folytatott szűkebb szakterületén. Kutatásai tárgyául – akarva, nem akarva – a költő Zrínyi Miklóst választotta, mert amint egy 1893-ban írt levelében említi, Imre Sándor „éppen 10 éve mintegy rákényszerített Zrínyi tanulmányozására.”⁵ Budapesti levéltári és könyvtári kutatásainak eredményeként

¹ Datálatlan levélfogalmazvány a Kanyaró-hagyatékban (MUEKvGyLtár, 55. csomag). A „Kedves Kollega” megszólítással kezdődő levelet Gerecze Péter pécsi tanárnak írta, akit korábban állás után érdeklődő levéllel keresett meg. A Kanyaró-hagyatékból előkerült Gerecze Péter válaszevele, melyben tudatja Kanyaróval, hogy az az állás, ami iránt érdeklődött, nem üresedik meg. (*Gerecze Péter levele Kanyaró Ferenchez, Pécs, 1887. június 26.* MUEKvGyLtár, 38. csomag)

² *Békésy [Károly] levele Kanyaró Ferenchez. Kolozsvár, 1882. október 10.* (A *Kolozsvári Közlöny* fejléces papírján) MUEKvGyLtár, KF-hagyaték, 14. csomag. – Az elismerő szavak annál is inkább figyelemre méltók, mivel az egyetemi tanulmányainak felénél járó Kanyaró Ferencnek a kolozsvári tudományegyetem magántanára, az államtudományok tudora mond köszönetet a cikksorozatért, aki, mellesleg, előbb a *Keletnek* (1875–1881), majd a *Kolozsvári Közlönynek* (1882–1886) volt a szerkesztője és laptulajdonosa. Vö SZINYNYEI József I. 1891: 769.

³ Mócvidéken többször, és később is járhatott. Hagyatékában találtunk egy levelet Stoica Páltól, aki „rokoni barát”-ként hívja Kanyarót Abrudbányára látogatába, mert – ahogy a levélíró fogalmaz – „apósom és a többi rokonaid nagyon óhajtanak.” *Stoica Pál levele Kanyaró Ferenchez. Abrudbánya, 1887. június 1.* MUEKvGyLtár, KF-hagyaték, 31. csomag. – Kanyaró Ferenc a mócok házassági szokásairól is írt egy ismeretést, melyet feltehetően az *Ethnographiának* küldött be, mert Sebestyén Gyula hagyatékából került elő. L. Olosz Katalin 2014a.

⁴ Kanyaró Ferenc önéletírása. Kézirat. MUEKvGyLtár, KF-hagyaték, 14. csomag.

⁵ *Kanyaró Ferenc levele Szilády Áronnak. Kolozsvár, 1893. október 8.* MTA Könyvtára, Kézirattár, Ms 4435/251.

gyors egymásutánban jelentek meg Zrínyi-tanulmányai korának rangos folyóirataiban, a *Századokban*, *Történelmi Tárbán*, *Figyelőben*¹. A feltárt adatok és dokumentumok fényében vizsgálta és értékelte Zrínyi életének és munkásságának egy-egy mozzanatát/vonatkozását, cáfolt vagy megerősített addigi ismereteket, s mindezek mellett új, addig ismeretlen Zrínyi-émlékek feltárása is fűződik a nevéhez. Felfedezte az addig elveszettnek hitt történelmi emléket Montecuccoli és Zrínyi vitájáról, megtalálta és előbb a *Történelmi Tárbán*, majd külön füzetben is közzétette Zrínyi addig ismeretlen munkáját, a *Siralmas panaszt (Zrínyi ismeretlen munkája, Bp. 1890)*. Nem véletlen tehát, hogy az Akadémia Zrínyi-életrajzra kiírt pályázatára jelentkezett, és megnyerte azt, jóllehet pályamunkáját sebtében készítette el. „Az igazat megvallva – írja Gyulai Pálnak 1890. április 19-én – nem mertem volna még az akadémia elé lépni kutatásaimmal. Nagybátyám, Kővári László biztatott reá, hogy jegyzeteimből s a félig kész tanulmányokból összeállítsam, amik a pályáételre vonatkoznak.” Korántsem tekinti tehát befejezettnek a kutatást, de reménykedik, hogy az elkövetkező időben folytatni tudja a megkezdett munkát. „Eddigi bokros elfoglaltatásom mellett sem minden siker nélkül kutattam Zr[ínyi] életét, most, hogy állomásomat rendszeresítik, s heti 50 órás elfoglaltatásom heti 17 órára száll alá – mind időm, mind erőm, mind munkakedvem fokozottabb mértékben fordulhat a felvállalt feladat felé. Másra nincs szükségem, mint Mltságod jóakaró pártfogására, s bizton ígérhetem, hogy egy év alatt kutatásaimat kiegészítve, két vagy három év múlva nem egészen értéktelen munkát nyújtok az akadémia bírálata elé.”²

Zrínyi-kutatásai mellett a nyolcvanas évek végén és 1890 folyamán megírta az *Unitáriusok Magyarországon, tekintettel az unitarizmus általános történetére* című egyháztörténeti művét, „legértékesebb s legmaradandóbb alkotását”,³ mely 1888–1890 között először folytatásokban jelent meg a *Keresztény Magvetőben*,⁴ 1891-ben pedig kibővítve, önálló könyv alakban is.

Kanyaró Ferenc szellemi habitusát, tettvágyát jól jellemzi az a tény is, hogy rengeteg hivatali elfoglaltsága és tudományos tevékenysége mellett ugyancsak a nyolcvanas évek második felében bekapcsolódott *A magyar írók élete és munkái* című életrajzi lexikon munkálataiba. Szinnyei Józsefhez írt nagyszámú levelében nyomon követhető, hogy 1885-től kezdve másfél évtizeden át sokféleképpen segített Szinnyeinek – az adatgyűjtéstől a szervezésig, kérések/kérdések továbbításától kész szócikkek elkészítéséig.⁵ Főleg a régi unitárius szerzőkről gyűjtött és továbbított rengeteg adatot Szinnyeinek, de több unitárius szerzőről maga készítette el a teljes szócikket. Benczédi Pál szerint Sziny-

¹ *Zrínyi szerelme* (1885), *Zrínyi, a költő két levele* (1886), *Zrínyi születése* (1886), *Zrínyi, a hadíró* (1886), *Zrin-Újvár építésének okai* (1888)

² *Kanyaró Ferenc levele Gyulai Pálhoz. Kolozsvár, 1890. április 19.* OSZK Kézirattára, Levelestár.

³ PÁLFI Márton 1910: 25.

⁴ A folyóiratban *Unitáriusok Magyarországon a XVI. és XVII. század évben* címen közölte.

⁵ Vö. *Kanyaró Ferenc levelei id. Szinnyei Józsefhez. 1885. október 12.–1899. június 16.* (55 db. levél) MTA Könyvtára, Kézirattár, Ms 779/183–239.

neyi *A magyar írók élete és munkái* köteteiben „több mint 200 helyen említi forrásul: »Kanyaró Ferenc szíves közlése«”¹

A történeti adatok gyűjtése és beküldése mellett a szervezésben is segítségére volt Szinnyeinek: ő juttatta el sok kortárs erdélyi szerzőhöz azt a típusnyomtatványt, melynek rubrikáit maguknak a szerzőknek kellett kitölteniük, ő járt utána annak, hogy például, Brassai Sámuel vagy Kővári László a sokadik kérés után végre hajlandó legyen elkészíteni életrajzát és műveinek jegyzékét. Mindezek mellett több száz gyászjelentést gyűjtött Szinnyeinek,² de arra is gondja volt, hogy figyelmeztesse Szinnyeit, ha valaki nem kapott „blankettát” (ürlapot), vagy hogy még kiról kellene szócikket írni, kik maradtak ki.

1890 tavaszán úgy tűnt, hogy végre rendszeresítik állását, s ahogy Kanyaró fogalmazott egy levelében, „talán nemsokára belőlem is ember lesz, zaklatottság nélkül élhetek tanulmányaimnak.”³ Kanyarót ekkorra már nem pusztán az nyomasztotta, hogy nem élhetett zavartalanul tudományos kutatásainak, de magánéleti vonatkozásban is szeretett volna végre „ember” lenni. Egy ismeretlenhez írott levélfogalmazványában 1890 júniusában arra panaszkodott, hogy heti 50 óra hivatali elfoglaltság mellett, s az egyetemi könyvtárban uralkodó állapotok miatt sem tudományos munkára nem jut elég ideje, sem nőülési szándékának nem tud kellőképpen utána járni.⁴ Barátai is családalapításra buzdítják, mert egyikük szerint „A házasságot azért ajánlottam, tán levelemből is látható, mert akkor nemcsak egyszerre meggyógyulna a kedélyed, hanem az elridegedéstől, elmodortalanodástól, amitől féltelek, meg lennél óva.”⁵ Teológiai évfolyamtársa, bizalmas barátja, Végh Mihály⁶ is aggodalmának adott hangot Kanyaró nőtlensége miatt, ki egy alkalommal úgy nyilatkozott, hogy jobban megfelel neki a nőtlenség, az olyan élet, mint a Brassaié, a tudománynak szentelve minden idejét, energiáját.⁷

1890 őszen azonban, Kanyaró, még ha szándékozott volna is, továbbra sem gondolhatott nőülésre, hiszen az 1890/91-es tanévben újból csak helyettes tanárként alkalmazták. A hosszas halogatás hátterében az iskolafenntartás anyagi nehézségei

¹ BENCZÉDI Pál [1959b]: 5.

² Idézzünk egyik, 1889-ben írt levéléből, már csak azért is, hogy jelezzük: Kanyaró a gyászjelentések gyűjtésébe is bevonta tanítványait: „Nagyon örvendek, hogy gyászleveleim tetszésére vannak. Jövő évben talán még ez is jobban fog gyűlni, mert Czecznek, a temetésrendezőnek fia is tanítványaim közé kerül. Ezek pedig szorgalmasan elhozzák, ha vagy egyet megkaparíthatnak.” (*Kanyaró Ferenc levele id. Szinnyei Józsefhez. Kolozsvár, 1889. április 30.* MTA Könyvtára, Kézirattár, Ms 779/196. 14. sz. levél)

³ Dátálatlan levélfogalmazvány a Kanyaró-hagyatékban (MUEKvGyLtár, 55. csomag). A „Kedves Kollega” megszólítással kezdődő levelet Gerecze Péter pécsi tanárnak írta.

⁴ Kanyaró Ferenc levélfogalmazványa ismeretlenhez. Kolozsvár, 1890. június 3. MUEKvGyLtár, KF-hagyaték, 55. csomag.

⁵ *Péterfi [Lajos] levele Kanyaró Ferenchez. Hely és keltezés nélkül.* MUEKvGyLtár, KF-hagyaték, 55. csomag.

⁶ Végh Mihály (Magyarnádas, 1859 – ?) unitárius lelkész. A papnevelő intézetben évfolyamtársa volt Kanyaró Ferencknek, majd ő is beiratkozott a kolozsvári egyetem bölcsészeti karára, közben a pap- és tanárjelölt Végh Mihály – Kanyaróhoz hasonlóan – köztanítóként dolgozott a kolozsvári unitárius kollégiumban. 1887–1902 között ravai lelkész (beszolgált Bordoson is), 1902. aug. 17-től 1903. okt. 18-ig lelkész Árkoson, 1903. október 20-tól egyházi titkár volt Kolozsváron. (GERÉB Zsigmond 1943: 177, 263.)

⁷ *Végh Mihály levele Kanyaró Ferencknek. Rava, 1890. november 12.* MUEKvGyLtár, KF-hagyaték, 55. csomag.

húzódtak meg. Az Egyházi Főtanács – a költségkímélést tartva szem előtt – csak úgy tudta áthidalni a költségvetés hiányait, hogy a szakképzett okleveles tanárokat éveken át helyettesként alkalmazta lényegesen kisebb fizetéssel, mint amennyi a rendes tanári javadalmazás volt. Meglehetősen, ez az áldatlan állapot még évekig elhúzódott volna, ha időközben nem jön létre egy olyan szerződés a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium valamint az Unitárius Vallásközösség[!] között, melynek értelmében a kolozsvári unitárius kollégium az egyházi fenntartás mellett állami támogatásban is részesül.¹ A szerződés tíz rendes tanár alkalmazását tette kötelezővé az iskolában, és azt is tartalmazta, hogy az állások felét az állam fogja betölteni, felét pedig az unitárius vallásközösség. „A meghatározott létszámból – olvashatjuk a szerződésben – legközelebbéről egy magyar–történelem–bölcészeti, egy mennyiségtani–természettani, egy német–magyar nyelvi tanszék, valamint a rajztanári állás az állam által fog betöltetni.”² Ennek a határozatnak az értelmében 1891. június elsején a Vallás- és Közoktatásügyi miniszter „Kanyaró Ferenc és Boros Sándor helyettes tanárokat, kik e minőségben 1886. illetőleg 1887. óta vannak alkalmazva, kinevezte főtanodánk mellé rendes tanároknak. Előbbit a magyar–történelem–bölcészeti, utóbbit a mennyiségtan–természettani tanszékre.”³

Pályájának második szakasza (1891–1910)

1891 őszén az új tanévet végre rendes tanárként kezdhette meg Kanyaró Ferenc. A katedráját *Zrínyi és Széchényi* című értekezésével elfoglaló tanár magyar nyelvet és irodalmat, bölcészetet és görög pótló irodalmat tanított heti 18 órában, és ellátta továbbra is a főiskola könyvtárosi, s rövid ideig az ifjúsági Olvasó- és Önképzőkör védnökének tisztét.

Látszólag Kanyaró minden hivatali problémája megoldódott. A hagyatékából előkerült egy-két levélből azonban arra következtetünk, hogy a rendes tanári kinevezését követő két év kötelező próbaidő⁴ nem telt el minden gond nélkül. Egyik tanárkollégáját, akit 1892-ben nevezett ki rendes tanárnak a vallás- és közoktatásügyi minisztérium, egy évi szolgálat után nem alkalmazta tovább a kolozsvári unitárius főgimnázium. Péterfi Lajos⁵ – a szóban forgó tanár – 1893 októberében, feltehetően új állomásho-

¹ Az 1890. december 26.-ról keltezett szerződés teljes szövegét l. ÉRTESÍTŐ 1890/91: 50–53.

² ÉRTESÍTŐ 1890/91: 51.

³ ÉRTESÍTŐ 1890/91: 49.

⁴ Az újonnan kinevezett rendes tanárok próbaidejét az 1890. december 26-i szerződés írta elő. L. ÉRTESÍTŐ 1890/91: 51.

⁵ Péterfi Lajos (Kobátfalva, 1859. jan. 2. – ?) középiskoláit a székelykeresztúri és kolozsvári unitárius kollégiumban végezte. 1886-ban tanári oklevelet szerzett a kolozsvári egyetem bölcészeti karán. Közben az unitárius kollégiumban köztanítóként dolgozott, ugyanúgy, mint Kanyaró Ferenc. 1887–1892 között a székelykeresztúri gimnáziumban, majd egy évig (1892–93-as tanév) a kolozsvári unitárius főgimnáziumban volt a magyar és latin nyelv rendes tanára. Utána ugyanazon tantárgyakat a pancsovai állami főgimnáziumban tanította. (SZINNYEI József X. 1905: 872–873.)

lyéről, Pancsováról írta Kanyarónak a következőket: „A kolozsváriak elbánása most is sajnó, és sajnó fog sokáig. A kinevezés láttára minden megkérdésem vagy lemondásom bekérése nélkül mentettek föl. Pedig a miniszter nevezett volt ki oda! Vigyázz, mert téged is majd éppen collegáid szavazatával csapnak el, ha jól nem viseled magad!”¹ Péterfi Lajos felmentésének körülményeit nem ismerjük, az azonban egyértelműen kiderül a fenti levélrészletből, hogy akár Kanyaró is kerülhetett volna hasonló helyzetbe. Úgy tűnik, maga Kanyaró Ferenc sem volt teljesen biztos abban, hogy a két év próbaidő letöltése után megerősítik és véglegesítik rendes tanári státusát, mert 1893 tavaszán a budapesti hetedik kerületi gimnázium állása után érdeklődött. Csakhogy arra az állásra – amint Petz Gedeon válaszleveléből kiderül –, Váczy János volt kiszemelve, mert ő volt ott helyettes tanár.² Szerencsére nem volt szüksége Kanyarónak, hogy új állás után nézzen. Ma már tudjuk, hogy 1891-es rendes tanári kinevezése után megszakítás nélkül tanított a kolozsvári unitárius főgimnáziumban, amíg csak egészségi állapota engedte.

Rendes tanári állása folytán nyugalmasabb évek következtek – már ami Kanyaró hivatalos elfoglaltságát illeti. Heti óráinak száma nem haladta meg általában a tizenhét-tizennyolcat, szaktantárgyait tanította, s a tanítás mellett az iskolában olyan feladat hárult még rá, amit szívesen és elhivatottsággal végzett: ő volt a kollégiumi nagykönyvtár őre 1889-től 1900-ig. Könyvtárosi megbízatása és a korábbiakhoz képest lényegesen több szabad ideje kedvező körülményeket teremtett az elmélyült kutatásra, tudományos tevékenységének folytatására.

A nyugodtabb élet, a biztos megélhetés más vonatkozásban is meghatározta Kanyaró életvitelét: végre elérkezettnek látta a családalapítás idejét. Szándék és megvalósulás között azonban óriási szakadék tátongott. Kétségtelen, hogy Kanyarónak voltak korábban lányismerősei,³ de a nyolcvanas évek hajszájában és létbizonytalanságában elmélyültebb kapcsolatot aligha tudott fenntartani, s főleg a házasság ígéretével ápolni. Így amikor a nősülés mellett döntött, szóba hozható lányismerőse nemigen lehetett. Minden bizonnyal ezért fordult segítségért barátaihoz, akiket feleségnek való leány keresésére, kiszemelésére kért. Végh Mihály, például, aki akkor az Udvarhely megyei Ravában szolgált papként, 1892 májusában egyenesen leánynézőbe utazott el a háromszéki Kőkösbe, hogy Kanyarónak pontos információkat adhasson az ottani pap leánya-

¹ Péterfi [Lajos] levele Kanyaró Ferenchez. Pancsova, 1893. október 23. MUEKvGyLtár, KF-hagyaték, 22. csomag

² Petz Gedeon levele Kanyaró Ferenchez. Budapest, 1893. május 28. MUEKvGyLtár, KF-hagyaték, 55. csomag.

³ Bizonyosságul idézünk egyik barátja leveléből: „Katonaság a nyakadon? Rázd le. De hát mi az ördögöt csinálz a három leánnyal? Tán csak nem viszed őket a Redoutba, követve Deákot? [...] Három közül melyik igaz szerető? Ha egy se, akkor baj, de ha mind a három, akkor még nagyobb a baj. A Bőjte leányt valóban sajnálom, csinos lány volt, Gyöngyösit meg azt hiszem, legjobb ne emlékeztetnem, hisz az csak a hegedő sebek felszaggatása lenne.” (Csifó Salamon levele Kanyaró Ferenchez. London, 1887. május 19. MUEKvGyLtár, KF-hagyaték, 38. csomag) – Csifó Salamon (Székelykeresztúr, 1865. – 1934. jan. 7. Kolozsvár) unitárius lelkész, teológiai tanár. Kolozsvári teológiai tanulmányai (1883–1886) után Londonban, a Manchester Collegében tanult három évet. 1889–1900 között Árkoson volt lelkész, utána három éven át egyházi titkár Kolozsváron. 1903-tól 1909-ig lelkész és teológiai tanár Kolozsváron, majd 1909-től haláláig teológiai tanár Kolozsváron. (GERÉB Zsigmond 1943: 263)

ról. Szemleútja eredményéről – egyezségük szerint – fehér, zöld vagy fekete szóval fogja értesíteni barátját, amely színek közül a fehér jelentette a legjobb kilátásokat.¹ Miután megjárta Kököst, útban hazafelé, Végh Mihály még Brassóban megírta észrevételeit egy zárt levelezőlapon: „A dolog se nem fehér, se zöld, se fekete. Rajtad fog állani minden. [...] Felette nagyon egyszerű emberek. Nem néz ki semmiképp, hogy 1000 frt adót fizetnek. Most épített nagyban, mond le a papságról. M. k. a. [kisasszony] kedves, józan ésszel bírónak látszó lány – egy kitűnő gazdasszony, oda nevelhető és fejleszhető, ahová tetszik. Szépnak nem mondható, testalkata olyan forma, mint feleségemé. A dolgról semmit nem szóltam. Rajtad áll.”²

Homoródalmási pap barátjától Kanyaró ugyancsak ilyen jellegű segítséget kérhetett, mert Ajtay János³ levelében a következőt olvashatjuk: „Leányzó dolgáról kérdezel. Jobban meg kell gondolnom a dolgot, hogy ajánlhassak. Meglátjuk később. Persze előbb sok mindent kellene tőled tudnom. Hanem ezeket személyesen jobban megbeszélgethetjük a nyáron.”⁴ A személyes találkozás lehetőségét Kanyarónak az a terve villantotta fel, hogy 1892 nyarán székelyföldi körutazást fog tenni. „Írod, hogy a nyárára körutazást tervelsz a Szikuliába – írja Ajtay János egy korábbi levelében. – Megkérlek, engem se kerülj el, sőt, ha lehet, jöjj hozzám hosszabb időre. Megnézzük az almási barlangot, s töltünk egy néhány jó napot. Az lenne legérdekesebb, ha a nyári homoródi népünne-pünkön (az ún. Unitárius Búcsún, mely valószínűleg aug. 2-ik vagy 3-ik vasárnapján lesz) jelen lehetnél. Egyébiránt, bármikor jössz, a legszívesebben látlak, s várlak. [...] A terminust bármikorra tűznéd ki, csak írd, s én a kacai, akár homoródi vagy udvarhelyi állomáson szekérrel várni foglak.”⁵

Nem tudjuk, végül Kanyaró meglátogatta-e homoródalmási barátját, arról sincs további információnk, hogy Ajtay János tudott-e segíteni „leányzó dolgában”, azt azonban tudjuk, hogy Kanyaró 1892 nyarán valóban járt Székelyföldön,⁶ hiszen ennek az útnak köszönhető, hogy felfedezte az élő népköltészetet, és „rendszeresen kezdte gyűjteni tanítványai segélyével”.⁷ Mindezek mellett nem tartjuk kizártnak, hogy 1892-es

¹ Végh Mihály levele Kanyaró Ferenchez. *R[ava], 1892. május ?* MUEKvGyLtár, KF-hagyaték, 55. csomag.

² Végh Mihály zárt levelezőlapja Kanyaró Ferenchez. *Brassó, keltezés nélkül, szerda.* MUEKvGyLtár, KF-hagyaték, 55. csomag. – 1892-ben a kökösi unitárius lelkész Serester Sándor volt, aki 1865. április 30-tól 1896. május elsejéig szolgált Kökösen. (GERÉB Zsigmond 1943: 273.)

³ Ajtay (Ajtai) János (Kolozsvár, 1865.–1926. dec. 18. Homoródalmás) unitárius lelkész. Teológiai tanulmányaival párhuzamosan első éves korától kezdve (1883/84-es tanév) a kolozsvári unitárius kollégium műé- nek és egyházi ének szaktanítójaként is tevékenykedett. 1886-tól 1890-ig segédlelkész volt Hódmezővásárhelyen, közben 1887 őszén papi szigorlatot tett. 1890-től haláláig Homoródalmáson volt lelkész. (GERÉB Zsigmond 1943: 207)

⁴ Ajtay János levele Kanyaró Ferenchez. *Homoródalmás, 1892. június 3.* MUEKvGyLtár, KF-hagyaték, 55. csomag.

⁵ Ajtay János levele Kanyaró Ferenchez. *Homoródalmás, 1892. május 22.* MUEKvGyLtár, KF-hagyaték, 55. csomag.

⁶ Székelyföldi útjára valószínű, 1892 augusztusában került sor. Egy szüleinek küldött rövid üzenetében Kanyaró 1892. május 30-án azt írta, hogy „[...] nem megyek haza, míg itt minden dolgomat el nem végzem. Júliust otthon töltöm, s augusztusra a székely földre megyek.” (Kanyaró Ferenc üzenete szüleinek egy pénzes utalvány szélén. MUEKvGyLtár, KF-hagyaték, 44. csomag)

⁷ SZINNYEI József V. 1897: 942.

székelyföldi útja háttérében eredetileg társkereső, ismerkedési szándékok húzódtak meg. Másképpen nehezen lenne megmagyarázható, hogy az a Kanyaró Ferenc, aki 1892 májusában még barátai segítségét kérte jövődöbelijének megtalálása érdekében, ugyanazon év karácsonyán jegyet váltott Borbély Sámuel székelykeresztúri állami tanítóképződei igazgató-tanár leányával, Borbély Polixenával.¹

A jegyváltást azonban nem követte házasságkötés. 1893 folyamán a jegyesek (vagy talán a leendő vő és após) összekülönböztek egymással, s a kapcsolatnak rövidesen vége szakadt. 1893 októberében Péterfi Lajos már Kanyaró nősülésének elmaradása miatt sajnálkozott: „Igen sajnálom – olvashatjuk a levélben – hogy nősülednek el kellett maradni. Meg nem foghatom, mi lehetett ennek az oka; csak azt tudom, hogy az az ok nem lehet a kisebbek közül való.”²

A szakítás okát talán ki lehetne deríteni Pólíka leveleiből, melyek Kanyaró hagyatékában megtalálhatók,³ s melyeket, ezek szerint, hiába szeretett volna visszaszerezni Borbély Sámuel.⁴ Mára azonban már nincs értelme a régmúlt csalódás/szakítás okát keresni, sokkal inkább a következményére kell figyelni. Arra, hogy Kanyaró Ferenc egyszer s mindenkorra letett a nősülésről, nem alapított családot, egyedül maradt. És arra, hogy nagyon mélyen érinthette kapcsolatuk megszakadása: Pólíka leveleinek társaságában haláláig őrizte azt az újságkivágást, mely Borbély Polixena újabb eljegyzésének hírét adta tudtul.⁵

Az 1893-as év nemcsak Kanyaró nősülési szándékát temette maga alá. Ebben az évben jelentkeztek mozgásszervi panaszai is, melyek az évek előrehaladásával egyre súlyosbodtak, olyannyira, hogy előbb csak sántított, majd nehezen, botra és segítő diákokra támaszkodva tudott bejárni az iskolába, végül mozgásképtelenné vált, s időnap előtti nyugdíjazását kellett kérnie. Orvosi diagnózis és kellő szakismeret hiányában még csak sejtésünk sem lehet arról, hogy mi okozta Kanyaró Ferenc fokozatos elnyomorodását. Betegségének tüneteiről/kifejlődéséről mindössze annyit tudunk, amennyit Kanyaró egy feljegyzéséből,⁶ és néhány levél vonatkozó részéből kihámozhattunk.

Kanyaró feljegyzése szerint lábfájása 1893 őszén kezdődött. Arról nem ír, hogy a kezdet kezdetén milyen panaszai voltak, egyik barátja leveléből arról értesülünk, hogy kificamít-

¹ A hagyatékban megtaláltuk Kádár József sorait, aki Kanyaró eljegyzéséhez gratulált. (*Kádár József levele Kanyaró Ferenchez. Dés, 1893. Boldogasszony hava 1.* MUEKvGyLtár, KF-hagyaték, 5. csomag.) A jegyváltásról hírt adott az *Aranyosvidék* 1893. január 1-i száma is. (III. évf. 1. sz.) Ezt az információt Keszeg Vilmosnak köszönöm.

² Péterfi [Lajos] levele Kanyaró Ferenchez. *Pancsova, 1893. október 23.* MUEKvGyLtár, KF-hagyaték, 22. csomag.

³ MUEKvGyLtár, KF-hagyaték, 5. csomag.

⁴ „Pólikámnak néhány levelét nem küldötted vissza – írja Borbély Sámuel 1894 februárjában. – Rég várjuk, hogy küldöd, de úgy látszik – hasztalan.” (*Borbély Sámuel levele Kanyaró Ferenchez. Székelykeresztúr, 1894. február 14.* MUEKvGyLtár, KF-hagyaték, 5. csomag)

⁵ *Ellenzék.* 1896. július 7. 152. sz. MUEKvGyLtár, KF-hagyaték, 5. csomag.

⁶ Kanyaró Ferenc datálatlan feljegyzése betegsége történetéről. MUEKvGyLtár, KF-hagyaték, 22. csomag. – A továbbiakban, ha nem hivatkozunk más forrásra, információink Kanyaró betegségét illetően innen származnak.

totta a lábát.¹ 1895 tavaszán lábdagadásra panaszkodott, mely ugyan időlegesen elmúlt, augusztusban azonban „csonthártyalobot” állapított meg az orvos. 1897-ben bár sántított, mégis tűrhetőbb volt az állapota, s az azt követő két évben sem panaszkodott rosszabbodásról, csupán arról tesz említést, hogy „meggyengült”. Ez azonban nem lehetett komolyabb akadályozó tényező, mert 1899 májusában kiegészítő népköltészeti gyűjtőutat tervezett nyarára a Székelyföldre,² s előkerült egy kérvény-fogalmazványa 1898-ból, melyben ugyancsak 1899 nyarára „történeti adatok gyűjtése céljából” Székelykeresztúr és Marosvásárhely végállomással tervezett nagyobb tanulmányútja útiköltségének fedezésére kért támogatást.³ A tervezett gyűjtő- vagy tanulmányút valamelyikére (vagy mindkettőre) biztosan sor került, mert 1899. augusztus végén – mint olvashatjuk Kanyaró feljegyzésében – meghűlt a vasúton, gyengülni kezdett. Októberben szúró fájdalmat érzett a csípőjében, állapota rohamosan rosszabbodott, „november utolsó hetében – idézzük a feljegyzésből – már fel kell hagynom a vendéglőbe járással, s már csak nehezen megyek az iskolába. Az udvaron eselek, nehezen kelek fel. [...] 1900. január óta kísértetem magam”.⁴ Masszázzsal próbálkozott, ennek következtében némi javulás állt be, de valójában nem stabilizálódott az állapota, hol jobban, hol rosszabbul volt. 1900-ban már „folyton tartó betegeskedését” emlegeti, ami miatt halaszthatatlannak érzi Budapesten rekedt balladagyűjteménye mihamarabbi visszaszerzését.⁵ Állapota romlásáról az is árulkodik, hogy 1900 tavaszán le kellett mondania könyvtári tisztségéről, az 1900/01-es tanévben már egykori tanítványa, Pálfi Márton a kollégiumi nagykönyvtár könyvtárosa.

Az új évszázad elején, 1901 és 1902 augusztusában a kovásznai fürdőn keresett gyógyulást,⁶ állapota azonban rövid stagnálás után tovább romlott, olyannyira, hogy az 1905/6-os tanévben „tartós betegsége miatt egy évig szabadságoltatott”.⁷

¹ Péterfi Lajos datálatlan, de minden valószínűség szerint 1893 második felében írt levelében olvashatjuk: „... meggyógyuláson örülök. Vigyázz, máskor ne járj rossz helyt, hogy kificamodjék a lábad. Rossz dolog az, magam is nyögtem miatta.” (*Péterfi [Lajos] levele Kanyaró Ferenchez. Hely és keltezés nélkül.* MUEKvGyLtár, KF-hagyaték, 55. csomag. – A levél keletkezésének idejét abból következtettük ki, hogy Péterfi levele elején arról ír, hogy törvénytelenül mozdították el kolozsvári tanári állásából. Péterfi az 1892/93-as tanévben Kolozsváron tanított, a következő (1893/94-es) tanévben viszont már nem szerepel az unitárius főgimnázium tanári testületében.

² *Kanyaró Ferenc levele id. Szinnyei Józsefhez. Kolozsvár 1899. május 18.* MTA Könyvtára, Kézirattár, Ms 779/234. (50. sz. levél, 2. oldal)

³ Kanyaró Ferenc kérvény-fogalmazványa a „Tekintetes Iskolai Igazgatóság”-hoz 1898-ból. MUEKvGyLtár, KF-hagyaték, 35. csomag.

⁴ Kanyaró Ferenc datálatlan feljegyzése betegsége történetéről. MUEKvGyLtár, KF-hagyaték, 22. csomag.

⁵ Kanyaró Ferenc datálatlan levélfogalmazványa ismeretlenhez [Beöthy Zsolthoz] MUEKvGyLtár, KF-hagyaték, 18. csomag.

⁶ Csíffó Salamon 1901. augusztus 17-én írt levelét Kovásznára küldte, mert Kanyaró ott fürdőzött és „javult” azon a nyáron. – A következő évből két levél is tanúskodik arról, hogy Kanyaró ismét Kovásznán töltötte az augusztust: „A küldeményt köszönettel vettem – írja Péterfi Dénes. – Szép tőled, hogy üdülés közben is írtál egy pár értékes történelmi dolgot. A kisebbeket még e füzetbe beteszem. Úgy látszik, hogy Kovásznába beleszerelmesedtél. Jól is van ez úgy. Az őstermészet a legjobb ápoló.” (*Péterfi Dénes levele Kanyaró Ferenchez. Kolozsvár, 1902. augusztus 4.* MUEKvGyLtár, KF-hagyaték, 55. csomag); Kanyaró még augusztus végén is Kovásznán volt, mert Csíffó Salamon 1902. augusztus 24-i levelében azt olvashatjuk, hogy „Végh 17-én beköszöntött Árkosra. Írtam neki, látogasson meg téged Kovásznán”. (*Vö. Csíffó Salamon levele Kanyaró Ferenchez. Kolozsvár, 1902. augusztus 24.* MUEKvGyLtár, KF-hagyaték, 55. csomag)

⁷ ÉRTESÍTŐ 1905/06: 61.

Betegszabadságának idejét kihasználva Kanyaró intenzív tudományos tevékenységet folytathatott, mert 1906 tavaszáról több olyan levelet is ismerünk, melyek elkészített és szerkesztőségekbe beküldött írásairól szólnak, és válaszokat, melyek nyugtázzák Kanyaró küldeményeinek megérkezését. Ekkor küldte be Kanyaró két terjedelmes vers-tani dolgozatát az Akadémiára, két olyan munkát, mely tizenkét évi „tanulmányainak” az eredménye,¹ ekkor postázta több írását az *Ethnographiának*, melyek közül a *Székely balladák* még abban az évben meg is jelent,² ekkor küldött Gyulai Pálnak is balladákat közlésre,³ és minden bizonnyal ennek az évnek a termése az *Erdélyi Múzeumban* nyilvánosságra hozott *Régi székely balladák*⁴ című közleménye is.

1906 tavaszán nemcsak újabb dolgozatait küldte el budapesti szerkesztőségekbe, de régebbi, elfekvő írásainak is utánajárt, megsürgette közlésüket, vagy éppen visszavonta a kéziratot, hogy más helyet keressen megjelentetésükre. Ilyen céllal írt Gulyás Pálnak, a *Magyar Könyvszemle* szerkesztőjének, akinél a korábban beküldött, Thökölyről szóló kuruc vers iránt érdeklődött. „Hiába vártam évekig kiadására – olvashatjuk Kanyaró levelében –. Kérem címemre most visszaküldetni. Jó helyére akadtam s kiadom másutt.”⁵ *Melius ismeretlen és elveszett művei* című, ugyancsak a *Magyar Könyvszemléhez* beküldött dolgozatával kapcsolatban sürgeti a *Régi Magyar Könyvtár* egy évtizedének (Meliuss korának) korrigálását: „Meliuss műveinek feltárásánál volt gondom a RMKvtár egy évtizedének lelkiismeretes kijavítására. Ideje volna az egész mű kikorrigálását[!], gondos átnézését szóba hozni. A MKsz [*Magyar Könyvszemle*] kötelessége ez. Egész bibliográfiánk fővényre épült.”⁶ A *Régi Magyar Könyvtár* adatainak javítása, helyesbítése mellett Kanyaró kutatásainak volt köszönhető az adatok jelentős számbeli gyarapodása is. Erre utal Kanyaró, mikor a Felvinczi Györgyről írt dolgozatának közlése körüli huzavona kapcsán így fogalmazott: „Ha Mgd Szabó Károly utolsó tanítványának ismét helyet enged: beteljesül régi célom, a RMKtárt 100 ismeretlen könyvvel szaporítom.”⁷ Úgy látszik, a *Magyar Könyvszemle* szerkesztője nem tulajdonított különösebb jelentőséget annak,

¹ *Kanyaró Ferenc levele ismeretlenhez* [*Szinnyei Józsefhez]. Kolozsvár, 1906. május 1. MTA Könyvtára Kézirattár, Ms 10017/1. – A két munka: 1. *Öltelező betűrímek régi és újabb magyar költészetünkben*, 2. *Ráday-versek a XVI. században*. – Tudtunkkal egyik munka sem jelent meg.

² *Sebestyén Gyula levele Kanyaró Ferenchez*. Budapest, 1906. május 10. MUEKvGyLtár, számozatlan csomag. – KANYARÓ Ferenc 1906b

³ *Kanyaró Ferenc levele ismeretlenhez* [*Szinnyei Józsefhez], Kolozsvár, 1906. május 1. MTA Könyvtára, Kézirattár, Ms 10017/1; *Gyulai Pál levele Kanyaró Ferenchez*. Budapest, 1906. május 15. MUEKvGyLtár, számozatlan csomag. – A küldemény tartalmáról Kanyaró egy 1907 októberében írt leveléből értesülünk: „1906 tavaszán Gyulai Pálhoz gyönyörű székely balladák mellett Arany »Fülemüljé«-nek eredetijét mellélkeltem, hogy a Nagytiszt. Úrnak adja át, ha a »Bpesti Szemlében« nincs hely. Ez is alszik, mert Gyulai úr költözött...” *Kanyaró Ferenc levele Gyulai Pálhoz*. Kolozsvár, 1906. május 1. OSZK, Kézirattár, Fond 36/210. 1^v f – A dolgozat a *Magyar Könyvszemle* 1906-os évfolyamában jelent meg.

⁴ KANYARÓ Ferenc 1906a.

⁵ *Kanyaró Ferenc levele Gulyás Pálhoz*. Kolozsvár, 1906. május 1. OSZK, Kézirattár, Fond 36/210. 1. sz. – Kanyarónak a *Kuruc virágének Thökölyről* című írása 1907-ben, a *Századokban* jelent meg.

⁶ *Kanyaró Ferenc levele Gyulai Pálhoz*. Kolozsvár, 1906. május 1. OSZK, Kézirattár, Fond 36/210. 1^v f – A dolgozat a *Magyar Könyvszemle* 1906-os évfolyamában jelent meg.

⁷ *Kanyaró Ferenc levele Gulyás Pálhoz*. Kolozsvár, 1906. május 1. OSZK, Kézirattár, Fond 36/210. 2^v f.

hogy „Szabó Károly utolsó tanítványa” helyet kapjon a lapban, mert az írás, mely a *Régi Magyar Könyvtár* adatállományába a Kanyarótól származó századik új adatot hozta, csak két évvel később az *Erdélyi Múzeumban* látott nyomdafestéket.¹

A tudományos munka mellett Kanyarót munkaképességének helyreállítása is foglalkoztatta. Betegszabadságának idején, 1906 tavaszán orvosi javaslatra valamilyen „gépezet” vásárolt, melytől mozgáskorlátozottságának enyhülését/megszűnését remélte, s nyilván azt, hogy folytathatja tanári munkáját. Azonban – egy címzés nélküli és datálatlan levélfogalmazványának tanúsága szerint – nem tudta használni a gépet. Panaszszal fordult az orvoshoz, kifejezve elégedetlenségét az orvos alkalmazottjával szemben, aki „elkiismeretlenül végezte április óta megbízatását.” A gépet csak „többszöri sürgetés után, május végén hozta el” – panaszkodik Kanyaró, és már az első próbánál kitűnt, hogy a gép úgy, ahogy van, használhatatlan, igazítani kell rajta. Az alkalmazott azonban nem sokat törődött vele. „Mivel a beállt iskolai évvel nem folytathatom szolgáltatomat, nyugdíjazásomat kérem” – olvashatjuk a levél végén, s mindezek miatt a használhatatlan gép árának, 540 koronának a visszaadását sürgeti.²

Az egy évi pihenés – melyet Kolozsváron töltött – nem állította helyre egészségét. „Az év elején – olvashatjuk az 1906/07-es iskolai év történetét összefoglaló tanévvégi jelentésben – kénytelen volt ideiglenes nyugalomba bocsátását kérni. Kérését teljesítették az illetékes hatóságok, s nyugalomba bocsátották azzal a rendelkezéssel, hogy 1907. évi szeptember hó folyamán egészségi állapotáról orvosi bizonyítványt nyújtson be. Az intézet már két év óta nélkülözi az ő áldásos és eredményes működését. Hogy ez mit jelent, azt tudja mindenki, aki főgimnáziumunk oktatási és nevelési ügyei iránt érdeklődik. Tanártársai a jó kartársat, tanítványai a szerető, sorsukat és szellemi előmenetelüket szíven viselő tanárt nélkülözik az ő nyugalmaztatásával.”³

Az 1906/07-es tanévet tehát „ideiglenes nyugalomban” töltötte,⁴ és már nem Kolozsváron. Pontosán nem tudjuk, hogy mikor költözött haza özvegy édesanyjához Tordára, de az kikövetkeztethető, hogy valamikor 1906 nyarán-őszén: 1906. május elsején írt leveleit még kolozsvári, Tivoli utca 5. szám alatti lakcíméről keletzte,⁵ ugyanoda címezte

¹ Felvinczi György kuruc énekei. *Erdélyi Múzeum*, 1908. 3. sz.

² Kanyaró Ferenc keltezetlen levélfogalmazványa ismeretlenhez, „Tisztelt Doktor Úr” megszólítással. MUEKvGyLtár, KF-hagyaték, 55. csomag. – A gépezet végül mégis Kanyarónál maradt, mert 1906 decemberében – barátja egészségi állapotáról érdeklődve – Végh Mihály megjegyzi, hogy „Mari a napokban mondta, hogy a gépezettel boldogulsz, s elég jól tudsz járni künn az udvaron. Bár úgy lenne.” (*Végh Mihály levele Kanyaró Ferenchez. Kolozsvár, 1906. december 2.* MUEKvGyLtár, KF-hagyaték, 36. csomag).

³ ÉRTESÍTŐ 1906/07: 56.

⁴ ÉRTESÍTŐ 1906/07: 85.

⁵ *Kanyaró Ferenc levele ismeretlenhez [*Szinnyei Józsefhez] a Magyar Tudományos Akadémiára. Kolozsvár, 1906. május 1.* MTA Könyvtára, Kézirattár, Ms 10017/1. (Régi jelzete: RUI. 4° 307) – A levelet Kanyaró feltehetően Szinnyei Józsefhez írta, aki akkor a MTA I. osztályának titkára volt.; *Kanyaró Ferenc levele Gulyás Pálhoz, Kolozsvár 1906. május 1.* OSZK, Kézirattár. Fond 36/210. 2. sz. levél. – Ez utóbbi levél végén megjegyzi: „Máj. végétől szept-ig Tordán, azután ismét Kolozsvárt vagyok.” Kanyaró tehát ekkor még úgy gondolta, hogy szeptembertől visszatérhet a katedrára.

Gyulai Pál is 1906. május 15-én írt, Kanyarónak szóló levelét¹, Végh Mihály viszont, aki egyházi titkárként akkor már Kolozsváron élt, 1906 decemberében aligha érdeklődött volna levélben hogyléte felől, ha Kanyaró Kolozsváron lakott volna.²

Állapota az „ideiglenes nyugalom” idején sem javult. Így az akkorra már teljesen mozgásképtelenné vált Kanyaró Ferenc 1907 júniusában kénytelen volt végleges nyugdíjazását kérni.³ A minisztérium döntése, Kanyaró kérésének elbírálása csak októberre születte meg, a kolozsvári unitárius kollégium Igazgatósága 1907. október 14-i hivatalos levelében értesítette Kanyaró Ferencet, hogy a M. Kir. Vallás- és Közoktatásügyi miniszter leiratának értelmében november elsejétől véglegesen nyugállományba helyezték. Az Igazgatóság egyúttal méltatta Kanyaró huszonegy évi tanárkodásának eredményességét, s azt a reményét fejezte ki, hogy a nyugdíjazás csak a tanár pályája végére tett pontot, nem a kutatóéra is.⁴ A hivatalos értesítés mellé az iskola akkori igazgatója magánlevelet is mellékel: „Kívánom, hogy jobb erőben és egészségben élvezd nyugalmad idejét – olvashatjuk Gál Kelemen sorait –, s kitűzött irodalmi céljaidat elérhesd, munkáidat befejezhesd. A sors ránehezült tiédre. Vargától hallottam a nyáron, || hogy édesanyádat, támaszodat és gyámolítódat elveszítetted. Fogadd őszinte, igaz részvétem kifejezését. Most meg Kóváryt temettük el.”⁵

1907 nyarán-őszén a sors valóban kíméletlenül „ránehezült” Kanyaróra. Akkori fizikai-szellemi állapotáról egy, az *Aranyosvidék*ben megjelent versből és Kanyaró akkori levelezéséből értesülhetünk. A tárcarovatban közölt *Kanyaró Ferencnél* című vers szerzője lábjegyzetben arról tájékoztatta a lap olvasóit, hogy akiről a vers szól „betegség miatt nyugalmazott unitárius főgimnáziumi tanár, ki állandóan rokonainál tartózkodik Tordán.” Hogy milyennek látta Nagy Albert Kanyaró Ferencet 1907 nyarán, idézzük a vers első strófáját:

„Egy fészker alatt, lócán heverészve,
Találtam, mikor fölkerestem őt.
Könyv volt ekkor is az író kezébe’,
S arca elárulta a szenvedőt.
Lábai gyengék, nem bír velök járni,
Ugyszolva mindig leszegezve van.
Lelkével azért magassan tud szállni
Az álomlátások óráiban.”⁶

¹ Gyulai Pál levele Kanyaró Ferenchez. Budapest, 1906. május 15. MUEKvGyLtár, KF-hagyaték, számozatlan csomag.

² Végh Mihály levele Kanyaró Ferenchez. Kolozsvár, 1906. december 2. MUEKvGyLtár, KF-hagyaték, 36. csomag.

³ Kanyaró Ferenc végleges nyugdíjazása érdekében benyújtott kérelme a M. Kir. Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumhoz. Torda, 1907. június 17. MUEKvGyLtár, KF-hagyaték, 46. csomag.

⁴ A kolozsvári Unitárius Kollégium Igazgatóságának hivatalos levele Kanyaró Ferenchez. Kolozsvár, 1907. október 14. MUEKvGyLtár, KF-hagyaték, 55. csomag.

⁵ Dr. Gál Kelemen levele Kanyaró Ferenchez. Kolozsvár, 1907. október 13. MUEKvGyLtár, KF-hagyaték, 55. csomag. – Kóváry (Kóvári) László (1819–1907) történetíró, író, statisztikai szakíró, a kolozsvári unitárius kollégium felügyelő gondnoka, Kanyaró Ferenc nagybátyja, 1907. szeptember 25-én halt meg.

⁶ Nagy Albert: Kanyaró Ferencnél. (vers) *Aranyosvidék*, XVII. (32) 1907. augusztus 10. 1–2. Újságkivágás Kanyaró Ferenc hagyatékában. MUEKvGyLtár, 55. csomag. – Jellemző Kanyaróra, hogy szokásához híven 1907 nyarán is pontosan felírta az újságkivágásra, hogy melyik lap melyik számában jelent meg a róla szóló vers.

1907 nyarán-őszén úgy látszott, hogy a végleges nyugdíjazás csakis a tanár nyugállományba helyezését jelentette, a testi elnyomorodás nem gátolta Kanyarót abban, hogy tovább folytassa tudományos munkásságát. Nagy Albert, például, szót ejt arról, hogy találkozásukkor Kanyaró sok-sok terve közül a Zrínyi-életrajz megírását tartotta legsürgetőbb feladatának. A hagyatékban a Zrínyi-kutatás folytatására utaló levelet/kéziratot nem találtunk, viszont előkerült egy olyan levél, mely kétséget kizáróan bizonyítja, hogy Kanyaró Ferenc 1907-ben nemcsak korábban elkészített és különböző szerkesztőségekbe elküldött munkái sorsát követte figyelemmel, de új tanulmányt is írt. Idézzük az *Irodalomtörténeti Közlemények* szerkesztőjének, Szilády Áronnak 1907. október 8-án írt leveléből: „Mielőtt végképp elaludnánk, tudatom, hogy Argirust 1618.[-i] másolat alapján minden oldalról megvilá- || gosítottam. Az *Ethnographiának* nem szeretem apró betűit. Szíves örömet a »Közleményekbe« küldöm, ha oda felvehetné a Szerk. úr.”¹ Nem tudjuk, végül melyik folyóirathoz küldte be a dolgozatot, az viszont tény, hogy több évvel Kanyaró Ferenc halála után, 1914-ben az *Ethnographiában* jelent meg az *Argirus históriájának 1618-iki kézírata* című írása.² Tudtunkkal ez volt Kanyaró Ferenc utolsó elkészített dolgozata, ami egyben azt is jelenti, hogy mindazok az írások, melyek Kanyaró Ferenc neve alatt 1907-ben vagy 1907 után jelentek meg, kivétel nélkül korábban beküldött, elfekvő kéziratok megkésztet közlései voltak.

Kanyaró helyhez kötöttsége nem jelentette egyúttal azt is, hogy megszakadt a kapcsolata a külvilággal. Levelezett régi barátjával, Végh Mihállyal, aki 1907 októberében örömeinek adott hangot, hogy Kanyarótól jó hangulatú levelet kapott, s aki részletesen beszámolt Kőváry László temetéséről.³ Alkalmadtán megkeresték Kanyarót régi tanítványai is: az 1897-ben érettségizett diákjai, például, táviratban üdvözölték tíz éves érettségi találkozójuk alkalmával.⁴

Mindent összevetve: 1907 őszén még úgy látszott, hogy Kanyaró – alkalmazkodva új helyzetéhez – folytatni tudja tudományos tevékenységét. Tordai életének eseményei azonban 1908-ban más fordulatot vettek. Nem ismerjük a részleteket, nem tudjuk, például, milyen okok miatt vált szükségessé, hogy Kanyaró házvezetőnőt (gondozónót?) keressen 1908 tavaszán;⁵ azt sem tudjuk, milyen tünetekkel jelentkeztek idegrendszeri zavarai, csupán a végső kimenetelt ismerjük: Kanyaró Ferencet hozzátartozói 1908 júliu-

¹ *Kanyaró Ferenc levele Szilády Áronhoz. Torda, 1907. október 8.* Gát ucca 1, 3–4. oldal. MTA Könyvtára, Kézirattár, Ms 4435/253.

² KANYARÓ FERENC 1914.

³ *Végh Mihály levele Kanyaró Ferenchez. Kolozsvár, 1907. október 4.* MUEKvGyLtár, KF-hagyaték, 42. csomag.

⁴ *Távirat, 1907. szeptember 4.*: „Tíz éves találkozóra egybegyűlt tanítványai szívből üdvözlik: Bíró Pál, Rédiger Ödön, Zsakó Andor, Sárdi Ákos, Pálffy József, Benedek Miklós, Gálfalvi Samu, Mikó Imre, György János, Smiel Mór.” MUEKvGyLtár, KF-hagyaték, 55. csomag.

⁵ *Sárközy Mária levele Kanyaró Ferenchez. Alsóalap, 1908. május 7.* MUEKvGyLtár, KF-hagyaték, 55. csomag. – A levél írója Kanyaró háztartásának vezetésére jelentkezett.

sában beszállították a Karolina országos kórház kolozsvári elmeógyógyintézetébe,¹ ahol bomlott elmével, élő halottként töltött még egy év és nyolc hónapot, míg végül 1910. március 21-én szenvedéseitől megszabadította a halál.

Temetése Kolozsváron 1910. március 23-án volt, a Karolina-kórház halottas kápolnájából. „Iskolája ifjúsága megjelent a végtisztességen – írja Borbély István –, Péterfi Dénes, a *Keresztény Magvető* szerkesztője, esperes búcsúztatta, majd dr. Gál Kelemen kollégiumi igazgató idézte fel munkásságának momentumait. Holt tetemét Tordára szállították át, hol még aznap elhelyezték a családi sírboltban. A sírnál Lőrinczi Dénes tordai esperes, utána a tanítványok nevében Pálfi Márton tanár mondott gyászbeszédet, a kolozsvári tanári kar nevében Kovács Kálmán tanár jelent meg.”²

3. Egyház- és irodalomtörténeti kutatásai

A Kanyaró Ferenc koporsója mellett elmondott gyászbeszédék, a Kanyaró életét és munkásságát felidéző nekrológok szinte kivétel nélkül a tanárra, az egyháztörténeti szakíróra, az utolérhetetlen stilsztára, s mindenek előtt a rendíthetetlen harcosra emlékeztek, akiben „mintha csak a 16. századnak valamelyik keményszavú polemikusa támadt volna fel”.³ Az irodalomtörténész Kanyaróról halálakor már alig esett szó, népköltészeti gyűjtőtevékenységéről pedig nemcsak halálakor nem beszéltek, ilyen irányú munkásságát élete folyamán sem tartotta számon környezeté,⁴ vagy legalábbis írásos nyoma nincs ennek.

Nem véletlen, hogy irodalomtörténeti kutatásairól nincs sok mondanivalója a Kanyaró Ferencet búcsúztató tanártársaknak, tanítványoknak. 1910-ben már csak arra emlékeztek, hogy Kanyaró Ferenc 1891-ben ígéretes Zrínyi-kutatóként foglalta el a katedráját a kolozsvári unitárius kollégiumban. Olyan Zrínyi-kutatóként, aki egy évvel korábban elnyerte a Magyar Tudományos Akadémia nyílt pályázatán a megbízatást Zrínyi Miklós életrajzának elkészítésére. És még arra, hogy a pályázatra megírt – kiegészítésre, átdolgozásra váró – munkával Kanyaró a későbbiekben nem foglalkozott, a Zrínyi-monográfia megírására soha nem került sor. „Csak akik közel állottak Kanyaróhoz, azok tudják megérteni – véli Benczédi Pál –, hogy az akadémia megbízásának mi-

¹ Rövid hír az *Unitárius Közlöny*ben: „Sajnálattal értesülünk, hogy a már régóta gyengélkedő Kanyaró Ferenc nyug. tanár állapota rosszabbra fordult. A napokban behozták Kolozsvárra, ahol Lechner professzor vette gyógykezelés alá. A még java korban levő munkás férfinak gyógyulást kívánunk.” *Unitárius Közlöny*, XXI. kötet (1908), 7. sz. (július) 129.

² BORBÉLY István 1910: 55.

³ ÉRTESÍTŐ 1909/10: 75.

⁴ Az iskolai értesítőkből soha még csak utalás sem történt arra, hogy Kanyaró Ferenc irányításával folklórgyűjtő mozgalom bontakozott ki a kolozsvári unitárius kollégiumban. Maga Kanyaró Ferenc sem említette a *Székely népballadák és románcok* című kézirat gyűjteményét az iskolai értesítő évről évre ismétlődő *Tanárok irodalmi munkássága* című rovatában, mert ott kizárólag csak publikált írásaikról adtak számot az iskola tanárai.

ért nem tett eleget. Hiszen ha az irodalomtörténet terén tovább kutat és dolgozik, máris megalapozott hírneve még nagyobb elismerésben részesült volna, s ki tudja, nem vitte volna-e közelebb az egyetemi katedráról szőtt álma megvalósulásához, mely becsvágyában benső barátai is erősítették, biztatták? Csak aki a magyar élet akkori viszonyait ismeri, az tudja megérteni, hogy lehetett ilyen megbízatásról lemondani. Talán azzal vigasztalta magát, hogy a magyar irodalomtörténetnek sok jeles munkása van, a Zrínyi-irodalom feldolgozására kerül szakember, s talán arra is gondolt, majd később visszatér erre a munkatérre ismét.”¹

A „magyar élet akkori viszonyait”, melyek Kanyaró érdeklődését más irányba terelték, Pálfi Márton pontosabban is megnevezi: „A hetvenes években föltámadt Kálvin-ortodoxia vaskalapos szűkkeblűsége és elfogultsága szenteskedő lesajnálással tolta félre útjából a még mindig élni merészkedő unitárizmust. Feleletben nem volt hiány, sőt, már a kedélyek is mintha csillapulóban lettek volna, de Kanyaró önmagát tagadta volna meg, ha a maga részéről is bele nem szól a vitába. Tombol a harc, s éppen a rátermett janicsár maradjon otthon? Éppen a legerősebb fegyver maradjon kihúzatlanul? Legerősebbet mondtam, s leggyilkolóbbat értek rajta. Aki a tordai kálvinista torony lehúzásának kacagató históriája alatt látta először nyomtatva a nevét 17 éves korában, annak ugyancsak gyakorlottnak kellett lennie a *lehúzás* nem éppen krisztusi szelídségű mesterségében.”²

Kanyaró – a kortársak egyöntetű véleménye szerint – az 1880-as évek felekezeti mozgalmi miatt hagyott fel Zrínyi-kutatásaival. Ezek a mozgalmak ellenállhatatlanul az egyháztörténet művelése felé vonzották, és fogva tartották. „Az a mozgalmas élet, mely az 1880-as évek elején minden pennaforogató unitáriust annyira fogva tartott – olvashatjuk Borbély István megemlékezésében –, a múlt históriáiban egy századdal előbbre ragadta, ahhoz a korhoz, melyben a szigetvári hős, a kolozsvári reformátor s az első unitárius vallású magyar király élt.”³ Ahhoz a korhoz – tegyük hozzá –, amikor a reformáció utolsó hullámként Erdélyben is kibontakozott az antitrinitárius mozgalom, létrejött az unitárius egyház.

A mozgalmat, mely „minden pennaforogató unitáriust” fogva tartott, az váltotta ki, hogy az 1871-ben megalakult Protestáns Egyletbe, mely lényegében a katolikus klerikális uralommal szembeni protestáns unió akart lenni, a debreceni ortodox kálvinisták (Balogh Ferenc és Révész Imre) tiltakozása következtében nem akarták befogadni az unitáriusokat.⁴ Unitárius részről Ferencz József fogta föl a támadást, s kitartó küzdel-

¹ BENCZÉDI Pál [1959b]: 6.

² PÁLFI Márton 1910: 24–25. Nota bene! Kanyaró nem láthatta a nevét a tordai torony lehúzásának históriája alatt, mert név nélkül jelent meg, és amikor megjelent, Kanyaró nem 17, hanem 19 éves volt.

³ BORBÉLY István 1910: 53.

⁴ Kanyaró Ferenc egyháztörténelmi munkásságát – nem lévén jártas egyháztörténelmi kérdésekben – teljes egészében Borbély István 1910 áprilisában közölt megemlékezése alapján vázolólok. Legtöbbször szó szerint idézem Borbély Istvánt, néhol azonban nem tettem idézőjelbe az ugyancsak Borbély István cikkéből származó szövegrészeket, mert közbe-közbe saját megfogalmazású mondatokkal rövidítettem a szöveget, s tettem követhetőbbé a mai olvasó számára. Azoknak az információknak, melyek nem Borbély Istvántól származnak, pontosan megjelöltem a forrását.

mének az lett az eredménye, hogy a higgadtabb protestánsok az egyesületet, mely szélsőségekbe ragadtatta magát, nem támogatták. Következésképpen az egyesület 1883-ban megszűnt, s 1890-ben alapszabály szerint is feloszlott.

„Azoknak a történetíróknak, kik Debrecen-t támogatták, egyik érvük az volt – olvashatjuk Borbély István írásában –, hogy nincs miért komolyan venni annak az egyháznak a tiltakozását, mely alig tízezer lelket sorol hívei közé. E lekicsinylést nem szűntek meg hangoztatni akkor sem, mikor a minden felekezeti türelmetlenségen felül álló Szász Károly az 1889-ben megalakított Protestáns Irodalmi Társaságba az összes protestáns egyházakat és püspököket meghívta. Kanyaró az előtt való évben lépett a kolozsvári unitárius tanári karba, hogy Szász Gerő s társai Kolozsvár s vidékének kálvinistái nevében csatlakoztak Debrecen vétőjához. A fentiek hatására Kanyaró Ferenc szakított a Zrínyi-stúdiumokkal, s hozzáállott egyháza múltjának tanulmányozásához. A *Keresztény Magvető*-ben közreadott első nagyobb tanulmányában kimutatta, hogy a magyarországi unitárius egyház a jelenben nem olyan kicsi, mint hiszik a debreceniek, a múltban pedig éppen felülmúlta a kálvinista egyház terjedelmét. E tanulmányát 1891-ben bővítve, *Unitáriusok Magyarországon* főcímmel könyv alakban újra kiadta.”¹

A könyv elismerést és bírálatot egyaránt kiváltott. A *Sárospataki Lapok* elismeréssel nyilatkozott a szerző szorgalommal párosult tudásáról, a budapesti *Protestáns Egyházi és Iskolai Lap* erős felekezetiességet, elferdült ténymegítélést és elfogult művet látott benne. Az ortodox kálvinista felfogást a *Dunántúli Protestáns Lap* képviselte leginkább. Szerinte – idézi Borbély István a lap vélekedését – „Kanyaró Ferenc, mint történetíró sok kiváló tulajdonsággal bír, nagymérvű elfogultsága miatt azonban komolyan számba nem jöhet.”² E kijelentés alátámasztására aztán Révész Kálmán, e lap szerkesztője, pápai akadémiai tanár, Révész Imre fia még abban az évben egy 17 lapra terjedő füzetet adott ki *Unitárius történetírás. Néhány megjegyzés Kanyaró Ferenc munkájára* címen. „E röpirat tele van személyeskedésekkel, minthogy szerzője is személyes sérelmet látott Kanyaró könyvében.” Kanyaró ugyanis „az *Unitáriusok Magyarországon* egyik fejezetében revízió alá veszi a Servet–Kálvin pört, s azt mutatja ki, hogy Servet megégetésének Kálvin volt az okozója. Ennek kapcsán gúnyosan szól Révész Imréről, Kálvin magyar életrajzírójáról, ki az ellenkezőt akarta elhithetni olvasóival.”³

1893 elején még úgy tűnt, hogy lassan-lassan elcsitul a személyeskedéstől sem mentes vita. Egyik ekkori levelében – miután megköszönte Szilágyi Sándornak a vitában „íránta mutatott szíves pártfogását” – Kanyaró így nyilatkozott: „Most már magam is igyekezni fogok polemiamat befejezni, s a kálvinistákkal maholnap tárgyalanná váló harcra többé vissza aligha térek.” Kijelentéséhez azonban nyomban hozzátette, hogy „hátralevő polemiamban többek közt azt mutatom ki, hogy Révész I. Szilágyi Ferenc

¹ BORBÉLY István 1910: 53. – Kanyaró írását a *Keresztény Magvető* hét folytatásban közölte 1888–1890 között.

² BORBÉLY István 1910: 54.

³ Borbély István 1910: 54.

ellen jezsuita fogásokkal nyerte meg a győzelmet. (Így többek közt Servet művét meghamisítva citálta.)¹

A „hátralevő polemia” a *Keresztény Magvetőben* az előző év őszén kezdett sorozat volt, ami – ellentétben Kanyaró fenti nyilatkozatával – még évekig elhúzódott.² A különböző irányból jövő bírálatok ugyanis arra indították Kanyarót, hogy *Unitárius történetírás és Kálvin-orthodoxia* címen feleljen azokra. „A *Keresztény Magvetőben* megjelent s innen készített különlenyomatú könyv – állapítja meg Borbély István – kétségtelenül jogos önvédelme volt szerzőjének”, de ugyanakkor túllőtt a célon: „Ha személyeskedés volt Révész könyve, hát ez határozottan az.” Szertelen könyv, „látszik, hogy írója első fölhevülésében írta; állandó ismétlések, vég nélküli citátumok, durva sértegetések és gúnyos lekicsinylések tarkítják sorait. Pedig a hibák értékes tartalmat rejtenek”³ Kanyaró előkereste a Servet–Kálvin pör aktáit, s az egyetemes egyháztörténet egyik rejtélyét akarta megoldani, melyet annyiszor elferdítettek a pártoskodók. A szándék jó volt, a kivitelezés azonban félresiklott. „Talán betegsége akadályozta meg abban – véli Borbély István –, hogy több szeretettel bánjék embertársaival; talán állandó félrevonultsága tette lelkét, tollát kietlen zorddá. Ellenfelei megborzadtak támadásától, mely a 16. század hitvitázóinak hangjához hasonlított. Kanyaró Ferenc tévedett, mikor a 16. század ellen támadókat a 20. században is 16. századi módszerekkel verte vissza.”⁴ Pálfi Márton is a támadás kíméletlenségét emeli ki Kanyarónak e művével kapcsolatban: „Ortodoxiát a XVI. század óta még úgy szét nem szedtek, embert még úgy *meg nem dolgoztak*, mint Kanyaró az ő ellenfeleit, a két Révészt. A megtámadottból támadó lett, dühös fanatikus, engesztelhetetlen janicsár-vitéz, ki a véreb szomjúságával rohanja meg ellenfelét, s kannibáli őserővel és kegyetlenséggel sarabolja-darabolja. A két Révésszel való vitája életének legnagyobb szenzációja volt.”⁵ De – teszi még hozzá Pálfi – a „leglelkéből-lelkezettebb” mű, melyet „írója ép elmével is élete legkiválóbb alkotásának tartott”, „a szerencsétlen szerzőt rögeszméjének rabjává tette. Bomladozó elmével, a kórágyon feküve is ezt a perdöntő harcot vívja újra végig, véget nem érő szitkozódással.”⁶

Kanyaró Ferenc megfelelt ugyan ellenfeleinek, mégis úgy érezhette, hogy megkezdett munkáját e polemikus művével nem fejezte be. Hanyatló erővel látott hozzá Dávid Ferenc életének megírásához. E tanulmánya is, mint a többi, a *Keresztény Magvetőben* jelent meg 1906-ban. „Mire az utolsó ívek || kinyomódtak – emlékezik a tanítvány – szerzőjük elborulni készülő elmével merengett öreg legénysége ifjú álmain. Nagy művészek torzó alkotásaira emlékeztet a mű. Részeket találunk benne, melyeket csak a

¹ Kanyaró Ferenc levele Szilágyi Sándornak. Kolozsvár, 1893. január 4. OSZK, Kézirattár. Fond IX/302.

² Az *Unitárius történetírás és Kálvin-orthodoxia* folytatásos közlése 1892 őszén kezdődött, s csak 1895 tavaszán fejeződött be.

³ BORBÉLY István 1910: 54.

⁴ BORBÉLY István 1910: 54.

⁵ PÁLFI Márton 1910: 25.

⁶ PÁLFI Márton 1910: 25.

legnagyobb tárgyismeret és tárgyszeretet irathatott; aztán sorok kerülnek szemünk elé, melyeket szeretnénk kitörülni. Az élet és halál tusázása e könyv, telve fény- s árnyképekkel. Jó szerencse, hogy maguk a tények, miket utóvégre is elferdíteni nem lehet, minduntalan eszünkbe juttatják az igazi Dávid Ferencet, különben nem tudnók megmondani, vajon Dávid, avagy maga Kanyaró a könyv igazi főhőse. – Egy elmúló író iránt érzett kegyelet megóvta attól, hogy kiket ezúttal az eddigieknél jóval élesebben támadott, kérdőre vonják érte. *Dávid Ferencnek nem volt visszhangja.*¹

Kortársai a korabeli viszonyokban – a 19. század utolsó harmadának felekezeti mozgalmában – keresték a magyarázatát annak, hogy Kanyaró felhagyott Zrínyi-kutatásaival. Nem kétséges, alapvetően valóban korának felekezeti torzalkodásai hozták olyan helyzetbe Kanyarót, hogy polémiáit, s az ezekhez érveket szolgáltató egyháztörténeti kutatásait helyezze előtérbe. A prioritások felcserélése azonban korántsem úgy ment végbe, hogy Kanyaró egyik napról a másikra lemondott volna akadémiai megbízatásáról. A tények magukért beszélnek: az *Unitáriusok Magyarországon a XVI. és XVII. század évben* című első egyháztörténeti művét Kanyaró 1888-ban kezdte folytatásokban közölni a *Keresztény Magvetőben*, s a sorozat publikálása 1890-ben fejeződött be. Azt követően, 1891-ben önálló kötetben is megjelent a mű bővített kiadása. Kanyaró azonban ezekben az években nemcsak egyháztörténettel foglalkozott, párhuzamosan tovább folytatta Zrínyi-kutatásait is: Zrínyivel kapcsolatos legjelentősebb felfedezését, a *Siralmas panaszt* is a nyolcvanas évek végén készítette sajtó alá, s hozta nyilvánosságra 1890-ben a *Történelmi Tárban* (*Zrínyi ismeretlen munkája* címen), majd a következő évben önálló kötetben is. És ezzel nem fejeződtek be Zrínyi-kutatásai: műveinek jegyzékében továbbra is előfordulnak Zrínyivel kapcsolatos írások, főleg ismertetések és bírálatok, de egy-két eredeti kutatást feltételező tanulmány is. A bibliográfia szerint Kanyaró Zrínyi-stúdiumai csak 1893-ban értek véget az *Irodalomtörténeti Közleményekben* közreadott *A Zrínyiász kelte és költője* című nagyobb tanulmányával, mely a következő évben külön füzetben is megjelent. Ennek az utolsó Zrínyi-tanulmánynak az elkészítése idején Kanyaró még korántsem gondolt arra, hogy felhagyjon akadémiai megbízásával. Ellenkezőleg: Szilády Áronnak írt levele tanúsága szerint 1893-ban útiköltséget kért az Akadémiától „a Zrínyi-könyvtár, a Szilágyi István-féle gyűjtemény, etc. megtekintése” érdekében. Ezért küldte két dolgozatát (a Zrínyiásrról és a 18. század néhány ismeretlen költőjéről) Gyulai Pálnak, az Akadémia osztálytitkárának, mert – amint Kanyaró írja – „dokumentálni kívántam velök hasznavehető munkásságomat.”² Egyúttal arra kérte Szilády Áront, hogy ha Gyulainak nem kellenének a dolgozatai, vegye át az *Irodalomtörténeti Közlemények* számára.³ Egyébként – teszi még hozzá Kanyaró – szívesen dolgoz-

¹ BORBÉLY István 1910: 54–55.

² *Kanyaró Ferenc levele Szilády Áronhoz. Kolozsvár, 1893. június 16.* MTA Könyvtára, Kézirattár, Ms 4435/249.

³ Így jelent meg *A Zrínyiász kelte és költője az Irodalomtörténeti Közleményekben*. Kanyaró másik dolgozata (a 18. század néhány ismeretlen költőjéről) szintén Szilády Áronhoz került, de azt később Kanyaró visszakérte, mert újabb adatokat talált, s ki akarta egészíteni. Ennek a dolgozatnak a megjelenéséről nincs tudomásunk.

na Szilády Áron lapjába, aki kijelölhetne neki feladatokat akár a kritikai rovatban is. „Pl. a Vékony A. átöltöztetett Zrínyiászt¹ reám bízhatná – írja – ha ugyan mást nem szólított fel a megbírálásra.” Úgy tűnik, Szilády Áron a Gyulaihoz küldött két tanulmányon kívül nem tartott igényt Kanyaró további közreműködésére, mert 1893 folyamán Kanyarónak több, Zrínyivel kapcsolatos bírálata/könyvismertetése is megjelent, de egyik sem az *Irodalomtörténeti Közleményekben*, hanem az *Egyetemes Philologiai Közlönyben*.

Mindent összevetve: kétségtelen, hogy Kanyaró egyháztörténeti kutatásai, felekezeti polémiái valamilyen mértékben befolyásolták Zrínyi-kutatásainak lassú beszűkülését, de – megítélésünk szerint – döntő módon nem ezek voltak a meghatározó tényezők abban, hogy Kanyaró felhagyott akadémiai megbízatásával. 1893 körül – az utolsó olyan év környékén, amikor még Zrínyivel kapcsolatos publikációk is előfordulnak Kanyaró bibliográfiájában – kellett történnie valaminek, ami Kanyaró érdeklődését más irányba fordította. Méghozzá szinte egyik napról a másikra!

Ez a meghatározó esemény – úgy véljük – 1892 nyarának székelyföldi körutazása volt. Mint már korábban is jeleztük, Kanyaró ezen a nyáron fedezte fel, s kezdte gyűjteni tanítványai segítségével „népies költészetünk múlt és jelen századi termékeit,”² az élő népköltészetet és a kéziratos énekköltészet hagyományait. Revelációként hathatott rá a tény, hogy a 19. század utolsó évtizedében is találhat balladát, aki nyitott szemmel, nyitott füllel, s főleg nyitott szívvel jár-kei a székely falvakban. A friss, augusztusi élmények hatása alatt már az 1892/93-as tanévben tanítványai figyelmét is ráirányította a népköltészet gyűjtésének fontosságára és lehetőségeire, s igyekezete nem remélt sikert hozott. Tanítványai kisebb-nagyobb gyűjteményekkel tértek vissza iskolájukba a szünidőkről. Kanyaró minden bizonnyal felismerte, hogy a 19. század utolsó évtizedében mindennél fontosabb a még élő népköltészet, s főleg a népballada gyűjtése, rendszerezése és nyilvánosságra hozása. E felismeréséből egyenesen következett, hogy fölülbírálta addigi tevékenységének prioritásait, és a népköltészetrel való foglalkozás bizonyult legsürgősebb feladatnak – háttérbe szorítva Zrínyi-kutatásait, s talán még a Kálvin-ortodoxia elleni hadakozást is. Nem tartjuk véletlennek, hogy 1893-ban két levelében is a polémia közeli befejezését emlegeti. A gyűjtőmunka erőteljes kibontakozását, Kanyaró munkatempóját az is jelzi, hogy nem egészen négy tanév alatt tanár és tanítványai egy 275 balladát és epikus éneket tartalmazó hatalmas gyűjteményt hordtak össze, s Kanyaró a balladák többségét jegyzetekkel, bibliográfiai utalásokkal ellátva, kiadásra előkészítve küldte be a Kiszfaludytársasághoz, abban a reményben, hogy ezzel a kötettel tiszteleghet a kolozsvári unitárius kollégium diáksága a honfoglalás ezredéves évfordulóján. S a gyűjtőmunka nem ért véget azzal, hogy Kanyaró 1896 májusában posztázta a közös gyűjteményt. A gyűjtés tovább folyt mindaddig, amíg csak Kanyaró nem kényszerült előbb beteg-, majd nyugállományba. Sőt, még az után is, mert az iskolában hagyománnyá vált a népköltészet gyűjtése.

¹ Zrínyi Miklós: *Sziget ostroma*. Máramarossziget, 1892. Vékony Antal eposz-átdolgozása.

² SZINNYEI József V. 1897: 942.

A népköltészet felfedezésének évszámhoz köthető meghatározó befolyása mellett számolnunk kell egy másik tényezővel is, ami ugyancsak a Zrínyi-kutatások mellőzéséhez vezetett.

Kortársainak megítélése szerint a felekezeti csatározások, az egyháztörténeti kérdések végeérhetetlen vitája haláláig fogva tartotta Kanyarót, elvonta irodalomtörténeti foglalatosságaitól. Ez azonban csak látszat. Valójában Kanyaró csak Zrínyi-kutatásaival hagyott fel, irodalomtörténeti érdeklődésével nem: a költő Zrínyi és korának történeti-irodalmi kérdései helyett a régi erdélyi/magyar irodalom búvárlása lett állandó elfoglaltsága. Ilyen irányú tevékenysége egyháztörténeti kutatásainak hátterében, azokkal párhuzamosan bontakozott ki. 1893-ban Kanyaró még úgy látta, hogy az unitárius egyháznak hamarosan nem lesz szüksége a „gondos őrállásra”, s mint írja egyik levelében „Én is mihamar leteszem a fegyvert, s kibéküléssel végzem az ortodoxia ostromát. S úgy gondolom, békésebb munkálkodás közben a prot[estáns] művelődés terén bocsáthatok közre annyi új adatot, mint akármelyik debreceni professzor.”¹

A „békésebb munkálkodás” ideje nem jött el ugyan sem 1893-ban, sem az azt követő két évben, Kanyaró mégis, a fegyverzaj közepette is rengeteg új művelődés- és irodalomtörténeti adatot, addig ismeretlen új művet/szerzőt hozott a korabeli tudományosság látókörébe. S tette mindezt úgy, hogy nem kellett távoli közgyűjtemények, levéltárak és kéziratárak állományában kutatnia. Kolozsváron talált rá addig ismeretlen, új művek/adatok tömkelegére, mi több, abban a könyv- és kéziratárban, amelyek ő volt az őre. Ezek az adatok, nyilvánvalóan, nem Zrínyihez kapcsolódtak, hanem az erdélyi irodalom kezdetéhez, mindenek előtt az erdélyi unitárius irodalomhoz.² Ezeknek a feltárása, megismertetése, közreadása fontosabb lett Kanyaró számára, mint Zrínyi-kutatásainak folytatása és befejezése.

Kutatásai eredményességét nagymértékben elősegítette az, hogy korábban Szabó Károly mellett gyakornokoskodva, megismerkedett a könyvtári kutatás szerteágazó lehetőségeivel, s megtanulta, mi a dolga a könyvtárosnak egy nagy múltú, régi könyvtári állomány kezelésében. Később pedig, amikor az unitárius kollégium nagykönyvtárának őrévé választották, több mint egy évtizeden át – 1889–1900 között – a könyvtár második otthonává lett.³ A könyvtárosság számára nem pusztán kényszerű megbízatás volt, sokkal inkább

¹ *Kanyaró Ferenc levele Szilády Áronnak. Kolozsvár, 1893. október 8.* MTA Könyvtára, Kéziratár, Ms 4435/251.

² „1895-ben – olvashatjuk életrajzában – az országos kiállítás számára a régibb unitárius irodalom nevezetesebb termékeit állította egybe, s egyúttal megkezdte bibliográfiai fölfedezéseinek közzétételét.” SZINYEI József V. 1897: 942.

³ Benczédi Pál úgy tudja, hogy Kanyaró a hideg könyvtári helységeket okolta elnyomorodásáért. „A volt unitárius kollégium könyvtára – olvashatjuk Benczédi visszaemlékezésében – akkor a régi épületben (Kossuth L. u. 7.) a keleti részen, a nagy hall-terem mellett volt elhelyezve, az első emeleten. Amint a könyvtár gyarapodott, a második emeleten is adtak egy szobát, hová csigalépcső vezetett fel. A könyvtár keleti oldalán, a szűk sikátoron túl emelkedett az unitárius templom, amely a napot teljesen elzárja a könyvtári rész elől. A napnélküliség nagyon jó a könyvek szempontjából, de nem hasznos az ember egészségére nézve. Téli időben sötét és hideg volt. Kanyaró elnyomorodásának okát a hideg és napnélküli szobákban való dolgozásával magyarázta.” (BENCZÉDI Pál [1959b]: 4.)

hivatás. „Az ő idejében – olvashatjuk Benczédi Pál megemlékezésében – a könyvtár csak 20 000 kötetből állott. Ennek külső rendezése nem adott volna túl sok munkát egy embernek, de Kanyaró nemcsak a külső rendre gondolt, hanem megnézte: mi van a könyvekben és kéziratokban.”¹ „Szinte csodálkozunk azon – fogalmaz Benczédi egy másik helyen – hogy volt képes teljes tanári munka mellett annyi könyvet és nem könnyen olvasható kéziratot áttanulmányozni. Kéziratok tanulmányozása közben egyes könyvtáblákból eleddig ismeretlen műveket olvasott ki, s ezzel is gazdagította a magyar irodalmat.”² Könyvtári búvárlatainak eredményességéről, bibliográfiai felfedezéseiről tanúskodik, hogy Szabó Károly *Régi Magyar Könyvtár* című gyűjteményét „mintegy 60 ismeretlen adalékkal” gyarapította Kanyaró Ferenc 1897-ig.³ Kilenc évvel később, 1906-ban már arról tesz említést Kanyaró, hogy kitűzött célját elérte: Szabó Károly *Régi Magyar Könyvtárát* száz ismeretlen régi művel gyarapította.⁴ Könyvtárosi munkáját dicséri mindezekon túl a könyvtár jelentős számbeli növekedése is: Kanyaró könyvtárossága alatt az állomány felszaporodott 35 584 kötetre, melyek között nem egy könyvritkaság is szerepelt.⁵

Könyvtárosi tevékenységével szoros összefüggésben állott Kanyaró Ferenc irodalomtörténeti munkásságának az 1890-es évektől kibontakozó második korszaka. Felfedezéseiről, kutatási eredményeiről kisebb-nagyobb közleményei tanúskodnak, melyekkel az 1890-es évek elejétől-közepétől rendszeresen jelen volt korának folyóirataiban. Nevéhez fűződik több, 17–18. századi kéziratos énekeskönyv felfedezése és ismertetése,⁶ a régi magyar költészet korábról ismert, de feledésbe merült vagy ismeretlen darabjainak bemutatása,⁷ a régi magyar irodalom verselési problémáinak vizsgálata.⁸ Nagy számú irodalomtörténeti publikációjáról azonban keveset tud az utókor, mert szétszórta havernek száz–százhusz évvel ezelőtti periodikákban. Kötetbe gyűjtésükre, újrakiadásukra sem Kanyaró életében, sem halála után nem került sor, s így jórészt feledésbe merültek.⁹

¹ BENCZÉDI Pál [1959a]: 3.

² BENCZÉDI Pál [1959b]: 4.

³ SZINNYEI József V. 1897: 942.

⁴ Vö. Kanyaró Ferenc levele Gulyás Pálhoz. Kolozsvár, 1906. május 1. OSZK, Kézirattár, Fond 36/210. 2^v f.

⁵ BENCZÉDI Pál [1959b]: 4.

⁶ Lásd: *Virágénekek a XVII. és XVIII. századból*, 1892; *Régi magyar vitéz Kádár István éneke*, 1893; *Régi magyar virágénekek (Solymosi József daloskönyve)*, 1893; *Virágénekek a múlt századból*, 1894. (kézirat); *Unitárius énekeskönyv a XVI. században*, 1898; *Virágének Gr. Esterházy Magdolnához*, 1903; *Tréfás versek és gúnyénekek a régi magyar népies költészetből*, 1903; *A Battyhányi kódex mint unitárius graduál*, 1907; *Kuruc virágénekek Thökölyről*, 1907.

⁷ Mint például: *Apáthy Ferenc feddő-éneke*, 1893; *Bethlen Gábor diadaléneke*, 1893; *Balla Imre éneke*, 1893; *A Brassai-kódex históriás énekei*, 1896; *Tordai költők a XVI. században*, 1897; *Elégiák Barcsai Gáspár haláláról*, 1898; *Bogáthi zoltárai az árulók és üldözők ellen*, 1902; *Bogáthi magyar szabású zoltárai*, 1903; *Bogáthi zoltára a jezsuiták ellen*, 1903; *Felvinczi György kuruc énekei*, 1908; *Cserei Mihály kesergő panasza és búsongó elégiái*, 1910; *Árgirus históriájának 1618-iki kézirata*, 1914.

⁸ *Akromonosyllabikon a régi magyar költészetben*, 1900; *Klasszikus formájú verselésünk a XVI. században*, é. n. [1900] (kézirat); *[Ölelkező betűrímelek régi és újabb magyar költészetünkben]* 1906. (kézirat); *Ráday-versek a XVI. században*, 1906. (kézirat).

⁹ Csak feltételezni lehet, hogy az *Adalékok Erdély régi irodalomtörténetéhez* címen emlegetett kötetben, melyet Kanyaró úgy tüntetett fel munkáinak listájában, mint 1897-ben sajtó alatt lévő, Budapesten megjelenő művét, irodalomtörténeti tanulmányait szándékozott közrebocsátani. L. SZINNYEI József V. 1897: 942. – A kötet tudunkkal nem jelent meg.

Irodalomtörténeti és más műveinek számbavételét, értékelését, időrendi sorrendjük megállapítását nagyban megnehezíti, hogy Kanyarónak sok munkáját évekig elfektették a szerkesztőségek. Ezeknek legtöbbször – Kanyaró sürgetésére, vagy a kézirat más szerkesztőségbe való átküldése révén – végül megjelent, de sok írása kéziratban és teljes ismeretlenségben maradt. Kanyaró levelezésének állandó, visszatérő motívuma, hogy beküldött kéziratát sorsát tudakolja, hogy visszakéri írásait, hogy máshol próbálja elhelyezni, mert évek óta kiadatlanul hevernek. A *Székely népballadák és románcok* sorsa ilyen szempontból egyáltalán nem kivétel. És azt sem mondhatjuk, hogy tartalmi/minőségi fenntartások miatt húzódozott el Kanyaró sok írásának a megjelentetése. Zrínyi *Síralmas panaszá*nak közzétételére, például, éveket kellett várnia, s végül is csak Kanyaró sürgetésére jelent meg 1890-ben a *Történelmi Tárb*ban.¹

Találkoztunk olyan esettel is, hogy Kanyaró azért kérte vissza beküldött kéziratát, mert időközben újabb adatok kerültek elő, s azokat is be akarta dolgozni tanulmányába. 1893 őszén, például, Szilády Áronhoz fordul ilyen kéréssel: „Nagyon lekötelezne szerk. úr, ha *múlt sz[ázad]-i ismeretlen költőimet* a mellékelt bélyegek segélyével pár napra visszaküldené. Sóllymosi Józsefhez vonatkozó hiteles adatokat kutattam fel Tordán. Szeretném a többiek közé illeszteni.”² Néhány nap múlva arról tudósítja Sziládyt, hogy „Múlt sz[ázad]-i ismeretlen költőre reá találtam a kezem közt levő kódex másolója, Sollymosi József személyében. Pár hét múlva visszaküldöm a cikket, de előbb a bevezetést át kell dolgoznom.”³ Nem tudjuk, végül mi lett a sorsa a kéziratnak. Egy biztos: a következő években sem az *Irodalomtörténeti Közlemények*ben, sem más budapesti folyóiratban nem jelent meg Kanyarónak ez a – két szerkesztői asztalfiókot is megjárt – írása.⁴

Különösen rossz sors jutott Kanyaró verstani műveinek: egyetlen kis közleményt leszámítva valamennyi verstani munkája kéziratban maradt. Pedig több terjedelmes értekezést is szentelt a régi magyar verselés különböző aspektusainak. 1900 tavaszán az *Irodalomtörténeti Közlemények*nek küldte el *Klasszikus formájú verselésünk a XVI. században* című kéziratát,⁵ melynek megjelenését, majd hét év múlva visszaküldését hiába várta.⁶ Nem jelent meg a Magyar Tudományos Akadémiához 1906-ban beküldött

¹ Kanyaró Ferenc levele Szilágyi Sándorhoz. Kolozsvárt, 1889, március 17. OSZK, Kézirattár, Fond IX/302.

² Kanyaró Ferenc levele Szilády Áronhoz. Kolozsvár, 1893. október 3. MTA Könyvtára, Kézirattár, Ms 4435/250.

³ Kanyaró Ferenc levele Szilády Áronhoz. Kolozsvár, 1893. október 8. MTA Könyvtára, Kézirattár, Ms 4435/251.

⁴ Ezt küldte Kanyaró előbb Gyulai Pálnak, akitől átvette Szilády Áron. Tisztázásra vár, hogy milyen viszony volt Kanyarónak *Régi magyar virágénekek (Sollymosi József daloskönyve)* című közleménye (*Erdélyi Múzeum*, 1893. 2. szám) és a Szilády Árontól visszakért kézirat között.

⁵ Kanyaró Ferenc levele Szilády Áronhoz, Kolozsvár, 1900. április 29. MTA Könyvtára, Kézirattár, Ms 4435/252.

⁶ „1900 tavaszán – írja Kanyaró Szilády Áronnak – egy értekezést küldtem a mért[ékes] magyar versekről. Ez csendesen pihen ma is. [...] Kérem a 7 évi szünet után küldje vissza. [...] Egy hosszú tél estéli munkáját nem szeretném elveszíteni.” Kanyaró Ferenc levele Szilády Áronhoz. Torda, 1907. október 8. MTA Könyvtára, Kézirattár, Ms 4435/253. – Kanyaró a kéziratot nem kapta vissza, az ma a MTA Könyvtára Kézirattárában található. Jelzete: Ms. 111.

két verstani munkája sem (*Öllező betűrímek régi és újabb magyar költészetünkben, Ráday-versek a XVI. században*). Érdeemes e munkák kísérőleveléből idézni, már csak azért is, hogy lássuk: Kanyaró Ferenc 1906 tavaszán szellemi ereje teljében intenzíven dolgozott, tele volt tervvel, elképzelésekkel további irodalmi tevékenységét illetően. „Küldöm két munkámat – írja 1906 májusában Szinnyei Józsefnek – 12 évi tanulmányom eredményét. Egyik megdönti a Kazinczy–Beöthy elméletet, hogy a magyar csak a XVIII. sz[ázad] óta ért a mért[ékes] verseléshez. Másik a m[agyar] alliterációk legszebbik osztályát tárgyalja. Kész nálam a m[agyar] gondolatrítmus és alliterációk rendszere. A régmúlt időtől kezdve haladtam, s illik két rendszerem a népdalokra is. Méltóságodat meg fogja lepni, hogy a német alliteráció mily szép a régi magyaroknál is. Pedig a latinból vettük (ők is!), mint a niebelung-strófát is. [...] Mért[ékes] verselésünk múltjára is együtt vannak adataim Mátyás kir[ály] koráig. Illik e feladat hozzám, kinek a vallása is a renaissance műve. Az unit[árius] egyházköltészet szebb a kuruc verseknél, s 100 évvel megelőzi e kort. Ezek legszebbjeit is összegyűjtöttem.”¹ Úgy tűnik, az Akadémiában megvolt a szándék Kanyaró e műveinek közzétételére, hiszen Szinnyei József, az akkori osztálytitkár felkérte Négyessy Lászlót, az Akadémia levelező tagját az értekezések megbírálására.² Nem tudjuk, elmarasztaló bírálat miatt maradt-e el Kanyaró e munkáinak kiadása, vagy más okból, egy azonban biztos: a kéziratok ma is a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának Kézirattárában található.

Nem volt szerencsésebb Kanyaró Ferenc népköltészeti és néprajzi munkáinak publikálásával sem. A *Székely népballadák és románcok* mellett több, feltehetően az *Ethnographiának* beküldött kisebb kézírata hever ma is a Néprajzi Múzeum Etnológiai Archívumában Budapesten.³ Kanyaró 1906-ban, amikor újabb munkákat küldött az *Ethnographiának*, szövé is tette elfektetett közleményeit: „Becsés küldeményét megkaptam – válaszolta Sebestyén Gyula – s az egyik közleményt még ma a nyomdába adom. A szemrehányás teljes mértékben jogosult, mert az csakugyan képtelen állapot, hogy egy folyóiratnak beküldött holmi ennyi ideig heverjen. Felvilágosításul megemlítem, hogy nálam körülbelül 200 (kétszáz) ilyen adatközlő cikk várja a nyomdafestéket. Ennek dacára a kedves tanár úr közleményeire már a közel jövőben sort keríték. Ezért itt fogom a tánc-szókat is, de visszaküldöm a Tiboldi-féle verseket, mert nem népi eredetűek. Teszem pedig ezt azért, mert meg vagyok arról győződve, hogy az »Erdélyi Múzeum« azonnal közli érdekes erdélyi adalék gyanánt.”⁴ A közlemény, amit „még ma”,

¹ Kanyaró Ferenc levele ismeretlenhez [*Szinnyei Józsefhez] Kolozsvár, 1906. május 1. MTA Könyvtára, Kézirattár, Ms 10017/1.

² Szinnyei József levele Négyessy Lászlóhoz. Budapest, 1907. április 8. MTA Könyvtára, Kézirattár, Ms 10017/1. 104. lap (a levelet bekötötték Kanyaró Ferenc cím nélküli [*Öllező betűrímek régi és újabb magyar költészetünkben*] verstani értekezésének a végéhez).

³ Lásd: *Virágénekek a múlt századból*, 1894; *Táncszók, kurjantások* (Bádok, Torockó, Aranyosszék, Szolnok-Doboka m.) é. n. [1906]; *Találás kérdések* (*20. század eleje) Torda-Aranyos m.; *Mócok lakodalma* (Abrudbánya) é. n. [*1880-as évek]; *Rúdhányás a Szilágyságban* (Zsibó) é. n. [*19. század vége]

⁴ Sebestyén Gyula levele Kanyaró Ferenchez. Budapest, 1906. május 10. MUEKvGyLtar, KF-hagyaték, számozatlan csomag.

vagyis 1906. május 10-én nyomdába adott Sebestyén Gyula, a *Székely balladák* volt.¹ A négy évvel korábban közölt *Székely táncszók és elmés mondások...*² után ez volt a második, s egyben az utolsó közlemény, ami az *Ethnographiában* Kanyaró életében megjelent. A visszatartott, táncszókat tartalmazó kézirat közlésére nem került sor, mint ahogy a többi Kanyaró-kéziratéra sem.

A beküldött és soha nem közölt kéziratok láttán válik érthetővé, hogy Kanyaró Ferenc, a folklórkutató ismeretlen maradt mind a kortársak, mind az utókor előtt, amiként az is, hogy nem tulajdonítottak különösebb jelentőséget annak a néhány folklór-publikációnak, ami Kanyaró Ferenc neve alatt szétszórta megjelent.

4. Kanyaró Ferenc, a tanár és az ember

Szólnunk kell végül Kanyaróról, a tanárról és az emberről. Már csak azért is, mert bizonyos mértékig egymásnak ellentmondó vélemények jelentek meg róla: másként látták tanárkollégái és másként a tanítványai, másként azok a tanítványai, akik idővel munkatársi kapcsolatba kerültek vele, és másként azok, akik diákkori emlékeik alapján idézték fel alakját. De fontosnak tartjuk Kanyarónak, a tanárnak és embernek a képét felvillantani azért is, mert ahhoz, hogy közel másfél évtizeden át újabb és újabb osztályok diákjai kapcsolódottak be a gyűjtőmunkába, az irányító tanár egyéniségében kellett lennie valami olyan vonzerőnek, mellyel maga mellé tudta állítani a jeles tanulót és az osztályismétlő bukdácsolót, a hetedik-nyolcadikos „diák urakat” és a gimnázium alsó osztályainak kisdíákjait.

Tudatában vagyunk annak, hogy fölöttébb kockázatos vállalkozás egy-két szűkszavú visszaemlékezés, mások elbeszélése alapján vázolni egy ember portréját, kitapintani jellemének alapvető vonásait, megérteni tetteit és elgondolásait. Mégis engedünk a csábító kihívásnak, abban a reményben, hogy sikerül megidézniünk – kortársai emlékezése, jellemzése alapján – Kanyaró Ferencet, a hús-vér embert.

Tanártársak és tanítványok egybehangozva két alapvető jellemvonását emelték ki: vitára mindig kész, polemizáló hajlamát és ironikus, gúnyos természetét. Abban is egyetértettek a megemlékezők, hogy Kanyaró mindenek előtt tanár volt, s csak az után következett tudományos tevékenysége és minden egyéb. És azonos véleményen voltak a tekintetben is, hogy nagy tudású szakember és kiváló stilisztika volt, aki diákjai íráskészségének fejlesztésére különös gondot fordított. A nagyjából egybehangozó vélemények azonban hangsúlyeltolódásokkal jutottak kifejezésre. Szólaljanak meg hát a kortársak – tanárok és egykori tanítványok –: miként látták ők Kanyarót, az embert és a tanárt.

¹ L. KANYARÓ Ferenc 1906b.

² KANYARÓ Ferenc 1902.

Pálfi Márton,¹ az egykori tanítvány, a későbbi tanártárs, katedrájának, könyvtáróri tisztségének örököse úgy látta, hogy Kanyarót, az irodalom- és egyháztörténészt két nagy Ferenc – Kazinczy és Dávid Ferenc – „tartotta irodalmi keresztvíz alá”, hogy a székelly lófő család ivadékából „rettenthetetlen janicsár-katonát neveljenek [...] a maguk vitézkedő hadserege számára. Mert Kanyaró Ferenc az volt, janicsár. Embert és írótt ezzel a szóval lehetne benne a legtömörebben jellemezni.”²

„A tanár [...] alig választható el benne az íróttól – állapítja meg Pálfi Márton. A katedrán is polemizált valami láthatatlan ellenféllel, s ez különös elevenséget és közvetlenséget adott előadásának. Erős meggyőződésének szinte fascináló ereje volt. Hogy néha elfogult, hogy olykor igazságtalan volt, hogy nem ritkán gyűlöletet prédikált, az mind lehet igaz, de még igazabb az, hogy a fiatal lelket csak az erős meggyőződés, a fanatikus hit kapja meg igazán. A hit hegyeket mozgat, még a vak is, sőt, ha vak, tán annál inkább. A maga igazában való fanatikus hit nélkül hiába ül föl bárki a katedrára: aki építeni[!] akar, annak nem szabad visszariadnia olykor-olykor a rombolástól sem. De nemcsak ebben a janicsár-virtusban volt Kanyaró tanításának a nevelő ereje.”³ A „janicsár-virtushoz” társult „az ember társas ösztönében gyökerező sajátos inger: a közlés ingere”, mely „kiváló mértékben” volt meg Kanyaróban.⁴ „Nem fényes előadásokat tartott, nem is omlott-omlott szájából a szó-zuhatag, de a szót nem sajnálta. Tárgyát addig forgatta, míg a legmegkapóbb oldalról tárta hallgatói elé, ezért minden íróttban és minden korban a sajátságost, a különöst, a *curiosum*-ot szerette keresni és kiemelni. Tanítványaiban nem annyira hallgatókat, mint inkább beszélgető társakat látott, s nagyon örült, ha óra után kérdésekkel rohanták meg. Ilyenkor a tízperc élénk eszmecsere-től lett hangos, a fölszabadult zsilip hangos morajlással öntötte a kérdés-zuhatagot, alig-alig tudott rendet tartani köztük a tanárnak egy-egy gúnyos, lefülelő nevetése.”⁵

Kanyaró „közlékenységét” Benczédi Pál⁶ is külön kiemeli: „Másik oka nagy tekintélyének – olvashatjuk visszaemlékezésében – rengeteg tudása és közlékenysége. 1900-ban már annyira elnyomorodtak volt a lábai, hogy lépcsőn csak segítséggel tudott járni, órái pedig mind az első emeleten voltak. Ezért nem ment le a földszinten levő tanári

¹ Pálfi (Pálffi) Márton (Várfalva, 1873. nov. 11. – 1936. aug. 11. Kolozsvár) műfordító, pedagógiai író, 1889 őszétől (hatodik gimnazista korától) tanult a kolozsvári unitárius kollégiumban, ott érettségizett 1892-ben, majd a kolozsvári egyetemen szerzett magyar–latin szakos tanári oklevelet 1899-ben. Még az egyetemi diploma megszerzése előtt (1897-ben) bekerült tanárnak egykori iskolájába, hol nyugdíjazásáig tanított. – Pálfi Márton diákként és tanárkollégaként huzamos ideig kapcsolatban állt Kanyaróval, Kanyaró után ő töltötte be a kollégiumi nagykönyvtár könyvtárosi tisztségét (1901 őszétől), majd 1905 őszétől Kanyaró magyarórát is megörökölte. – Pálfi Mártonról l. bővebben: BALOGH Edgár–DÁVID Gyula (szerk.) 2002: 367–368.

² PÁLFI Márton 1910: 24.

³ PÁLFI Márton 1910: 25.

⁴ PÁLFI Márton 1910: 26.

⁵ Uo.

⁶ Benczédi Pál (Bencéd, 1883. jan. 2. – 1966. jún. 9., Kolozsvár) bibliográfus, történész, műfordító. 1899-től tanult a kolozsvári unitárius kollégiumban, 1903-ban érettségizett. 1903–1907 között elvégezte az unitárius teológiát, harmad- és negyedéves papnövendékként, 1905 szeptemberétől tanított vallástant kolozsvári iskolájában. Benczédi Pálról l. bővebben: BALOGH Edgár–DÁVID Gyula (szerk.) 1981: 194–195.

terembe, hanem fennmaradt a tanteremben. Ez alatt a tudni vágyó ifjak körülvették, kérdésekkel halmozták el, és Kanyaró állandóan szórta tudásának kincseit az érdeklődőknek. Magára nem tudott haza se menni. Egyik kezében botjára, másik karjával egy erős diákra támaszkodva ment haza Tivoli utcai (ma Bolyai) lakására, s akkor még két-három diák kísérte, hogy hallgathassa Kanyaró soha sem szünetelő előadásait. Szép időben Kanyaró kikönyökölt földszintes lakásának ablakába, s az érdeklődő ifjak ezt az alkalmat is kihasználták, hogy gazdagítsák ismereteiket. Ide többnyire egyetemi hallgatók jártak, mert a gimnázistáknak[!] csak 4–5 óra közt lehetett künn járni délután. Rendesen itt adta le irodalmi kritikáit néha olyan művekről, || melyekről nem is írt kritikát. Minden esetre nagyon hasznosak voltak ezek a megbeszélések minden alkalomkor. Egyetemi hallgatónak is mindenkor szívesen adott útmutatást valamely munkálat elvégzésére.”¹ Meggyőződésünk, hogy a gyűjtésszervező Kanyaró Ferenc sikerének titka „közlékenységében” rejlett, abban, hogy a tanórákon kívül is kapcsolatban állt tanítványaival, beszélgetett velük, s e furcsa „peripatetikus oktatásnak” nemcsak a kérdező diákok-egyetemisták látták hasznát, de maga Kanyaró is, hiszen e beszélgetések során ismertethette meg diákjaival a gyűjtőmunka fontosságát, adhatott útmutatást a gyűjtés módjáról, és maga is kérdezősködhett a gyűjtés körülményeiről.

Kanyaró közvetlensége tanóráin is megnyilvánult: „Előadása kellemes, társalgási modorban kérdeve kifejtő volt – emlékezik Benczédi Pál –. Mindig az egész osztállyal dolgozott. A fegyelmet fenntartotta mindig, de azért a tanulók észrevételeket tehettek. Ő maga mindig fűszerezte előadásait élcekkal és sokszor kemény kritikával, humorral, vidámsággal és tréfákkal. Előadásai mindig érdekesek és kellemesek voltak. Azt akarta, hogy tanítványai megértsenek mindent, s a saját szavaikkal adják elő; a magolást nem méltányolta. Előadásai oly sugalló erővel voltak teljesek, hogy elégtelen jegyet nagyon ritkán, elégséges jegyet is keveset kellett adnia. Pedig szigorúan és igazságosan osztályozott. Igaz, hogy az is előnyére vált, hogy magyar nyelvet és irodalmat és történelmet tanított. Más tárgyból, pl. latinból vagy matematikából nem lehetett volna ilyen szép eredményt elérni.”² „Pedagógiájához – jegyzi még meg Benczédi Pál – a gúny is oda tartozott, szerencsére a diákokkal szemben ezzel takarékosan bánt. Csak annyit adott belőle, ami nem ártott, hanem használt.”³

A gúnyt, mint „pedagógiai taneszközt” Pálfi Márton is felemlíti, de korántsem úgy, hogy Kanyaró kíméletesen élt volna vele: „Kanyarónál a gúny is oda tartozott a pedagógiai taneszközök sorába. Még pedig nem a legszelidebb formájában. Nem ártatlan kötődés, nem szelid, jólelkű, kedves bonhomia, nem tréfán kapkodó vidámság és ötletes elevenség, nem a lélek egészséges derűtségéből fakadó pajzán csipkelődés volt a Kanyaró gúnyolódása. Nem. Az ő gúnyolódása legtöbbször vitriol volt, mely lassan hegedő, fájdalmas sebet mart föl az ifjú lélekben. Szerencse, hogy tudott vele bánni: csak

¹ BENCZÉDI Pál [1959b]: 3–4.

² BENCZÉDI Pál [1959b]: 3.

³ BENCZÉDI Pál [1959b]: 3.

cseppenként osztogatta receptszerű pontossággal és kimértséggel, s csak oda, ahova előbb óvatosan kinézte. El-elcsöppent azért persze egy-egy kicsi belőle egyebüvé is, s talán ez az oka, hogy Kanyaróra sok tanítványa gondol hálával, de igen kevesen szereptel.¹

Kemény szavak, különösen egy nekrológban. Gyanítható, hogy Kanyaró nem patikamérlegesen adagolta „vitriol-cseppjeit” tanár-kollégáinak, s talán ennek tulajdonítható, hogy tanártársai fenntartásokkal ismerték el Kanyaró jó tulajdonságait is. Erre vall például Benczédi Pálnak egy emléke: „1923-ban volt e sorok írója osztálytársainak 20-ik évi osztálytársi találkozója [...] Az akkor élő tanárainkkal való beszélgetés közben szóba került Kanyarónak sok kiválósága. Tanártársai csak mérsékelten fogadták el a tanítványi méltánylást, de mi kitarítottunk a mellett, hogy Kanyaró szellemében és módszerében oly kiválóság volt, melyet elfeledni nem tudunk. Úgy buzdítani és hatni senki sem tudott, mint ő. Felemlítettük azt a tanárok részéről feledésbe süllyedtényt, hogy a szigorú és igazságos Kuncz Elek főigazgató egy lélektani óra végeztével melegen gratulált a kiváló előadásért. Más tanárnál ezt sohasem tapasztaltuk, pedig a középiskola nyolc osztályán keresztül sokszor végigdrukkoltuk a főigazgató látogatásait. Kuncz főigazgató nem szokta potyázni elismeréseit.”²

Ha volt is eltérés Kanyaró tanári tevékenységének megítélésében, tanárkollégák és tanítványok egyetértettek abban, hogy „sokat lehetett tőle tanulni stílust, pennaforogtatást. Ő maga is kiváló stilista volt – olvashatjuk Pálfi Márton jellemzését –, a Gyulai Pálok fajtájából, akik »lassan, nehezen, kínnal« írnak, de sohasem szalmáznak. Úgy fogalmazzák meg körmönfont mondanivalóikat, mintha kőbe vésésre szánnák, epigrammatikus tömörséggel. Kanyaró azon kívül a kiélezett gondolatokba, a csattanó ellentétekbe, a játszi párhuzamokba s a lendületes huszárvágásokba is szerelmes volt. Egy sikerült szójátékért vagy egy bravúros kiteremtetézésért[!] lelkiismereti furdalás nélkül tudta mészárszékre vinni az ügyefogyott igazságot. Pedig, azazhogy ezért halálosan gyűlölte a csak szalmázó nyegleséget és handabandázást.”³ Pálfi Márton feleleveníti egy beszélgetésüket a korabeli magyar próza stílusáról, melynek során Pálfi megdicsérette Kanyaró egyik, hozzá közel álló tanítványának akkoriban megjelent munkáját, főleg stílusát, írásmódját. „Dicsérgető szavaimra éktelen dühbe jött – emlékezik a tanártárs: – »Szalma, szalma, szalma – kiáltotta – hiába rázod-forogatod, az ökör se nyúl hozzá, csak a számárnak csemege.« Aztán hevesen és izgatottan *szedte le a szenteltvizet* az én írómról, hogy a könnyedsége csak fecsegés, a fordulatossága csak hírlapírós hányavetiségi nyegleség és lelkiismeretlenség, s közben olyan axiómákat vágott ki, hogy sohasem felejttem el: »A butahegyű penna szemétre való, csak túrja maga előtt a betűhegyeket, mint a tordai malac a kövendi kukujót, de újat sem anyagban, sem formában nem ad hozzá. A betűket nem írni, hanem vágni kell – késsel, kaccorral, bé-

¹ PÁLFI Márton 1910: 26.

² BENCZÉDI Pál [1959b]: 1.

³ PÁLFI Márton 1910: 26–27.

kanyúzó zsidóbicsokkal, kinek amilyen van. A mi fajtánkat is (a tordait fogta össze az aranyosszékivel) a kacráért szeretem. Na, csak ne rázd a tökfecedet, benned is csak a kacor ér valamit, ennek a Jókai-kanyarintásodnak (az 1903–4-i Iskolai Értesítőt tartotta a kezében) például szeretném, ha én kanyaró-jthatnám alá a nevemet. [...] Én mindig arra törekedtem, hogy a békanyúzóm úgy vágjon, mint a beretva. Azt hiszem vittem is valamire; ezt az egy irodalmi dicsőségem senki el nem disputálja.»¹ „Irodalmi hitvallással fölér ez a satirico-komikus kifakadás – jegyzi meg Pálfi – s mindennél jobban jellemzi Kanyaróban az írás művészetének és a stílus szépségének rajongó szerelmesét.”²

Szigorú stílári követelményeket nemcsak önmagával szemben támasztott, diákjait is rászorította az igényes fogalmazásra, szövegeik gondos kimunkálására. „Nagy gondot fordított a szép magyar stílus kife[j]lesztésére – olvashatjuk Benczédi Pál visszaemlékezésében. || Az írásbeli dolgozatokat nagy érdeklődéssel nézte át és javította ki. Egyetlen hiba sem került ki a figyelmét. Nagyon örvendett, ha valakiben írói készséget fedezett fel. Az ilyennek a becsvágyát állandóan növelte. A nagyzólokat nagyon leintette. [...] A stílusra való neveléssel olyan sikert ért el, hogy a kolozsvári lapoknál és folyóiratoknál a Kanyaró-tanítványok előnyben részesültek.”³

Benczédi Pál szikár feljegyzését Pálfi Márton személyes élményekből táplálkozó színes leírása egészíti ki és hitelesíti. A diáknak – emlékezik Pálfi – „szeges, kínos gonddal addig kellett csiholnia, míg kipattant a szikra, az *impurumban* addig kellett húzogatnia, törülgetnie, míg olvashatatlanná nem lett a mázsolmány.”⁴ „Forgatom diákkori dolgozataimat – idézi fel Pálfi személyes emlékeit –, s a vigil szoba szivarfüsttől kehes petróleumlámpása jut eszembe, melynek lucus a non lucendo világánál ősi diák cunctator virtuskodással kellett titkon meglopnunk az éjszaka csöndjét virradatig tartó vidám körmölgetéssel, csakhogy a tanári piros plajbász ákombákom betűinek valamivel soványabb legyen az aratása. Az a dolgozatírás, az akkor nagy munka volt. Herculeus labor. De érdemes volt beleizzadni, de megérte az átvirrasztott éjszakát, mert a saját erejében való bizakodást öntött a diákba. A jutalma is megjött: egy-egy sajátságos kövérségre meghízott kettős szárú felkiáltójele a piros plajbásznak a dolgozat lapszélén. Ezekkel a furcsa jelekkel fejezte ki ujjongó örömét és elismerését a tanár, ha lendület, ha formaérzék, ha ritmus lüktetett a diák szárnypróbálgatásaiban. Egyébfajta erényeknek vékonyabban csurdogált az elismerés, s nem ilyen rejtelmesen sokat mondó hieroglifákban. A szerkezet lehetett laza, a tudás fogyatékos, az még nem volt halálos baj, azon még lehetett segíteni, az még számíthatott egy kis irgalomra, de ha 4–5 e betű került egymás mellé, mint akár ebben a mondatban is, föltétlenül lecsapott a villám a Kazinczy-csemetére egy-egy vészjósló eee alakjában.”⁵

¹ PÁLFI Márton 1910: 27.

² PÁLFI Márton 1910: 27

³ BENCZÉDI Pál [1959b]: 2–3.

⁴ PÁLFI Márton 1910: 27–28.

⁵ PÁLFI Márton 1910: 28.

Hosszabban idéztük Pálfi Márton visszaemlékezését, már csak azért is, hogy belekóstolhasson a mai olvasó egy Kanyaró-tanítvány tömör, és mégis sokat mondó, színes leírásába. „Egy nemzedék tanult tőle pennaforogtatást – summázza az elmondottakat Pálfi Márton –. Tanításának híre kelt a városon, s ügyvédi irodákban és szerkesztőségekben keresett cikké vált az ő keze alól kikerült diák, mint a boltban a jó portéka.”¹

Utolsó aktív tanári éveit beárnyékolta betegségének fokozatos elhatalmasodása, melynek következtében Kanyaró egyre visszavonultabb, egyre magányosabb lett. Legalábbis erről beszél két visszaemlékező is, némileg ellentmondva Benczédi Pálnak, aki – mint fennebb idéztük – éppen azt hangsúlyozta, hogy az egyre nehezebben járó Kanyarót diákok, fiatalok vették körül, s fura „peripatetikus” oktatása révén nem szigetelődött el a külvilágtól. De az is elképzelhető, hogy másképp látták tanártársai, akikkel egyre ritkábban találkozott, mert a szüneteket nem a tanári szobában töltötte, s iskolán kívül pedig nem érintkeztek vele, és másként az a diák – ötven év távlatából –, aki Kanyaró utolsó aktív éveit idején felsőbb éves kollégiumi tanuló, majd teológus hallgató volt, s Kanyaró nyugdíjazásának és halálának idején nem Kolozsváron élt.²

Akik közvetlen közletről szemlélték végig Kanyaró fokozatos testi elnyomorodását, akik végigkövették Kanyaró testi-szellemi hanyatlásának stációit, akik ismerték polémiainak megveszekedett dühét és élességét, a pályája végén járó Kanyaróról úgy emlékeztek meg, mint magányos harcosról, aki a megpróbáltatásokban is rendíthetetlenül helyt állt.

Korábbi „hadviseléseiben”, de különösen a *Dávid Ferencben* megnyilvánuló szélsőséges polemikus magatartásának kialakulásában Borbély István,³ például, Kanyaró betegségének és elmagányosodásának tulajdonít döntő szerepet: „Mint hogy majdnem egy egész évtizeden keresztül egyetlen barátja könyvei valának, s látogatókat ritkán, tanácsadókat éppen sohasem fogadott: évek múltán az egyéni önállóságnak olyan alakja lett tulajdonává, melyet megpróbáltatások érhetnek, de amely meg nem rendül soha. Elképzelhetetlen az a nagy lelki erő, mellyel leküzdve immár súlyossá fokozódó halálos bajának néma tűrésbe fűlt fájdalmát, roskadozó lábbal, botra támaszkodva, állandó kísérettel járt tanítványai közé. Ilyenre csak az képes, ki elhiszi magáról, hogy van ereje szembeszállni az emberiség közös végzetével: a kórral. S ha tagadta szemmel látható,

¹ PÁLFI Márton 1910: 28.

² Benczédi Pál a teológiai tanulmányai elvégzése után (1907) Oxfordban, a Manchester College-ban fejezte be teológiai tanulmányait. Onnan hazatérve, 1909 végétől Datkon, Homoródújfaluban és Alsóboldogfalván volt unitárius lelkész. (GERÉB Zsigmond 1943: 242, 219, 134.) Csak 1934-ben tért vissza Kolozsvárra, előbb vallásstanár volt, majd 1943-tól a teológián tanított. 1948-tól 1957-ig akadémiai könyvtáros volt Kolozsváron.

³ Borbély István (Torockó, 1886. nov. 23.–1932. márc. 20., Kolozsvár) irodalomtörténész, a kolozsvári unitárius kollégiumban csak a gimnázium utolsó két évét végezte 1902–1904 között. 1904-ben érettségizett, a kolozsvári egyetemen tanári oklevelet szerzett magyar–német szakon. Még egyetemi hallgató volt, mikor az 1906/07-es tanévtől gyakorló tanárként alkalmazta régi iskolája. (L. ÉRTESÍTŐ 1906/07: 88) Borbély Istvánról l. bővebben. BALOGH Edgár – DÁVID Gyula (szerk) I. 1981: 267–268.

kézzel fogható betegségét, mennyivel nagyobb erővel tagadta mindazt, mi lelke egyetlen kedves halottját, a 16. századot bántotta.”¹

Hasonló gondolatokat vetett papírra Pálfi Márton is, aki nekrológiában így búcsúzott Kanyaró Ferenctől, a tanártól és embertől: „Katedrájához görcsösen ragaszkodott, megosztani se szerette mással, megválni tőle éppen nem tudott. Rogyadozó inakkal, botra támaszkodva, idegeiben egy szörnyű betegség kérlelhetetlenül romboló kórjával is éveig följárta előadásra. Aki látta, elfacsarodott a szíve a szálnalmas látványon, csak az ő lelki erejét nem tudta megtörni semmi. A sarkában settenkedő rettenetes fekete vendéget is csúffá tette azzal, hogy nem hitt benne. Vértete védte a kemény janicsár vitét, s van abban valami sírni valóan megkapó, hogy összes testi–lelki ereje közt ez szakadt le róla legutoljára, a gúny. Gyöngének és elérzékenyültnek nem akart látszani, ezért erőszakolta magára a rideg cinizmust, szemfedőül egy elveszített élet meg nem ismert boldogságára. Könyvei közé húzódott s ajtaja és szíve mindenki előtt bezárult.

Minden összeroppanásban van valami tragikus, de a sasszemű és sas-energiájú Nietzsche-emberfajé kétszeresen az. Csak a szelíd lelkű, naiv Mikes Kelemenek kiváltsága, hogy összeroppanásuk és haldoklásuk is csupa szelíd, bánatos harmónia. Szegény Kanyaró, ezt a harmóniát itt fenn sosem kereste, ott lent, küzdelmeinknek és kiábrándulásainknak végső állomásánál, bizonyonnyal megtalálta. Nyugodjék csendesen!”²

¹ BORBÉLY István 1910: 54.

² PÁLFI Márton 1910: 28–29. – Friedrich Nietzsche-t és az „idegeiben egy szörnyű betegség kérlelhetetlenül romboló kór”-ját emlegetve Pálfi Márton arra a betegségre célzott, mely Nietzsche-hez hasonlóan Kanyarót is bomlott elmével idejekorán sírba vitte.

A folklórgyűjtő és gyűjtésszervező tanár

Kanyaró Ferenc gyűjtőmunkájának folyamatáról, a gyűjtés szervezéséről és irányításáról, a gyűjtőmozgalom kibontakozásáról nagyon keveset tudunk, mivel írásos forrás alig áll rendelkezésünkre. A forráshiány azzal magyarázható, hogy a gyűjtőmunka nem intézményes keretek között folyt, ami feltételezné, például, az események jegyzőkönyvi megörökítését, folklórszövegek „közlését” kéziratos diáklapban, vagy esetleg levelezést tenne szükségessé. Kanyaró Ferenc gyűjtőmozgalma nem az iskola önképzőkörének keretében bontakozott ki, nem pályázatok kiírása serkentette a kollégium diákjait, maga a tanár pedig nem valamilyen intézmény támogatásával vágott bele a folklórhagyományok vizsgálatába,¹ s ennek következtében gyűjtési beszámolók, jelentések az elvégzett munkáról nem maradtak utána.

Egyéni kezdeményezés áll e munka hátterében, s Kanyaró mindvégig magánügyként kezelte a gyűjtőmunkával kapcsolatos tevékenységét: tudományos eredményeiről szóló évi jelentéseiben soha nem említi folklórgyűjtő és gyűjtésszervező munkáját, gyűjtőtűjtjainak finanszírozására nem kért anyagi támogatást, s ha jutalmazni akart, azt is saját erőből, saját hatáskörén belül oldotta meg.

Tanítványai gyűjtőmunkájának irányítása szóban történt, minden bizonnyal Kanyaró furcsa-rendhagyó „peripatetikus oktatásának” keretei között. Idéztük korábban Benczédi Pál és Pálfi Márton visszaemlékezését, melyekben mindkét egykori tanítvány szóvá teszi Kanyarónak, az embernek/tanárnak egyik jellemző tulajdonságát: kommunikációs készségét, „közlékenységét”, és annak megvalósulási módját: szünetek alatt – láb fájdása miatt – Kanyaró ott maradt a tanteremben, s a diákok ilyenkor köréje gyűltek, és kérdésekkel halmozták el. De iskolán kívül is kapcsolatban állt tanítványaival, hiszen 1900-tól csak botjára és egy erős diák karjára támaszkodva tudott közlekedni az iskola és lakása között, s tanítványai ezt az alkalmat is kihasználták arra, hogy csoportosan kísérvé hallgassák Kanyarót, aki szíves-örömmel válaszolt kérdéseikre, beszélgetett velük. A földszinti lakása ablakába kikönyökölő Kanyaró Ferenc társaságát pedig egyetemi hallgatók keresték előszeretettel, akikkel legújabb olvasmányairól alkotott kritikái észrevételeit osztotta meg, vagy tanácsokat adott egyetemi feladataik megoldásához.²

Biztosra vehető, hogy Kanyarónak is ezek a kötetlen beszélgetések adtak alkalmat és lehetőséget arra, hogy ráirányítsa tanítványai figyelmét a gyűjtés fontosságára és mikéntjére, hogy gyűjtésre buzdítson, hogy elmondja elvárásait, hogy kérdéseket te-

¹ A Kisfaludy Társaság, például, a 19. század végén–20 század elején rendszeres anyagi támogatást nyújtott a népköltészet gyűjtőinek. Ennek az intézménynek a támogatásával gyűjthetett több éven keresztül Viskár Béla, Mailand Oszkár, Sebestyén Gyula, Jakab Miklós és még sokan mások. Vö. Olosz Katalin 2014b: 22–23, 31–38.

² Valószínű, így ismerkedett meg, például, Erdélyi Lajossal, aki nem volt Kanyaró tanítványa, mégis szerepel gyűjtői között.

gyen fel a benyújtott folklórszövegekkel vagy a gyűjtés körülményeivel kapcsolatban. Mindez azonban szóban történt, írásos nyoma csak véletlenszerűen maradt fenn. Közvetve azonban kétséget kizáróan megbizonyosodhattunk arról, hogy Kanyaró körületekintően kikérdezte tanítványait a gyűjtött balladákról. Ellenkező esetben nem tudott volna a folklórszövegekhez fűzött jegyzeteiben egy sor részletkérdésre kitérni a balladák vándorlását, adatközlőjét vagy dallamát illetően. A diákok kézírataiban ugyanis semmi ilyen jellegű információ nem található, gyakran még csak a gyűjtő neve és a gyűjtés helye sem szerepel a diákkézíraton, nem is beszélve az adatközlőkről vagy a gyűjtés idejéről. A legfontosabb adatokat – a gyűjtő nevét és a gyűjtés helyét – Kanyaró híres-nevezetes piros plajbászának „ákombákom” betűi örökítették ránk, bizonyítva, hogy Kanyaró nemcsak begyűjtötte a lejegyzett folklórszövegeket, de azt is számon tartotta, hogy kitől, hányadik osztályos tanítványától kapta. Ezek a piros vagy kék ceruzás bejegyzések segítettek ahhoz, hogy a gyűjtés idejét ki tudjuk következtetni: a diák nevének és annak ismeretében, hogy hányadik osztályos tanuló volt, az iskolai értesítőkből kikereshettük, hogy az illető diák melyik tanévben volt a megnevezett osztály tanulója.

Mindezek figyelembevételével elmondhatjuk, hogy Kanyaró Ferenc „egyszemélyes intézményként” gyűjtött és szervezte a gyűjtést, válogatta, másolta, rendszerezte, kötetbe szerkesztette a begyűjtött balladákat, jegyzeteket, kommentárokat fűzött a gyűjtemény szövegeihez, melyek arról tanúskodnak, hogy Kanyaró nemcsak részletekbe menő aprólékossággal ismerte a magyar folklórkutatás addigi eredményeit és a magyar verses népköltészet addig közzétett szövegváltozatait, de alaposan tájékozódott a gyűjtés körülményeiről, s a jelentősebb balladák adatközlőiről is.

A népköltészeti gyűjtés első szakasza (1892–1896)

Hogyan jutott el Kanyaró Ferenc, a Zrínyi-kutató, az egyháztörténet bűvárlója, a felekezeti torzsalkodások polemikusa a népköltészet felfedezéséhez és gyűjtéséhez? Kérdés, melyre egyetlen szűkszavú, tömör mondat ad felvilágosítást. A mondat, melyet Kanyaró fogalmazott önmagáról, így hangzik: „1892-ben egy székelyföldi útja után rendszeresen kezdte gyűjteni tanítványai segítségével népies költészetünk múlt és jelen századi termékeit, mely gyűjteményt, néhány érdekes kuruc költeményen kívül mintegy 100 tréfás dal és gúnyének e század elejéről és 200-nál több népballada tesz nagybecsűvé.”¹ A tömör mondatból a népköltészet iránt érdeklődő hajlamos csupán azt az információt kiszűrni, hogy egy 1892-ben megejtett székelyföldi út után kezdte Kanyaró gyűjteni „népies költészetünk” termékeit, s hogy a tanítványai segítségével összehozott gyűjtemény 1897-ben 200-nál több népballadát tartalmazott.

¹ SZINNYEI JÓZSEF V. 1897: 942.

Kanyaró egymondatos tájékoztatásában azonban többről van szó: 1892-es székelyföldi körútján „népies költészetünk múlt és jelen századi termékeit” (kiemelés tőlem: O. K.) kezdte gyűjteni, vagyis a 18–19. század költészeti hagyományait. Ez pedig azt jelenti, hogy Kanyaró nemcsak a korabeli élő népköltészetre volt kíváncsi, hanem – irodalomtörténeti és könyvtárosi mivoltát nem tagadva – a székely településeken lappangó régi kéziratos énekeskönyvek után is kutatott. Mi több, valószínűnek tartjuk, hogy Kanyarót eredetileg az írott költészeti hagyományok izgatták, azoknak eredt nyomába 1892 augusztusában,¹ s csak menet közben eszmélt rá arra, hogy az élő népköltészet gyűjtésében is vannak/lehetnek sürgetően fontos feladatok.

Kanyaró tömör mondata még egy fontos információt tartalmaz: azt, hogy tanítványai nemcsak az élő népköltészet gyűjtésében segítettek neki, hanem a „múlt és jelen századi” kéziratos énekeskönyvek, régi kéziratok felkutatásában, begyűjtésében is.

Az 1892-es székelyföldi körútról Kanyaró részleteket nem közölt, nem tudjuk, milyen útvonalon és melyik székely székekben fordult meg. Későbbi szűkszavú utalásai- ból azonban egy-két földrajzi pontot lehet azonosítani, s publikációiból és az azokban elejtett megjegyzéseiből arra is lehet következtetni, hogy sikeres/eredményes nyarat hagyott maga mögött. Már 1892 végén ennek a nyárnak az aratásából hozott nyilvánosságra egy kis közleményt az *Erdélyi Múzeumban*: *Virágénekek a XVII. és XVIII. századból* címen Solymosi József énekeskönyvének néhány darabját mutatta be.² A versek elé írt rövid bevezető tájékoztat az énekeskönyvről, s egyúttal Kanyaró székelyföldi útjának egy állomásáról is: „Múlt nyáron – olvashatjuk Kanyaró bevezetőjében –, székelyföldi utamban, a vallásos énekekről híressé vált szombatos vidéken több vallásos tárgyú kódexen kívül egy kis dalkönyvecske került kezemhez, mely múlt század közepén Tordán íratván össze, több tekintetben igen figyelemre méltó 46 darab világi éneket őrzött meg az enyészettől. E bőrbe fűzött, elől-hátul csonka, 16 r[ét] kis dalkönyvecske Kontz József tulajdona volt e század elején, hihetőleg Kis-Sólymosban. Ugyane vidékbeli ifjú ember, Sólymosi József kezdte összeírogatni a dalokat »Mező-Thordán« 1748-ban, s a gyűjtést még 1751-en túl is folytatta. Jelentékeny részét gyűjteményének a múlt századi porosz háborúkra vonatkozó szerelmi és búcsúénekek foglalják el. Azonban találunk köztök sokkal régibb és sokkal becsesebb darabokat is. A legrégebbieket közöljük mostan.”³ A következő év elején Kanyaró folytatta Solymosi József énekeskönyvének ismertetését, szövegeinek bemutatását, melynek során újabb adatok kerültek felszínre az 1892-es székelyföldi úttal kapcsolatban. „Az *Erdélyi Múzeum* múlt évi IX. füzetében (546–557. l.) tíz éneket közöltem Sólymosi József daloskönyvéből – kezdi második közleményét Kanyaró –, melyre a Székelyföld egyik félreeső falujában, Ravában, akadtam rá. Azóta

¹ Székelyföldi útjára valószínű, 1892 augusztusában került sor. Egy szüleinek küldött rövid üzenetében Kanyaró 1892. május 30-án azt írta, hogy „[...] nem megyek haza, míg itt minden dolgomat el nem végzem. Júliust otthon töltöm, s augusztusra a székely földre megyek.” (Kanyaró Ferenc üzenete szüleinek egy pénzes utalvány szélén. MUEKvGyLtár, KF-hagyaték, 44. csomag)

² KANYARÓ Ferenc 1892.

³ KANYARÓ Ferenc 1892: 546.

tüzetesen átvizsgálván az unitárius főiskola könyvtárának megszerzett gyűjteményt, merem állítani, hogy a Sóllymosi (Koncz?) Józseftől költői irodalmunk számára megmentett énekek mind tartalmuk nemessége s a kifejezések szépségével, mind a formák változatos gazdagságával felkeltik az érdeklődést; úgyhogy ez igénytelen könyvecske jólélekkel a Szencsey-féle daloskönyv és a Mátray-codex mellé tehető, melyekből Thaly az ő »Vitézi énekei« nagy részét merítette.”¹

Kanyaró tehát Udvarhelyszék legeldugottabb csücskében, a Marosszék és Kis-Küküllő vármegye ölelésében megbúvó kicsi faluban, a Gyulakutától s a főúttól délre fekvő Ravában talált rá Solymosi József énekeskönyvére, melyet megszerzett a főgimnázium könyvtárának.² A falu nevének ismeretében most már azt is pontosan tudjuk, hogy Kanyaró nem véletlenül ejtette útba Ravát. 1887-től ott szolgált unitárius lelkészként Kanyaró évfolyamtársa és barátja, Végh Mihály. Őt látogatta meg, s minden bizonnyal az ő segítségével talált rá nemcsak a kéziratos énekeskönyvre, de azokra a vallásos tárgyú kódexekre is, melyeket első közleményében említett.

Minden bizonnyal az 1892-es székelyföldi útnak volt a hozadéka Költő Sámuel *Világi énekeskönyve* is, az az „újabb kori dalgyűjtemény”, mely – Kanyaró megjegyzése szerint – „közelebb Háromszékről, Sepsikőröspatakról, jött kezemhez.”³ Az 1893 elején tett nyilatkozat kétségtelenné teszi, hogy a Sepsikőröspatakon 1854-ben összeírt énekeskönyvre Kanyaró ugyancsak az előző év nyarán talált rá, és szerezte meg a kolozsvári unitárius főgimnázium könyvtárának.⁴ Egyben arra is utal, hogy Kanyaró 1892 nyarán, valószínű, Háromszéken is megfordult.

A székelyföldi gyűjtőút tapasztalatai döntő módon beleszóltak Kanyaró Ferenc tudományos tevékenységének további alakulásába. A két énekeskönyv, de különösen a 18. századi Solymosi-kézirat „tüzetes átvizsgálása”, s e vizsgálat eredményeként szövegeinek publikálása új, szokatlan feladat elé állította Kanyarót: szembe kellett néznie a ténnyel, hogy a Solymosi József énekeskönyvében fellelhető verses szövegeknek megannyi változata lehet nemcsak korábbi vagy későbbi kéziratos énekeskönyvekben, de a szájhagyományozó költészetben is. Ahhoz pedig, hogy pontosan el tudja helyezni a magyar költészet palettáján a Solymosi-énekeskönyv darabjait, töviről hegyire meg kellett ismernie a 18–19. századi magyar költészeti emlékeket csakúgy, mint az addig megjelent népköltési gyűjteményeket. Magyarán szólva: székelyföldi felfedezései folytán Kanyaró számára új kutatási lehetőség nyílt, mely egyben azt is jelentette, hogy új, ismeretlen terepen kellett megvetnie a lábát: meg kellett ismernie a kéziratos énekköltészetnek mind irodalmi, mind népköltészeti vonatkozásait. Meggyőződésünk,

¹ KANYARÓ Ferenc 1893: 69.

² Solymosi József énekeskönyve ma a kolozsvári Akadémiai Könyvtár kézirattárának unitárius állományában található. Jelzete: MsU 118o.

³ KANYARÓ Ferenc 1893: 97.

⁴ Kanyaró az „Unitár. főiskola tulajdona”-ként hivatkozik Költő Sámuel énekeskönyvére, mely ma a kolozsvári Akadémiai Könyvtár unitárius állományában található. Jelzete: MsU 1128/A. (Mikrofilm a kéziratról: MTAK A 367/V – Vö. LAKÓ Elemér 1997: 226)

hogy eleinte ilyen jellegű stúdiukai szorították háttérbe Zrínyi-kutatásait, de rövide- sen újabb kihívások követeltek maguknak teljes embert. Egyedül a Kálvin-ortodoxiaról megkezdett polémiájáról nem mondott le, noha 1893-ban kétszer is úgy nyilatkozott, hogy hamarosan véget vet annak is.¹

Az új kihívást az jelentette, hogy az 1892/93-as tanévtől a gyűjtőmunkába bekap- csolódtak tanítványai is, akik mind a népköltészet, mind pedig a régi kéziratok gyűjtése tekintetében számottevő eredményt mutattak fel. A főiskolai nagykönyvtár gyarapo- dásáról szólva Kanyaró tanév végi jelentésében fontosnak tartotta megemlíteni, hogy a könyvtár szíves adományozói közül „különösen kiemelendők a VIII. osztályú tanu- lók, kiknek buzgóságából *e tanévben egy igen becsessé válható népdalgyűjtés alapját vetettük meg.* (kiemelés: O. K.) Közülük Simon József könyvtárunkat több nevezetes irodalomtörténeti emlékekkel is gazdagította.”²

Simon József nevének említése két szempontból is igen fontos. Egyfelől megbizonyo- sodhattunk arról, hogy Kanyaró vagy elírta az osztály számát, vagy tévesen emlékezett arra, hogy Simon József hányadikos volt az 1892/93-as iskolai évben. Simon ugyanis a tanulmányi idő természetes rendje szerint valóban nyolcadikos kellett volna legyen, de osztályt ismételt, s emiatt újra a hetedikesek között ült az iskolapadban. Simon József emlegetése egyúttal arra is fényt derített, hogy Kanyaró nem az akkori nyolcadikosok, hanem a hetedikes diákok teljesítményét tartotta kiemelkedően jelentősnek. A nyolca- dikosok között ugyanis egyetlen olyan diák neve sem fordul elő, akit folklórgyűjtőként azonosíthatnánk. A hetedik osztályban viszont ott találjuk Székely Ferencet, akinek harminchat népdalt és balladát vegyesen tartalmazó homoródszentpáli gyűjtemé- nyét ma az unitárius kollégium nagykönyvtárának örökébe lépő kolozsvári Akadémiai Könyvtár kéziratára őrzi.³ És ott találjuk a hetedikesek között azt a szentmihályi Var- ga Dénest, aki Kanyaró bejegyzése szerint 1893. április 14-én ajándékozta a kollégium könyvtárának a *Históriás és egyéb énekek: születés- és névnapi köszöntők, lakodalmi és ünnepi rigmusok, dalok, népdalok, versek, egyházi énekek és halotti búcsúztatók (1780–1864)* címen nyilvántartott kolligátumot,⁴ melynek több darabját is felvette Ka- nyaró későbbi balladagyűjteménybe. A Kanyaró által név szerint említett Simon József két figyelemre méltó irodalomtörténeti emlékekkel gazdagította a kollégium nagykönyv- tárát: az utólag „Országgyűlési pasquillusok (1764)” néven számon tartott kézirattal⁵ és Gyöngyösi János latinból szabadon fordított verseinek kéziratával.⁶

¹ Kanyaró Ferenc levele Szilágyi Sándorhoz. Kolozsvár, 1893. január 4. OSZK, Kézirattár. Fond IX/302.; Kanyaró Ferenc levele Szilágyi Áronnak. Kolozsvár, 1893. október 8. MTA Könyvtára, Kézirattár, Ms 4435/251.

² ÉRTESÍTŐ 1892/93: 34.

³ Székely Ferenc: *Népdalok Homoródszentpárról*. Kolozsvár, 1894. Kézirat. Jelzete: MsU 1857. – A gyűjtés minden bizonnyal korábban, az 1892/93-as tanévben történt, a gyűjtemény letisztázásának befejezését da- tálta Székely Ferenc 1894. április ötödikéről.

⁴ Akadémiai Könyvtár, Kolozsvár, MsU 1236.

⁵ Akadémiai Könyvtár, Kolozsvár, MsU 1222.

⁶ Akadémiai Könyvtár, Kolozsvár, MsU 1163.

Az 1892/93-as tanévvel kezdődően megindult tehát a gyűjtés a diákok körében – méghozzá párhuzamosan: mind a népköltészet, mind pedig a régi kéziratok tekintetében. Az irodalomtörténész-könyvtáros Kanyaró Ferenc minden bizonnyal arra buzdította tanítványait, hogy az élő népköltészet gyűjtése mellett kutassák fel a családjukban, falujukban fellelhető régi kéziratos énekeskönyveket, versgyűjteményeket, kallódó régi feljegyzéseket és nyomtatványokat, melyeket aztán a kollégium könyvtárában helyeztet el, pontosan megjelölve, hogy melyik diák jóvoltából kerültek a könyvtár állományába a régebbi és újabb énekeskönyvek, köszöntőversek, virrasztó énekek, kisebb-nagyobb népköltési gyűjtemények, kéziratos tankönyvek, vagy akár hajdani falusi tanulók iskolai füzetei. A kéziratok mellett – olvashatjuk Benczédi Pál visszaemlékezésében – „a régi könyvek gyűjtését is szorgalmazta, s a diákok és mások is nagyon sok régi könyvet juttattak a kollégium könyvtárába. Ez a gyűjtés olyan lendületet vett, hogy Kanyaró után a legújabb időkig állandóan folytatódott. Hogy a volt unitárius kollégium kéziratára ma Kolozsváron a második helyen áll, abban Kanyaró gyűjtés[é]nek és buzdítása-
inak nagy része van.”¹

Ennek a széles spektrumú gyűjtőmunkának – a régi magyar kéziratos énekeskönyvek² felfedezésén túl – megvolt az a rendkívül fontos hozadéka is, hogy Kanyaró tanítványai számos, a 19. század ötvenes–hatvanas éveiben magánhasználatra készült kéziratot énekeskönyvet, versgyűjteményt, énekes füzetet is megmentettek a pusztulástól vagy az elkallódástól. Ezek az újkori kéziratot énekeskönyvek, noha viszonylag kevés folklóranyagot tartalmaznak, mégis rendkívüli jelentőségűek, mert elsődleges forrásai az önkényuralmi korszak politikai-történeti közköltészetének. Olyan költészeti hagyományról nyújtanak átfogó képet, melynek egy része, meglehet, soha nem élt a szóbeliségben, mégis folklórjelenségként értékelhető. És nem pusztán a 21. század embere gondolja így. Kanyaró Ferenc is sűrűn merített ezekből a kéziratokból, történeti epikus énekek sokaságát emelte be gyűjteményébe – jelentősen tágítva ezáltal nemcsak a népballada fogalmi körét, de gyűjteménye időbeli határait is. A gyűjtés maga 1892 és 1905 között folyt, Kanyaró Ferenc balladagyűjteménye viszont az 1830-as évektől³ kezdve tartalmaz adatokat, mint ahogy néhány 1905 utáni gyűjtés balladáit is felvettük összesítő kiadványunkba.

¹ BENCZÉDI Pál [1959a]: 3–4.

² A Kanyaró diákjai által felfedezett/begyűjtött régi kéziratot énekeskönyvekkel, melyek irodalomtörténeti szempontból jelentősek, a továbbiakban nem foglalkozunk. Egyetlen diák „teljesítményét” azonban nem hagyhatjuk említés nélkül. Az a Varga Dénes, aki 1893-ban az elsők között vitt be Kanyarónak egy terjedelmes kézirat-kolligátumot, a következő években, amikor teológus hallgatóként továbbra is kapcsolatban állt a kolozsvári unitárius főgimnáziummal és Kanyaróval, további öt régi kéziratot énekeskönyvet és versgyűjteményt juttatott a kollégium nagykönyvtárába: *Cantio elegans*. 1784–1787 más néven *Varga-kódex*, vagy „*Balázs József énekeskönyve*” (AKKvár–MsU 1183/A), „*Servetus éneke*”. 1785 körül (AKKvár–MsU 1183/B), *Névnapi versek*. 1781–1785, más néven „*Osvát Péter énekeskönyve*” (AKKvár–MsU 1184), *Versgyűjtemény a XIX. század elejéről*. 1806–1807. Más néven „*Benczédi Sámuel énekeskönyve*” (AKKvár–MsU 1187), *Énekek és lakodalmi köszöntők*. 19. század. (AKKvár–MsU 2189) Ezek egyikével-másikkal Kanyaró Ferenc is foglalkozott, publikált belőlük részleteket.

³ Néhány, a 19. század harmincas éveiben feljegyzett ének kivételével a korábbi adatok zöme az 1850-es és 1860-as évek énekeskönyveiből került a Kanyaró-gyűjteménybe.

Az 1892/93-as tanévben a folklórgyűjtés éppen csak, hogy elkezdődött. Kanyaró szavaival élve „e tanévben egy igen becsessé válható népdalgyűjtés alapját” vetették meg. Ebből az „alapvetésből” Székely Ferenc gyűjteményén kívül csupán egy harmadikos kisdíák egyetlen balladáját tudtuk azonosítani,¹ mást semmit. Arról például, hogy 1892 nyarán Kanyaró mit gyűjtött, vagy hogy egyáltalán gyűjtött-e élő népköltészetet, semmit nem tudunk. Mint ahogy arról sincsenek ismereteink, hogy 1893-as nyári barangolásának milyen népköltészeti hozadéka volt. Furcsa módon a kolozsvári unitárius kollégiumban kibontakozó folklórgyűjtő mozgalom résztvevői közül legkevesebbet a mozgalom szervezőjének, Kanyaró Ferencnek a gyűjtéseiről tudunk. Kanyaró kézírásában rengeteg balladaszöveg maradt fenn, ez azonban nem jelenti egyúttal azt is, hogy azokat Kanyaró gyűjtötte volna. A beérkezett gyűjtéseket – melyek között egyetlen adatot tartalmazó különálló laptól füzetnyi terjedelműek is előfordulnak, s vegyesen tartalmazzák a verses népköltészet legkülönbözőbb műfajait és a népies műdalok sokaságát – Kanyaró gondosan áttanulmányozta, s az őt érdeklő darabokról másolatot készített. A kisebb-nagyobb folklórgyűjtésekre rendszerint (de nem mindig) ráírta a gyűjtő nevét, olykor a gyűjtés helyét vagy évét is, illetve annak az osztálynak a számát, melynek tanulója volt a gyűjtő. A másolatokra azonban, a gyűjtési hely kivételével a fenti adatokat nem vezette át, hiszen neki rendelkezésére álltak az eredeti példányok. A mai kutatónak viszont, aki a sokféle szakadt hagyatékból próbálja azonosítani a diákkéziratok és a Kanyaró-másolatok szövegét, igen megnehezítette a dolgát. Ha szerencsénk volt, s megtaláltuk az eredeti diákkéziratot, azonosíthattuk a gyűjtőt. Ellenkező esetben, a Kanyaró kézírásában fennmaradt balladáról ugyanúgy gondolhatjuk, hogy Kanyaró gyűjtése, mint azt, hogy nem. Innen van az, hogy a balladák több mint felének nem ismerjük a gyűjtőjét. Elképzelhető viszont, hogy a *Székely népballadák és románcok* gyűjtő nélküli szövegeinek jó részét maga Kanyaró gyűjtötte.

Mit és mennyit gyűjtött Kanyaró, nem tudjuk, s valószínű örökre rejtély marad. Az viszont nyomon követhető, hogy az 1892/1893-as kezdet után a kilencvenes évek közepére fokozatosan nőtt a balladagyűjtő diákok száma, látványosan és gyorsan kiterjedélyesedett a gyűjtőmozgalom. Az 1893/94-es tanévben jobbra még csak a negyedik–hatodik osztályos kisebb diákok (Bedő Béla, Farkas Endre, Ürmösi József, Gábor Áron, Gottlieb Mór, Vernes István) gyűjtésére támaszkodhatott Kanyaró Ferenc, a következő két tanévben viszont jellemzően a gimnázium felső osztályos diákjai, főleg a hetedikesek-nyolcadikosok kapcsolódtak be a gyűjtés munkálataiba – egy-egy osztályból többen is. Az 1894/95-ös tanévben nyújtotta be gyűjtését, például, a hetedik-es Ferenczi Kálmán és Gálffy Zsigmond, feltehetően ekkor kezdte el gyűjtőmunkáját a hatodikos Gombos János és Rédiger Ödön, akik mindketten abban a tanévben jöttek át Szekelykeresztúrról a kolozsvári unitárius kollégiumba. A következő (1895/96-os) tanévből már tizenhat folklórgyűjtő diák nevét tudjuk felsorolni: Antal József, Gombos

¹ A *megesett leány* balladájának tordátfalvi változatát (81. sz.) Nemes Dénes az 1892/93-as tanévben gyűjtötte.

János, Jakab Nándor, Lieblich Miklós, Mikó Imre, Nagy Elemér és Rédiger Ödön nevét a hetedik osztályból, Barabás Istvánt, Lukácsi Józsefet és Márkos Albertet a nyolcadikosok közül. De ugyancsak ebben a tanévben szorgoskodott négy negyedikes kisdíák (Ausch Jenő, Fodor János, Kis András és Koncz János) mellett az ötödikes Baló Dénes és a második Kovács Gábor is. És, hogy teljes legyen a korosztályok képviselője, az egyetemi hallgató Erdélyi Lajos is feltehetően ebben az évben csatlakozott Kanyaró Ferenc gyűjtőjéhez.

A gyűjtőmozgalom gyors kiszélesedésének hátterében Kanyarónak az a szándéka állhatott, hogy a honfoglalás ezredéves ünnepének tiszteletére önálló balladás könyvet állítson össze. Szándéka valóra váltásához azonban nem pusztán a gyűjtés ütemének felgyorsítására volt szükség. A gyűjtött anyagot válogatni, másolni, rendszerezni, jegyzetelni, szerkeszteni kellett, s mindezt úgy végezni, hogy közben Kanyaró teljes óraszámmal tanított, ellátta a könyvtárosi teendőket, és intenzív tudományos munkát folytatott. Csak rá kell pillantani az 1895-ös és 1896-os esztendő publikációs listájára: Kanyaró Ferenc közleményeinek mindkét évben tízen felüli a száma – olyan közleményeké, melyek a régi magyar költészet frissen begyűjtött dokumentumait ismertették, vagy pedig a népköltészeti gyűjtőmozgalom népballadán kívüli hozadékai. Minden valószínűség szerint Kanyaró meglepetésnek szánta a balladagyűjteményt, mert nagyszámú közleményei között még csak hírmondónak sem találunk népballadával, balladagyűjtéssel kapcsolatos írást.

Az unitárius kollégium diákjainak és tanárának szorgalmát, kitartását és elkötelezettségét dicséri, hogy a terjedelmes balladagyűjtemény 1896 tavaszára elkészült. Kanyaró – elsőként a magyar folklórkutatás történetében – egy kizárólag csak népballadákat, románcokat és epikus énekeket tartalmazó kötetet szerkesztett *Székely népballadák és románcok* címen. A Kisfaludy Társaság titkárnak, Beöthy Zsoltnak címzett „2 kg 300 gr súlyú, állítólag 100 forint – kr értékű, népballadákat tartalmazó csomagot”¹ Kanyaró 1896. május 18-án adta postára a következő levél kíséretében: „Mélyen tisztelt uram! Tanítványaimmal, a kolozsvári unit. főiskola növendékeivel gyűjtöttem ezt a 275 db. epikai művet, mikből szeretnék egynéhányat a millennium alkalmával a Kisfaludy Társaság előtt bemutatni. Különösen felhívom Mgd. figyelmét az ó-székely balladákon kívül a 22. számúra, mely 2-tős ballada. A 85. sz. egy balladacyclus, a 14. sz. egy összefont 2-tős románc Aranyra emlékeztető modorban.

Kiválóan szépek az 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 15. sz. ó-székely balladák. A 30. sz. változat, melyet egy 12 éves gyermektől írtam le, ki a mezőn lóórzés közben tanulta. A 35. sz. három képből stb. A változatok közt érdekes az eddig ismert legrégebbi néprománc, a 31. sz. Továbbá a 37, 50, 57 és 191. számú, melyek több mással együtt mind kiválnak a magok nemökben.

¹ Kanyaró Ferenc levele id. Szinnyei Józsefhez. Kolozsvár, 1899. május 18. MTA Könyvtára, Kézirattár, Ms 779/234. 50. sz. levél.

Csütörtökön »Kálnoki Zsófiká«-nak és »Molnár Anná«-nak megszerzett dallamát is beküldöm. Akkor majd többet írok e gyűjteményről, mely elég fényesen tanúsítja, hogy népköltészetünk teljes epikai erejével lép át az új ezer évbe. Nincs lankadás, nagy visszaesés e téren sem. Üdvözli tisztelő híve, Kanyaró Ferenc. Kol. 1896. 18/V.¹

A gyűjtemény ismeretében azonosítani tudjuk a balladákat, melyekre Kanyaró Ferenc sorszámukkal hivatkozott, s amelyeket, szemmel láthatóan, a legértékesebbeknek, a legfigyelemreméltóbbaknak tartott. Az első tíz darabbal méltán büszkélkedhetett a kolozsvári tanár, hiszen a gyűjtemény élén a diák Rédiger Ödön által felfedezett *Kálnoki Zsófiká* (117. *A halálra rugdalt feleség*)² máig invariáns balladája állt, azt követte *Molnár Anna* (113), *Kis Gergelyné* (122), *A sárig hasú kígyó* (32), *A tolvaj felesége* (118) balladája, *Kőműves Kelemenné* (115, 116) és *Kádár Kata* (128, 129) két-két változata s egy régies rabének (215. *Szeredai fogház nagy tornáca alatt*). A 15. szám alatt *Holmodi Zsuzsánna* (74) – *A megesett leány* – balladája található, melyet további tíz változata követ ennek a balladatípusnak, köztük a kettős balladaként emlegetett 22. számúval, mely a típus újabb kori megfogalmazását és régiesebb változatát ötvözi (80). A kiemelt balladák között találjuk továbbá a *Három árva* árkosi változatát (1), a gyalázat elől halálba menekülő leány, *Csók Anikó* balladáját (288), *A pávás leányt* (96), *A megszólató halott* balladájának egy bölöni változatát (2), *A halálra táncoltatott leány* balladáját (57), a Vargyas Lajos által *Verekedés fog lenni*³ típuscímmel számon tartott balladát több változatban is (336–340, 342–345), valamint a balladaciklusként emlegetett Farakas Mártonról szóló helyi siratóénekeket (284).

A gyűjtemény több szempontból is jelentős újításokat hozott. Kanyaró már a címadással is jelezte (*Székelly népballadák és románcok*), hogy gyűjteménye nem pusztán balladákat tartalmaz. Beöthy Zsoltnak írott levelében még pontosabban fogalmazott: nem 275 balladát, hanem 275 darab „epikai művet” emlegetett. Ez más szóval annyit jelent, hogy Kanyaró tudatosan tágította a népballada fogalmi körét, a balladák mellett vizsgálódásai körébe vonta mindazokat az epikumot tartalmazó énekeket, melyeket részben az élő színhagyományból szedtek össze tanítványai (siratóénekek, balladás dalok), részben a közelmúlt (a 19. század második felének) kéziratos énekeskönyveiben talált. A magyar folklórgyűjtők között Kanyaró az első, aki népköltési gyűjteményben helyet adott a szabadságharc, valamint az önkényuralmi korszak eseményeit megörökítő epikus énekeknek. A 19. század teoretikusai kategorikusan kiutasították a népköltészet fogalmi köréből ezeket az énekeket, részben formai okok miatt, részben történelmi-politikai tartalmuk, részben pedig írásos mivoltuk miatt. A közelmúlt történelmi eseményeire reagáló költészetet, mint formailag csiszolatlant, nem tartották méltónak arra, hogy népköltési gyűjteménybe felvegyék. De tartalmuk is súlyos kifogás alá esett annál fogva, hogy a 19. századi teoretiku-

¹ Kanyaró Ferenc levele Beöthy Zsolthoz. Kolozsvár, 1896. május 18. MTA Könyvtára, Kézirattár, Ms 5088/6.

² A számok ezúttal a balladák kötetünkben található helyét jelölik.

³ VARGYAS Lajos 1976, II: 773–775

sok a népet az „ősi hagyományörzés” letéteményesének látták, s ennek megfelelően eleve elvetették a politikai költészet lehetőségét a folklórban. Fogalmaik szerint a népköltészet időtlen, nem kötődik közvetlen eseményekhez. Ennek a szemléletnek nyilván áldozatul esett a negyvennyolcas folklórhagyomány, s még inkább az abszolutizmus korának politikai közköltészete, mely ráadásul nem is „a nép ajkán csendült fel”, hanem kéziratossá válik, versgyűjtemények lapjain, másolgatás útján terjedt és menekedett meg a feledéstől. Kanyaró szakított ezekkel a fenntartásokkal, gyűjteményében külön-külön fejezetet szentelt a szabadságharc és az önkényuralmi korszak epikus költészetének. De más vonatkozásban is tágított a népballada fogalmi körén. Gyűjteményében helyet adott mindenféle epikus költeménynek, ponyvai históriának, fűzfapoéták szerzeményeinek, melyekről pontosan tudta, hogy nem népi eredetűek, de mert tanítványai a szóbeliségben találták, érdemesnek tartotta rögzíteni, mintegy jelezve egy folyamatnak azt a pillanatát, amikor a félnépi vagy irodalom alatti költészet egy-egy terméke valamilyen úton-módon bekerül a népi kultúrába. A továbbiakban aztán vagy átalakul és gyökeret ereszt, vagy nyomtalanul kihull a közösség tudatából. Kanyaró egyébként is nagyon tágra értelmezte a ballada, pontosabban a népi epikus ének fogalmát, aminek az lett a következménye, hogy az epikus elemeket is tartalmazó katonadalok, betyárdalok, rabénekek egy részét is besorolta gyűjteményébe.

A kolozsvári diákok gyűjteménye kiadásra előkészített, megszerkesztett formában érkezett a Kisfaludy Társasághoz. Kanyaró Ferenc a balladák rendszerezése, a kötet megszerkesztése tekintetében is úttörő munkát végzett: először próbált meg balladatípusokat és balladacsoportokat elkülöníteni a magyar folklorisztikában. A csoportosítás, még ha olykor esetleges és szemponttörésektől sem mentes, akkor is figyelemre méltó: Kanyaró megelőlegezte a 20. század második felének balladatipológiai és balladarendszerező törekvéseit. A kötet élére a klasszikus, régi réteg balladáit helyezte, azokat követik a betyár- és új stílusú balladák, majd a baleseteket és bűncselekményeket megéneklő helyi balladák népes csoportja következik. Külön fejezetbe sorolta a forradalom és szabadságharc költészetének epikus darabjait (*A magyar világból*), majd az önkényuralom korszakát megidéző (*Világosnád*), illetve a katonáskodással kapcsolatos epikus énekeket (*Katonaké*). Ezt követően *Románcfélék*, *Kétes népballadák*, *Kezdetleges néprománcok és balladák*, illetve *Búcsúztatófélék* című fejezetekbe sorolta a begyűlt szövegeket.

Újított Kanyaró abban is, hogy gyűjteményébe felvette a töredékeket is – és nem pusztán a klasszikus balladák töredékeit. Bármelyik szövegnek, ha előkerült akár csak egy strófányi töredéke is, bekerült a gyűjteménybe, a gyűjtés helyének pontos megnevezésével. Eljárásával Kanyaró utat nyitott a későbbi összehasonlító balladaföldrajzi kutatásoknak.

Korábban szoltunk arról, hogy a Kisfaludy Társaság titkára, „B[eöthy] úr némi nehézségek után”¹ fogadta el Kanyaró és a kolozsvári diákok gyűjteményét, kiadását azon-

¹ Kanyaró Ferenc levele id. Szinnyei Józsefhez. Kolozsvár, 1899. május 18. MTA Könyvtára, Kézirattár, Ms 779/234. 50. sz. levél.

ban a Társaság elnapolta addig, míg a *Magyar Népköltési Gyűjtemény* soron következő, dunántúli gyűjtést tartalmazó kötetét meg nem jelentetik. Mivel Sebestyén Gyula kötete egy évtizedet késett, Kanyaró balladás könyvének kiadására sem 1896-ban, a millennium évében, sem később nem került sor.¹

Az indok, ami miatt későbbi időre halasztották a Kanyaró-kötet kiadását, 1896-ban reális és elfogadható volt. De annak, hogy a balladagyűjteményt végképp elfektették, úgy tűnik, nem pusztán a Sebestyén-kötet késlekedése volt a kizárólagos oka. A kézirat első tíz-tizenöt oldala őrzi egy idegen kéz bejegyzéseit, melyek arra utalnak, hogy a Kisfaludy Társaság részéről valaki szerkesztői szemmel nézett bele a gyűjteménybe. Ezek a bejegyzések arról árulkodnak, hogy az a bizonyos „szerkesztő” nem tartotta érdemesnek közölni az olyan balladákat, melyeknek közeli változatát vagy egyező szövegét már publikálták korábban. Molnár Anna balladájának szabédi változatához az előzéklapra így kerül a kategorikus elutasítás: „Fölösleges közölni; nincs benne semmi, ami az eddigi változatokban meg nem volna”. A *sárigrigó kégyót* „szintén ismeretes” megjegyzéssel intézi el. A feltehetően kizárólag irodalmi-esztétikai szempontokat érvényesítő szerkesztő nem nézte jó szemmel a töredékes vagy annak vélt balladaszövegeket sem. A *gazdag asszony anyja* típust képviselő *Kis Gergelyné* etédi balladájához a zord szerkesztői ceruza odajegyzi, hogy „*Bodrogi Ferencné*nek megcsonkult változata”, A *zsvány felesége* típusnak egy Alsórákosról előkerült szövegéhez pedig azt, hogy „Ez is töredékes, csonka változat”.

A klasszikus balladák esetében a kötet „szerkesztőjének” volt mihez hasonlítania a Kanyaró-féle szövegeket. Az új stílusú balladák, s különösen a helyi baleset és bűntényballadák esetében azonban nem voltak ilyen fogódzói. Valószínű, tanácstalanul állt ezekkel szemben, meg is rémülhetett a – sokszor csekély eltérést mutató – változatok sokaságától, mely a Kanyaró-gyűjteményből eléje tárult. Elképzelhető, hogy a klasszikus balladák viszonylag szűk köre, az új stílusú és helyi balladák nagy száma, kevésbé csiszolt formája, a ballada fogalmának igen laza és tág értelmezése folytán szinte parttalanná duzzadt gyűjtemény láttán a szerkesztő nem javasolta kiadásra Kanyaró gyűjteményét, s ennek következtében a Kisfaludy Társaság elállt publikálási szándékától. Nem tudhatjuk, hogy ezek voltak-e a kiadás elnapolásának igazi okai, de a klasszikus balladákhoz fűzött szigorú észrevételek láttán önkéntelenül is erre kell gondolnunk.

Mai szemmel nézve, s főképpen folklorisztikai szempontok elsődleges érvényesítése mellett nyilván másként ítéljük meg Kanyaró Ferencnek és diákjainak közel száz-húsz évvel ezelőtti teljesítményét. Azt méltányoljuk, hogy addig ismeretlen s azóta is invariáns népballadát mentettek meg a feledéstől (*Kálnoki Zsófi*ka szabédi balladája), hogy tágitották a klasszikus balladák földrajzi elterjedtségének köréről való addigi ismereteket, hiszen felfedezték a balladaismerő Alsórákóst, ahol a *Sárigrigó kégyó*, A *nagy hegyi tolvaj* és *Kőműves Kelemenné* balladájának egy-egy változatát írták le, nyo-

¹ Minderről részletesebben A *balladagyűjtő Kanyaró Ferenc nyomában* című fejezetben szoltunk.

mára bukkantak *Kádár Kata* balladájának nemcsak az udvarhelyszéki Etéden, de az aranyosszéki Kercesden is; *A megesett leány* balladatípusnak pedig tizenegy változattal rukkolt ki Kanyaró Ferenc és csapata, beszédesen bizonyítva, hogy minden egyes balladaváltozat, még ha némelyiket szövegromlások rútták is, még ha töredékes, még ha csekély eltérést mutat is más vidékek vagy éppen a szomszédos régió változataihoz viszonyítva – érték, ami mellett nem szabad elmenni közömbösen, s főleg pedig nem szabad veszendőbe hagyni. A *Székely népballadák és románcok* egyik erősségét éppen a szövegváltozatok sokaságában jelölhetjük meg, abban a törekvésében a diákgyűjtőket irányító tanárnak, hogy minél több gyűjtőpontról tudja felmutatni ne csak a klasszikus balladákat, hanem az új stílusú baleset- és bűntényballadákat is. Hallatlanul izgalmas dolgok derülhetnek ki ily módon a népballada életéről, alakulásáról, terjedéséről, hiszen ritkán adatik meg a folkloristának, hogy ugyanannak a balladának több különböző faluból, csaknem azonos időben gyűjtött változatát vethesse össze. Az sem mindennapi lehetősége a balladavizsgálatnak, hogy egy pár évvel korábbi bűntényről született népköltői vers terjedését, balladává formálódását in vivo nyomon követhesse (*Butyka Imre*, *Bajka Sándor* balladája). Kanyaró Ferenc körültekintő gyűjtőmódszerét dicséri az a tény is, hogy nem ebrudalta ki kollekciónak a betyárballadákat, melyekre – a jelek arra mutatnak – a korábbi székelyföldi gyűjtők nem figyeltek olyan megfontolásból, hogy azok tipikusan az Alföld szülöttei, a Székelyföldön jövevények. Meg kell említenünk azt is, hogy *Kétes népballadák és Kezdetleges néprománcok és balladák* fejezetcím alatt felvett gyűjteményébe olyan epikus szövegeket is, melyek nyilvánvalóan nem népi eredetűek, szemléletük teljesen idegen a paraszti világtól. Jelenlétük – megítélésünk szerint – mégsem fölösleges a hatalmas gyűjteményben, hiszen ezek a szövegek beszédes dokumentumai a századvég paraszti polgárosodásának, az ízlésváltás nem mindig sikeres folyamatának.

A *Székely népballadák és románcok* darabjai nagyrészt Kanyaró Ferenc másolatában sorjáznak, de előfordulnak más kezeiktől származó balladaszövegek is. Ismerve a diákkéziratokat, kézenfekvő e jelenség magyarázata: mindazokat a balladákat, melyeket a diákgyűjtő külön lapon, szépen letisztázva nyújtott be, Kanyaró egyenesen a kiadásra szánt kézirat megfelelő helyére illesztette, s csak azokat másolta (vagy másoltatta) át, melyek vagy nem voltak kiemelhetők az eredeti gyűjteményből, vagy olyan kusza írással rögzítette a diákgyűjtő, hogy abban a formában semmiképpen sem küldhette volna el a Kisfaludy Társaságnak. E látszólag lényegtelen, formai jelenségnek Kanyaróra nézve beláthatatlan következménye lett.

Korábban részletesen tárgyaltuk, hogy Kanyaró – háromévi hiábavaló várakozás után – megpróbálta visszaszerezni gyűjteményét a Kisfaludy Társaságtól.¹ Kísérlete azonban nem járt eredménnyel: a *Székely népballadák és románcok* kézírata soha nem került vissza hozzá, számára örökre elveszett. Ez nemcsak azt jelentette, hogy a meg-

¹ Lásd *A balladagyűjtő Kanyaró Ferenc nyomában* című fejezetet.

szerkesztett gyűjtemény, melynek balladáihoz Kanyaró szakirodalmi hivatkozásokat, jegyzeteket, kommentárokat fűzött, örökre hozzáférhetetlenné vált Kanyaró számára, magyarul: el- és kárba veszett rengeteg munkája, de azt is, hogy egy sor balladától örökre búcsút vehetett. Elérhetetlenné, nem létezőkké váltak számára azok a balladák, melyeknek eredeti diákkéziratát – egyetlen példányát – illesztette be a gyűjteménybe.

Azoknak a balladáknak, melyeket másolatban vett fel a *Székely népballadák és románcok* kéziratába, jobbra megmaradtak az eredeti diáklejegyzései, tehát megmaradt az esélye annak, hogy tengersok munkaóra árán ugyan, de rekonstruálni lehet a gyűjteményt. Ellenkező esetben, vagyis ha kiadta kezéből a szöveg eredeti lejegyzését, még csak abban sem reménykedhetett, hogy újabb gyűjtéssel pótolhatja a hiányokat. Egyfelől nem tudhatta, hogy a kétszázhetvenöt epikus szöveg közül melyek voltak azok, melyeknek az eredeti példányát küldte el a Kisfaludy Társaságnak, más felől, még ha tudta volna is, akkor sem lett volna esélye a rekonstrukcióra a diákokkal való gyűjtés természetéből adódóan. A diákgyűjtők, ahogy az évek telnek, rendre kilépnek az iskolából, következésképpen gyűjtésük megismételhetlenné válik. Mert lehet, hogy ugyanabból a faluból újabb tanuló érkezik a kollégiumba, de egyáltalán nem biztos, hogy az a diák hajlandó bekapcsolódni a gyűjtőmunkába, és ha igen, akkor is kérdéses, hogy rátalál-e újból az elveszett balladára. A gyűjtés esetlegességét jól példázza az az egyszerű tény, hogy ugyanabból a helységből szinte soha nem ugyanazokat az adatokat jegyezte le két, történetesen onnan érkező diák. A megállapítás különösen érvényes a klasszikus balladákra nézve, melyeknek adatközlőit – rendszerint idős emberekről lévén szó – egy fiatalabb diáknemzedék már nem biztos, hogy életben találta. De az sem biztos, hogy más-más gyűjtő ugyanattól az énekestől gyűjtötte volna adatait. Szabédon például, majdnem egy időben gyűjtött Rédiger Ödön és Fodor János. Mégis a két diák egészen más szöveganyagot vitt be Kanyarónak. Rédiger Ödön rátalált egy kiváló énekes asszonyra, annak tudását igyekezett kiaknázni, Fodor János viszont – úgy tűnik – megelégedett a faluban akkor közkeletűségnek örvendő két-három balladaszöveg leírásával.

Rédiger Ödön szabédi gyűjtésével kapcsolatban szót kell ejtenünk arról a veszteségről, mely nemcsak Kanyarót érte, de minket, Kanyaró hagyatékának késői „örökösait” is. A *Székely népballadák és románcok* kíséző levelében Kanyaró jelezte, hogy hamarosan beküldi gyűjteménye két reprezentatív balladájának, a *Kálnoki Zsófikának* és *Molnár Annának* „megszerzett dallamát”,¹ melyeket a szabédi lelkész (Rédiger Ödön apja) kottáztatott le „özv. Demény Mózesné vén asszony éneklése után [...] Szabó Lajos kántor tanító ural.”² A kottát – úgy, ahogy kapta – Kanyaró azonnal továbbküldte a Kisfaludy Társaság titkárnak, hogy csatolja a két nappal korábban postázott balladagyűjteményhez. A küldemény célba ért – kíséző levele ma is megtalálható a Kisfaludy

¹ *Kanyaró Ferenc levele Beöthy Zsolthoz. Kolozsvár, 1896. május 18.* MTA Könyvtára, Kézirattár, Ms 5088/6. 2. oldal.

² *Rédiger Géza levele Kanyaró Ferenchez. Szabéd, 1896. május 14.* MUEKvGyLtár, KF-hagyaték, 4. csomag.

Társaság iratai között,¹ a kottának azonban és a hozzá mellékelt öt, újabban beérkezett balladának nyoma veszett. Így Dimény Mózesné² 1904-ben bekövetkezett halálával sírba szállt Kálnoki Zsófiika egyetlen, a Molnár Anna-balladának pedig a legkorábban feljegyzett dallama.

Kétségtelen, Kanyaró Ferenc és tanítványai voltak legnagyobb vesztesei a Kisfaludy Társaság késlekedésének és nemtörődömségének. Mert az érthető és elfogadható, hogy a Társaság valamilyen oknál fogva nem tudott/nem akart sort keríteni a balladagyűjtemény kiadására, arra viszont nincs mentség és magyarázat, hogy Kanyarót válasza sem méltatták, amikor szerette volna visszaszerezni gyűjteményét. Nem is beszélve arról, hogy a kéziratot soha nem juttatták vissza jogos tulajdonosához. Úgy tűnik, Kanyaró is feladta a hiábavaló küzdelmet: 1900 után többé nem kísérletezett azzal, hogy jobb belátásra bírja a Kisfaludy Társaságot. Vagy továbbra is reménykedett, hogy végre nyomdafestéket lát minden addiginál jelentősebb, nagy szabású úttörő munkája? Elképzelhető. Már csak azért is, mert 1906-ig, betegszabadságának idejéig semmit, egyetlen balladát sem közölt a *Székely népballadák és románcok* anyagából.

Gyűjtőmunka 1896–1905 között

A millennium tiszteletére összeállított gyűjtemény elküldése semmiféle cezúrát nem jelentett a gyűjtőmunka további menetében. Olyannyira nem, hogy két nappal a *Székely népballadák és románcok* beküldése után Kanyaró máris öt, újabban beérkezett balladával egészítette ki a közös gyűjteményt. A küldemény kísérőleveléből egyértelműen az derül ki, hogy Kanyaró további folyamatos munkára rendezkedett be. Nyári tervei között klasszikus balladák dallamainak megszerzését emlegeti,³ s azt, hogy „sikerült egész balladafészkeket fölfedezniünk s ezek kizsákmányolása folyton tart. Most is küldök 5 drbot, feldolgozatlan: ma kaptam. Ez egy háromszéki magántanulónknak egy egész évi gyűjtése. Ennyi került ki népdalai közül. || Hiszem, hogy őszre háromszázon felül vihetem számukat.”⁴ Optimizmusra addigi tapasztalatai adhattak okot: „Minden feria – ol-

¹ *Kanyaró Ferenc levele ismeretlenhez [Beöthy Zsolthoz] Kolozsvár, 1896. május 20.* MTA Könyvtára, Kézirattár, A Kisfaludy Társaság iratai, 1896–1900. Ms 5746/38/1896.

² A szabédi énekes asszony családneve Kanyarónál következetesen *Dimény*. Rédiger Géza *Demény Mózesné* emleget. Nem tudjuk, a név melyik alakja volt a helyes, mi a Kanyaró és Rédiger Ödön által használt névvaltozatot fogadtuk el.

³ „A nyár folyamán megpróbálom, ha »Kőmíves Kelemen«, »Homlodi Zsuzsánna«, »Kis Gergelyné«, »Csók Anikó«, etc. dallamához is hozzá férhetnék – írta Beöthy Zsoltnak 1896. május 20-án. – Szerencsémre tanítványaim és barátaim figyelemmel, sőt kedvvel követik a gyűjtés körüli utasításaimat.” (*Kanyaró Ferenc levele ismeretlenhez [Beöthy Zsolthoz] Kolozsvár, 1896. május 20.* MTA Könyvtára, Kézirattár, A Kisfaludy Társaság iratai, 1896–1900. Ms 5746/38/1896.)

⁴ *Kanyaró Ferenc levele ismeretlenhez [Beöthy Zsolthoz] Kolozsvár, 1896. május 20.* MTA Könyvtára, Kézirattár, A Kisfaludy Társaság iratai, 1896–1900. Ms 5746/38/1896. 2–3. oldal – A háromszéki magántanuló minden bizonnyal Baló Dénes volt, akinek terjedelmes (50 darabot számláló) sepsikőröspataki gyűjteményében valóban csak öt darab ballada/epikus ének található. (L. kötetünk 200, 239, 356, 415 és a jegyzetekben közölt 156. 4. számú adatát)

vashatjuk a Kisfaludy Társaság titkárának írt levelében – tíz-húsz balladát hozott a többi népdal között. Néha haszontalan régi lomként valóságos kincset mutattak be.”¹ Ha a gyűjteményt – folytatja Kanyaró – „a Kisfaludy-társaság érdemesnek találná kiadásra elfogadni, gyűjtőim az eddiginél is nagyobb buzgalommal működnének; összeszednék, ami még menthető. Mert egy-két nemzedék múlva már merőben kiapadnak a ma még néhol elég frissen búzógó források. Többi gyűjtésemmel, mely kivált e század elejének és a mult sz[ázad]nak népköltészetére elég fontos, kiegészíthetném e gyűjteményt bármily vaskos kötetre. (Székely táncszólásom is pl. tucatokra megy a múlt sz[ázad] végéről.) A *Vadrózsákat* talán sikerülne kiegészíteni. – A millennium alkalma, melyre én is szeretném áldozatomat meghozni, mentse ki e sietve írt sorokat!”²

Sietséget emleget Kanyaró a *Székely népballadák és románcokkal* kapcsolatban is, ami arra enged következtetni, hogy a „gyűjtemény gyors összeállítása”-ra a millennium alkalma adta az ötletet, korántsem előre eltervezett kötet szerkesztésének ért a végére Kanyaró 1896 májusában. Ez egyúttal azt is jelenti, hogy a gyűjtés szempontjából semmi jelentősége nem volt annak, hogy egy adott pillanatban Kanyaró kötetbe szerkesztette az addig összegyűlt balladákat és epikus énekeket. A gyűjtés ugyanúgy folyt tovább, mintha mi sem történt volna. Jó példa erre a legeredményesebb gyűjtő, Rédiger Ödön munkájának időbeli megoszlása. A szabédi diák az 1894/95-ös iskolai évben került a kolozsvári unitárius főgimnázium hatodik osztályába, s mindössze két tanévet töltött Kolozsváron. Nem tudjuk pontosan, hogy mikor kapcsolódott be a gyűjtőmozgalomba, az viszont tény, hogy ő volt a Kanyaró által emlegetett „balladafészek” egyikének, Dimény Mózesné Szabó Anna kiváló énekes asszonynak a felfedezője. Rédiger Ödön 1895 őszén több más ballada és balladás dal mellett *Kálnoki Zsófi*ka balladájának máig invariáns szövegével, s egy terjedelmes *Molnár Anna*-változattal érkezett vissza a kollégiumba a nyári szünidőről. Gyűjtését abban a tanévben további szövegekkel gyarapította – melyek közül tizenegyet Kanyaró a *Székely népballadák és románcok* közé nyomban felvett. Rédiger Ödön a következő tanévben nem ment vissza Kolozsvárra, 1896 nyarán mégis folytatta a gyűjtést. Az ekkor lejegyzett balladák természetesen nem kaptak helyet a millenniumi gyűjteményben, de ez, szemmel láthatóan sem Kanyarónak, sem a diákgyűjtőnek nem okozott gondot. Természetesnek vették, hogy a gyűjtés folytatódik, függetlenül a millenniumi gyűjteménytől.

Egy vonatkozásban azonban mégis korszakhatárt jelentett a *Székely népballadák és románcok* beküldése. – Nem Kanyarónak és diákgyűjtőinek, hanem a jelen kötet sajtó alá rendezőjének. A Kanyaró-hagyatékából előkerült datálatlan kéziratok esetében ugyanis, ha semmi más támpontot nem találtunk a gyűjtési idő kikövetkeztetésére, egyetlen és biztos irányadóként az 1896-os millenniumi gyűjteményre hagyatkozhatunk: ha az adott szöveg szerepelt a *Székely népballadák és románcok* adatai között,

¹ Kanyaró Ferenc levele ismeretlenhez [Beöthy Zsolthoz] Kolozsvár, 1896. május 20. MTA Könyvtára, Kézirattár, A Kisfaludy Társaság iratai, 1896–1900. Ms 5746/38/1896. 2. oldal

² Uo. 4. oldal

kétségtelen, hogy 1892 és 1896. május tizennyolcadika között került feljegyzésre, ellenkező esetben a gyűjtési idő 1896 májusa utánra tehető.

Mint már említettük, a gyűjtés 1896 májusa után is folytatódott, mégis a következő tíz év alatt, amíg még tanított Kanyaró, lassú átrendeződés következett be. Az évek múlásával fokozatosan csökkent a diákgyűjtők száma, és fokozatosan csökkent a begyűjtött balladák száma is. Az 1896/97-es tanév még az előző „csúcsev” teljesítményének hangulatát idézi, annál is inkább mert Rédiger Ödön gyűjtésének nagyobb hányada ekkor került Kanyaróhoz, de több új gyűjtő is jelentkezett az alsóbb osztályokból: a hetedik Jeszenszky Aladár, a negyedikes Zoltán Sándor és két harmadikos tanuló: Szabó Miklós és Szász József. A következő két tanévben már csak két-két gyűjtő¹ gyarapította a közös gyűjteményt. A századforduló körül némi javulás mutatkozott a gyűjtők számát illetően: az 1899/1900-as iskolai évben két hatodikos (Gálfi András, Kozma Béla) és egy ötödikes (Weisz Mór) diák nyújtott be gyűjtést, az 1900/1901-es tanévben két ötödikes (Barabási József, Daniel Lajos) és két negyedikes (Daniel Ferenc, Kozma György) szállított újabb tizenhárom adatot Kanyarónak. A következő iskolai évek a gyűjtőmozgalom lassú elhalásának képét mutatják.² Az 1901/02-es év egyetlen gyűjtője Kanyaró régi kedves tanítványa, Gombos János, aki jogtudományi tanulmányainak befejezése után, Dr. Gombos Jánosként nyújtott be Kanyarónak egy alkalmilag lejegyzett balladát. A következő két tanévben mindössze három gyűjtő nevével találkozhatunk,³ akik együttvéve is csupán öt új adattal járultak hozzá a közös gyűjtemény gyarapításához.

Kanyaró utolsó aktív tanári éve, az 1904/05-ös iskolai év sem festene másként, ha pusztán az élő népköltészet gyűjtésére volnánk tekintettel. Hiszen egyetlen ilyen gyűjtőt tarthatunk számon ebben a tanévben, s tulajdonképpen azt is csak feltételezés folytán soroljuk ide. Nem tudjuk igazolni, csupán valószínűnek tartjuk, hogy ebben (vagy esetleg az előző) tanévben szegődött Kanyaró gyűjtőinek sorába a hatodikos/hetedikes Bedő Ferenc, aki három ballada mellett érdekes helytörténeti adatokat írt le a balladahős Dancsuj Dáviddal kapcsolatban.

Bedő Ferenc gyűjtéséhez hasonlóan utolsó aktív tanári éveinek valamelyikén juthatott el Kanyaróhoz az a névtelen és datálatlan háromszéki népköltési gyűjtemény is, melynek gazdag ballada- és siratóének fejezete jelentősen hozzájárult a Kanyaró-gyűjtemény balladaállományának gyarapodásához. Azt pedig pontosan tudjuk, hogy a hatodikos Pálfi László 1905-ben – Kanyaró tanári pályájának utolsó évében – adta át tanárának a szabadságharc- és önkényuralom korának politikai közköltészetét tartalmazó abrudbányai énekeskönyv-töredéket, mely egyben a diákgyűjtők közreműködésének utolsó dokumentuma.

¹ Az 1897/98-as iskolai évben György János (aki 1897-ben érettségizett, akkor már egyetemi hallgató volt) két alkalmilag lejegyzett balladával, az ötödikes Kövendy Lajos egy adattal gyarapította a közös gyűjteményt; 1898/99-ben két ötödikes tanuló – Landesberg Ernő és Szász István – nyújtott be egy, illetve két balladát.

² Ebben – minden bizonnyal – közre játszott az is, hogy Kanyaró egészségi állapota rohamosan romlott.

³ 1902/03-ban az ötödikes Csipkés Lajos, a következő tanévben két hatodikos, Hollander Emil és Mátyás Samu gyűjtött.

Kanyaró a következő – 1905/06-os – tanévet betegállományban töltötte, az azt követő iskolai évre ideiglenesen nyugdíjazták, 1907 őszétől pedig véglegesen nyugállományba kényszerült. Betegszabadsága idején még Kolozsváron tartózkodott – elvileg tehát lehetett kapcsolata azokkal a diákokkal, akiket korábban tanított, és még ott voltak a kollégiumban, ideiglenes majd végleges nyugdíjazását követően azonban ez az elvi lehetőség is megszűnt, hiszen Kanyaró hazaköltözött Tordára.

Betegszabadsága idejét – az 1905/06-os iskolai évet – Kanyaró intenzív tudományos munkára fordította. Ekkor fejezte be és küldte el a Magyar Tudományos Akadémiának említett verstani munkáit, minden valószínűség szerint ekkor írta meg Dávid Ferenc-monográfiáját, és ekkor szánta el magát arra, hogy végre publikáljon valamit a felhalmozott hatalmas ballada-anyagból. Így jelent meg 1906 tavaszán *Régi székely balladák* című, mindössze két balladát tartalmazó rövid közleménye az *Erdélyi Múzeumban*,¹ egy nagyobb tematikus összeállítása az *Ethnographiában*,² s valószínű, hogy ekkor készült *Régibb székely népballadák változatai* című közleménye is, mely csak 1909-ben jelent meg az *Erdélyi Múzeumban*.³ Úgy tűnik, Kanyaró még mindig abban reménykedett, hogy a Kisfaludy Társaság végre megjelenteti gyűjteményét, mert a három balladaközlemény többnyire 1896 utáni gyűjtésekből hozott szemelvényeket, s csak módjával tartalmazott olyan szövegeket, melyek a *Székely népballadák és románcok* kéziratában is szerepelnek. S ami különösen árulkodó: a millenniumi gyűjtemény legszebb darabjaiból egyet sem vett fel ezekben a közleményekben.

1906 tavaszán Kanyaró még egy negyedik balladaközleményt is előkészített közlésre, melyet Gyulai Pálhoz küldött a *Budapesti Szemle* számára. Lehet, hogy ebben hozta volna nyilvánosságra a millenniumi gyűjtemény legjelentősebb balladáit. A kéziratnak nyoma veszett, így tartalmáról csupán Kanyaró egy 1907 októberében írt leveléből értesülhetünk: „1906 tavaszán – olvashatjuk a Szilády Áronnak írt levélben – Gyulai Pálhoz gyönyörű székely balladák mellett Arany »Fülemüljé«-nek eredetijét mellékeltem, hogy a Nagytiszt. Úrnak adja át, ha a »B[uda]pesti Szemlében« nincs hely. Ez is alszik, mert Gyulai úr költözött...”⁴ Csak gyanítjuk, bizonyítani nem tudjuk, hogy a Gyulainak küldött balladák másolata lehet az a hat klasszikus balladát tartalmazó Kanyaró-kézirat, mely a kolozsvári Akadémiai Könyvtár kéziratárában található,⁵ s amely az egy *Bethlen Anna* kivételével a *Székely népballadák és románcok* reprezentatív darabjait, a *Kálnoki Zsófikát*, *Kádár Katát*, *Kőműves Kelemenné* két változatát és *Molnár Anna* balladáját tartalmazza. Másképp nem találunk magyarázatot arra, hogy Kanyaró miért

¹ KANYARÓ Ferenc 1906a. (*Bethlen Anna* és *Csók Anikó* balladáját hozta nyilvánosságra kommentár kíséretében.)

² KANYARÓ Ferenc 1906b. – A három részből álló közlemény fejezetei: I. A hűtlen szeretők balladáit; II. Dancsuj Dávid; III. A gyermekgyilkos nők szerepe balladánkban.

³ KANYARÓ Ferenc 1909.

⁴ *Kanyaró Ferenc levele Szilády Áronnak. Torda, 1907. október 8.* MTA Könyvtára, Kézirattár, Ms 4435/253. – A Gyulainak küldött anyag tudunkkal nem jelent meg sehol, a kézirat sem került elő.

⁵ Kanyaró Ferenc: [Magyar népballadagyűjtemény]. Jelzete: AKKvár–MsU 2123/D.

nem hozta nyilvánosságra gyűjteménye legszebb, legjelentősebb darabjait – azokat a balladákat, melyeket gyűjteményét kísérő levelében külön is a Kisfaludy Társaság figyelmébe ajánlott 1896-ban.

Kanyaró Ferenc visszavonulásával nem szakadt meg végképp a kollégiumi tanulók folklórgyűjtő tevékenysége. A kolozsvári unitárius főgimnázium előjárósága még Kanyaró iskolai jelenlétének idején, az 1903/04-es tanévtől pályázatot hirdetett népköltészeti gyűjtésekre. Talán-talán nem is véletlenül került meghirdetésre ez a pályázat az említett tanévben. Kanyaró állapotának fokozatos romlása láttán, úgy látszik, az előjáróság így módon kívánta biztosítani a folytonosságot. Kanyaró elgondolásához, szelleméhez igazodott abban is, hogy a pályázat nyitott volt: az iskola bármelyik tanulója jelentkezhetett gyűjtéssel (az önképzőkörök zárt, csak a tagság számára kiírt pályázataival szemben), s valamennyi pályázót jutalmazták, természetesen teljesítményük függvényében. A pályázati kiírás nem tartalmazott különösebb megszorításokat, annyit várt el az arra vállalkozó diáktól, hogy „mindent úgy, abban a dialektusban jegyezzen föl, ahogy hallotta.”¹ A jutalmakat abból a Kriza-alapból fedezte az iskola előjárósága, melyet a kollégiumi ifjúság hozott létre egy 1882 novemberében megrendezett Kriza-ünnepély jövedelméből, s melyet több mint két évtizeden át kamatoztattak.

A folklórgyűjtő hagyományok folytatását célzó, évről évre megismételt 20. század eleji pályázati kiírásokat azért hoztuk szóba, mert az első évek pályázói között olyanok is voltak, akiket Kanyaró Ferenc még tanított, illetve akik még ismerhették őt. Ilyen meggondolásból vettük fel összesítő kiadványunkba az 1907/08-as tanévben hatodikos Balogh Gábor, és hetedikos Kelemen Miklós gyűjteményének balladáit, illetve az 1908/09-ben hetedikos Vernes József egy adatát.

Mindezek ismeretében válik érthetővé, hogy jöllehet a kolozsvári diákok Kanyaró Ferenc által irányított gyűjtőmozgalma 1892 ősztől 1905 nyaráig tartott, magának a gyűjteménynek az alsó és felső időbeli határai tágasabb időkeretet ölelnek fel. A gyűjtemény – a már említett kéziratos énekes füzetek és a pályamunkák felhasználása folytán a 19. század közepétől a 20. század első évtizedével bezárólag tartalmaz adatokat. A törzsanyag, azonban, kétségtelenül annak a szűk másfél évtizednek a hozadéka, amikor Kanyaró Ferenc szervezte és irányította a kolozsvári unitárius kollégium diákjainak gyűjtőmunkáját.

¹ ÉRTESÍTŐ 1903/04: 167. – A kolozsvári unitárius kollégiumban folyó, 20. század eleji népköltészeti gyűjtőmunkáról lásd bővebben OLOSZ Katalin 2005: 104–108.

Gyűjtők és gyűjtési terület

Az iskolákban szerveződő folklórgyűjtés tipikus sajátossága, hogy az adott iskola vonzaskörzetéből hoz felszínre folklóradatokat. Ez a vonzaskörzet többnyire az iskolák közvetlen földrajzi környezetével és/vagy adminisztrációs területi egységével azonosítható, hiszen a diákok általában a lakhelyükhöz legközelebb eső iskolába mentek tanulni. A kolozsvári unitárius kollégium vonzaskörzete ilyen szempontból rendhagyónak mondható, tekintettel arra, hogy az erdélyi unitáriusok egyetlen főgimnáziuma Kolozsváron működött. Következésképpen, ha felekezeti középiskolában akart tanulni az unitárius ifjúság, a kolozsvári főgimnáziumba kellett beiratkozni, függetlenül attól, hogy Erdély melyik vidékén volt a lakhelye. Ily módon a kolozsvári unitárius főgimnáziumba nemcsak Kolozsvár közvetlen környékéről, hanem Erdély valamennyi unitárius vidékéről sereglett össze a tanulóifjúság: Torda-, Aranyosszék és Torockó-vidékiek mellett szép számmal tanultak ebben az iskolában Udvarhely-, Háromszék- és Maros-Torda megyei diákok is.

A földrajzilag nagyobb vonzaskörzet más vonatkozásban viszont beszűkülést jelentett: az iskolába elsősorban unitárius vidékekről érkeztek tanulók, a katolikus Csík-, Gyergyó- és Kászonszék, Felső-Háromszék, vagy a jobbára más felekezetű Mezőség, Kalotaszeg, Szilágyság, Partium jellemzően nem ebbe az iskolába küldte tanulóit. Azt azonban nem lehet kétségbe vonni, hogy a kolozsvári unitárius kollégium nyitott volt más felekezetek diákjainak befogadására, vallási toleranciája okán például, frekventált iskolája volt az erdélyi román és zsidó fiataloknak.¹

Tovább szűkült vagy bővült a gyűjtőterület nagysága annak függvényében, hogy a különböző vidékekről összesereglett tanulók közül kik és hányan vállalkoztak folklórgyűjtésre. Az ilyen irányú tevékenység Kanyaró idejében önkéntes volt, úgy tűnik, se előnnyel, se hátránnyal nem járt, ha valaki bekapcsolódott a gyűjtőmozgalomba, vagy távol maradt tőle. A diákok nem jutalom, nem kitűzött pályadíj reményében gyűjtöttek, úgy látszik, inkább becsületbeli kötelességüknek érezték a közös gyűjteményt gyarapítani. Legalábbis ezt a következtetést vonhatjuk le, például, abból, hogy a kolozsvári illetőségű diákok is részt vállaltak a gyűjtőmunkából: akár úgy, hogy régi kéziratokat kutattak fel, akár úgy, hogy a szülővárosukban véletlenszerűen felbukkanó folklóradatokat – pálinka mellett gajdoló gyergyói ember, csizmadiamester, vagy Kolozsvárra vetődött székely legény énekét – jegyezték le. Innen van az, hogy Kolozsvár mint gyűjtőpont feltűnően sok adattal van jelen Kanyaró gyűjteményében, de az is, hogy olyan gyűjtőpontok is feltűnnek, ahonnan nem volt tanulója a kolozsvári unitárius főgimnáziumnak.

¹ Az iskola befogadó, toleráns jellegére utal, hogy vallásoktatásra – szükség szerint – nyolc felekezet szakembereit alkalmazta az előjáróság: az unitárius mellett evangélikus, református, katolikus, görög keleti, görög katolikus, ortodox- és neológ izraelita vallásoktatás folyt az iskolában.

ziumnak. Az pedig Kanyaró Ferenc folklórszemléletének újszerűségét jelzi, hogy a balladák jegyzeteiben pontosan feltüntette egy-egy Kolozsváron lejegyzett adat útvonalát a származási helytől a kincses városig. Így derített fényt, például, *A megesett leány* csíki változatának „kalandos” vándorlására: „Egyik tanítványom egy kolozsvári csizmadiamester tollba mondása után jegyezte le, aki egy katonától tanulta, a katona pedig a szebeni kaszárnyákban egy csíki legénytől” – olvashatjuk a 88. számú balladához fűzött megjegyzésében. Kanyarónak az ilyen és ehhez hasonló megjegyzései révén a magyar folklórszertikai kutatásnak először nyílik rálátása a folklórszövegek vándorlására abból a korból, amikor gépi hanghordozók és kontakt-zónák közvetítése nélkül, pusztán a szájhagyomány útján, messzi vidékekre eljutottak szövegek-dallamok.

A gyűjtőmunka sikerét és folytonosságát kétségtelenül az alapozta meg, és az biztosította, hogy Kanyaró Ferenc fogékonyra tudta tenni tanítványait a folklórhagyományok iránt. Erre vallanak azok az esetek, amikor végzett diákok nyújtottak be tanárúknak alkalmilag talált balladaszövegeket, mi több olyan eset is előfordult, hogy a kollégiumi évek alatt gyűjtés szempontjából teljesen passzív diák érettségi után jegyzett le, és juttatott el balladákat tanárához.

Eltekintve a fentiekhez hasonló, rendkívüli esetektől, Kanyaró Ferencről általánosságban is elmondható, hogy érdeklődést tudott kelteni tanítványai körében nemcsak tantárgyai, de a folklórhagyományok iránt is, mozgósítani tudta felsőbb osztályos tanítványait csakúgy, mint a gimnáziumi tanulmányok kezdetén járó kisdiakokat, eminens tanulókat csakúgy, mint az osztályról osztályra bukdácsolókat.

Hogyan érte ezt el Kanyaró? Hogyan érthette el az örök gúnyolódó, cinikus Kanyaró, akire – egyik tanártársa szerint – „sok tanítványa gondol hálával, de igen kevesen szeretettel.”¹ Már pedig ahhoz, hogy évről évre újabb diáknemzedék álljon kötélnek, s lehetőségeihez mérten kisebb-nagyobb gyűjteménnyel térjen vissza a szünidőről, aligha lett volna elégséges a hálaérzet; sokkal inkább szeretetre, ragaszkodásra volt szükség. Különben is, a hála csak az érdemek utólagos felismerésének következménye, nem a közvetlen cselekvés meghatározója. Kanyaró egyéniségében, tanítási módszerében kellett lennie valaminek, amivel maga mellé tudta állítani a diákokat, amivel rá tudta venni vakációra szétszédő tanítványait az iskolán kívüli munkára, olyan munkára, mely nem jár jutalmazással, pályadíj elnyerésével, jobb osztályzattal, talán még csak nyilvános dicsérettel sem. És mégis, évről évre újabb tanítványok szegődtek munkatársul hozzá.

Mi volt a titka? A fennebb idézett tanártárs egy másik helyen azt is elmondta Kanyaróról, hogy tanárként azért tudta magával ragadni tanítványait, mert hit és meggyőződés sugárzott mondanójából, bármiről is beszélt. „Erős meggyőződésének szinte fascináló ereje volt – olvashatjuk a tanártárs jellemzést –. Hogy néha elfogult, hogy olykor igazságtalan volt, hogy nem ritkán gyűlöletet prédikált, az mind lehet igaz, de még igazabb az, hogy a fiatal lelket csak az erős meggyőződés, a fanatikus hit kapja meg

¹ PÁLFI Márton 1910: 26.

igazán. A hit hegyeket mozgat, még a vak is, sőt, ha vak, tán annál inkább. A maga igazában való fanatikus hit nélkül hiába ül föl bárki a katedrára.”¹ Kanyarót pedig – legyen szó tevékenységének bármelyik területéről – az erős hit és meggyőződés vezérelte, a tenni akarás, az igazság keresésének erős, fanatikus hite.

A szenvedélyességhez Kanyaró másik jó tulajdonsága társult: a kommunikációs készség, a „közlékenység”. Nem kétséges, a gyűjtőmozgalmat is ez a két jellemző tulajdonsága vitte sikerre. Mert, ahogy egyik tanítványa fogalmaz, „úgy buzdítani és hatni senki sem tudott, mint ő.”² A buzdításon kívül – biztosra vesszük – egyéb is közrejátszott abban, hogy sokan és önszántukból, önként csatlakoztak a gyűjtőmozgalomhoz. Ezt a többletet Kanyaró gyűjtőivel szemben tanúsított magatartásában véljük megtalálni. Olvasva a diákkéziratokat, látva Kanyaró másolatait és a megszerkesztett *Székelly népballadák és románcok* kéziratát, a legelső gondolat, ami megfogalmazódik az emberben: hová tűnt a cinikus, a gúnyolódó Kanyaró? Hová tűntek a piros plajbász vészjóslo hieroglifái? Kanyaró ugyanolyan örömmel és megértéssel fogadta a klasszikus balladát, mint a strófányi töredéket, ugyanolyan gonddal másolta át a terjedelmes gyűjtemény népdalai közül az egyetlen epikus éneket, mint az íráskészséggel küszködő kisdíák íráshibáktól hemzsegő, ritmikai döccenőktől tarkított lejegyzését. Minden egyes adat – lett legyen ritka klasszikus ballada vagy ponyvahistória, újkori büntényballada vagy balladatöredék, örömet jelentett, s örömét biztosan nem titkolta diákjai előtt sem. Kanyaró nem pusztán csak buzdítani tudott, de – minden valószínűség szerint – örömét és megbecsülését is kifejezésre juttatta. Megbecsülte a kisdíák erőfeszítését, csetlőbotló jó szándékát, és a tudatos gyűjtővé érő tanítvány egyedi teljesítményét egyaránt. A diákkéziratokon nyoma sincs elmarasztaló vagy gúnyos megjegyzésnek, Kanyaró egyforma örömmel fogadott, és felvett gyűjteményébe minden adatot, az invariáns klasszikus balladát és a tizedszerre megismétlődő balladatöredéket egyaránt. Megértő toleranciájának egyfelől az lett az eredménye, hogy a diákok minden gátlás nélkül részt mertek vállalni a gyűjtőmunkából, másfelől pedig az, hogy létrehozott egy addig nem látott, modell értékű gyűjteményfajtát, mely kizárólag verses epikai műveket tartalmazott, s melyben ugyanaz a balladatípus vagy annak töredéke négy-öt-tíz gyűjtőpontról is szerepel, megmutatva, hogy a századforduló éveiben hogyan élt, milyen állapotban fordult elő az adott balladatípus Erdély különböző vidékein. Szerkesztői koncepciójával messze megelőzte korát, és megelőlegezte a 20. század utolsó harmadában kibontakozó, a variálódás földrajzi szempontjaira is figyelő balladakutatást. Sajnos, minderről csak most vehet tudomást a szaktudomány!

Kanyaró diákgyűjtőinek száma évről évre változott – hol többen, hol kevesebben kapcsolódtak be a gyűjtőmunkába. Előfordult, hogy egy osztályból többen is részt vállaltak a közös erőfeszítésből, és voltak olyan osztályok, melyekből egyetlen gyűjtő sem jelentkezett. Csúcsteljesítményt az 1895/96-os iskolai év hetedik osztálya nyújtott, melynek tizennyolc

¹ PÁLFI Márton 1910: 25.

² BENCZÉDI Pál [1959b]: 1.

tanulójából nyolc Kanyaró gyűjtője volt. Ebben az osztályban tanult Antal József, Gombos János, György János, Jakab Nándor, Lieblich Miklós, Mikó Imre, Nagy Elemér és Rédiger Ödön.¹ De említhetjük ugyanabból az iskolai évből a nyolcadik osztályt is, melyből Kanyarónak hat gyűjtője került ki: Barabás István, Ferenczi Kálmán, Gálffy Zsigmond, Lukácsi József, Márkos Albert és Vernes István.² Meg kell azonban jegyeznünk, hogy ilyen mértékű részvételtől csupán e két osztály esetében beszélhetünk, sem korábban, sem az 1895/96-os tanévet követő időszakban egyetlen osztályból sem került ki ilyen nagy számban gyűjtő. A gyűjtők számának ingadozása azt is jelzi, hogy nem tanári nyomás hatására, hanem önkéntesen vállalkoztak a tanulók a közös gyűjtemény gyarapítására.

A diákok egyéni teljesítménye is igen változatos képet mutat: volt, aki egyszer és egyetlen balladával jelentkezett, és volt, aki füzetet megtöltő gyűjteményt nyújtott be, melyben azonban csupán egy-két ballada fordult elő a népdalok és népies műdalok sokasága között. És több olyan gyűjtemény is érkezett Kanyaróhoz, melyben egyetlen balladát/epikus éneket sem talált a kéziratot áttanulmányozó tanár. A diákok többsége egyetlen alkalommal nyújtott be gyűjtést Kanyarónak. Kivételes esetnek számított az olyan diák teljesítménye, aki több alkalommal örvendeztette meg tanárát újabb gyűjtéssel, mint például Gombos János, Rédiger Ödön vagy Weisz (Várfalvi) Mór, akik, amellett, hogy jobbra csak a balladákra és epikus énekekre összpontosították figyelmüket, azzal is kitűntek gyűjtőtársaik közül, hogy egy-egy kiváló énekes tudását igyekeztek a lehetőségekhez mérten kiaknázni. Kanyaró egyik levelében nem titkolt büszkeséggel tájékoztatta a Kisfaludy Társaság titkárát, hogy „sikerült egész balladafészkeket fölfedeznünk s ezek kizsákmányolása folyton tart.”³ E „balladafészkek” egyike – a legkiválóbb –, kétségtelenül a szabédi özvegy napszámosasszony, Dimény Mózesné Szabó Anna volt, akinek balladatudását Rédiger Ödön mentette meg a feledéstől,⁴ s akiről Kanyaró Ferenc külön is megemlékezett egy 20. század eleji feljegyzésében. *Kálnoki Zsófi*ka balladájáról írva Kanyaró így összegezte a Szabó Anna asszony személyiségére, balladatudására vonatkozó észrevételeit/emlékeit: „Egy 69 esztendőss asszony, özv. Dimény Mózesné Szabó Anna énekelte el egyhangú, de szomorú és szívreható nótával e balladát, s mondta azután tollba egy nyári vasárnap délután 1895-ben Rédiger Ödön tanítványomnak, Rédiger Géza szabédi lelkész fiának. Ez a Szabéd a M[ezőség] szélén fekszik, Székelyország közelében. Szabó Anna a múlt század negyvenes éveiben Marosvásárhelyt szolgált, mint fiatal leány, ott tanulhatta el gyönyörű balladáit. A szegény napszámos asszony _____ öreg koráig egész héten át a faluban járt élelmet keresni, csak vasárnaponként maradt egy kis ideje, hogy ifjúkorára

¹ Az osztálynak Kanyaróhoz való viszonyát/ragaszkodását jelzi, hogy 1907-ben, amikor tíz éves érettségi találkozóra gyűltek össze, táviratban köszöntötték az akkor már nyugállományban, Tordán élő tanárukat. Ha nem szerették volna, aligha küldtek volna neki táviratot.

² A nyolcadikosok osztálylétszáma 27 volt.

³ *Kanyaró Ferenc levele ismeretlenhez (Beöthy Zsolthoz). Kolozsvár, 1896. május 20.* MTA Könyvtára, Kézirattár, A Kisfaludy Társaság iratai, 1896–1900. Ms 5746/38/1896.

⁴ Rédiger Ödön gyűjtőmunkájáról l. bővebben OLOSZ Katalin 2009; Dimény Mózesné Szabó Anna énekei megjelentek In KANYARÓ FERENC–RÉDIGER ÖDÖN–OLOSZ KATALIN 2009.

visszaemlékezve énekléssel mulassa magát. Ekkor valóságos nótafa vált az élénk öregasszonyból. Fáradhatatlanul énekelte meggyöngült hangján régibb és újabb nótáit. Hol töredékesen, hol teljes épségben kerültek elő sorban, egymás után régi dalok, balladák és románcok. Az énekesnek néha könny fénylett szemében a visszaemlékezéstől. Érzéssel és komolyan adta elé öreg korában is énekeit, de az érzés soha nem ragadta el őt annyira, mint egynémely fiatalabb társnéját, kik elérzékenyülve a balladahős szerencsétlenségén, elsírják magukat, s nem tudják a bús éneket befejezni.

*Kálnoki Zsófi*ka volt a legszebb balladája Szabó Annának. Szép változatot őrzött meg Bethlen Annáról és Molnár Annáról is. Újabb balladáiból legszebb egy mindeddig ismeretlen maradt névrokonuk, a szerencsétlen *Csók Anikó*. Szabó Lajos, szabédi derék unitárius kántortanító felkérésére lejegyezte mind *Kálnoki Zsófi*ka, mind *Molnár Anna* egyszerű dallamát. Dallamtalannak mondanák ezt a szakértők, de népünk a balladák előadásánál többet ad a tartalomra, mint az ékesen zengő hangmenetre. Az itt-ott néhol még hallható koldusnóták legjobb példái régi, s talán még a Tinódiénál is sokkal egyszerűbb balladanótáinknak.¹

„Diménynéhez hasonló nótafára még csak kettőre akadtunk – jegyzi meg Kanyaró ugyanabban az írásában –. Az öreg Gadónéra, ki sok verset, sok nótát tudott Várfalván, de Várfalvi Mór tanítványom már későn vallatta ki őtet: közlésének töredékes volta miatt nem sok hasznát vettük. Értékesebb ezeknél egy 16 esztendőös kisleány Etédről, ki Gombos székelykeresztúri tanárnál szolgált. A tanár fia, ma már Dr. Gombos János több értékes balladát leírt tőle: Kőműves Kel[ement], Kádár Katát, Kis Gergelyné. A lány még egy hosszú halotti búcsúztatót is lediktált, megtetszett neki, s szóról szóra megtanulta. Mikor neve után tudakoltam, már elment Keresztúrról, s nem tudták nevét megmondani. Vikár Béla Etéden szép sikerrel kutatott, bár ő is szerencsésen rátalált volna e legérdekesebb nótafára.”²

Nem véletlen, hogy Kanyaró név szerint említi azt a három tanítványát, akik egy-egy jó énekes adatközlőt fedeztek fel. A három közül kettő, Rédigér Ödön és Gombos János szám szerint is a legtöbb balladát gyűjtötte: Rédigér Ödön Dimény Mózesné 24 énekén kívül még két székelykeresztúri balladával is gyarapította a közös gyűjteményt, Gombos János pedig 12 balladával a második helyen áll. Nem Weisz (Várfalvi) Móron múltott, hogy mindössze három adattal szerepel a gyűjteményben: idős adatközlőjére későn talált rá, akkor, amikor jobbára már csak szövegfoszlányokat, törmelékszövegeket tudott az „öreg Gadóné” felidézni.

A gyűjtött balladák számát tekintve Weisz (Várfalvi) Mór így is a középmezőnyben foglal helyet: Kanyaró név szerint ismert gyűjtőinek nagy többsége (mintegy 42 százaléka) egy, illetve két adattal járult hozzá a gyűjtemény gyarapodásához, 27 százaléka három vagy négy adattal, öttől kilenc balladát a diákgyűjtőknek mindössze 9 százaléka nyújtott be, s még az 5 százalékat sem éri el azoknak a száma, akik tíz vagy afölötti

¹ AKKvár–MsU 2293: 94–94^v–95. – Közölve: Olosz Katalin 2009: 22–23.

² AKKvár–MsU 2293: 94. – Közölve: Olosz Katalin 2009: 24–25.

számban jegyezték le balladát.¹ Mindebből nagyon gyorsan kikövetkeztethető, hogy a hatalmas közös gyűjtemény korántsem egyik napról a másikra jött létre. Csak fokoatosan, rendre-rendre gyarapodott. Ahogy Kanyaró írta, „minden feria tíz-húsz balladát hozott a többi népdal között.”² A tíz-húsz ballada azonban jóval nagyobb mennyiségű folklóradat közül került ki. Jól jellemzi az arányokat Baló Dénes sepsikőröspataki gyűjteménye: az 1895/96-os tanévben ötödikes magántanuló ötven darabot számláló egész évi gyűjtéséből mindössze öt ballada került ki.³

A gyarapodást az is elősegíthette, hogy unitárius körökben híre kelt a gyűjtőmozgalomnak, s iskolán kívüliek is bekapcsolódtak, vagy szándékoztak bekapcsolódni a gyűjtőmunkába. Tudunk néhány szülő közreműködéséről, akik fiaik munkáját igyekeztek segíteni, illetve kiegészíteni.⁴ De tudunk olyan esetekről is, amikor iskolán kívüliek, vagy más felekezettiek ajánlották fel segítségüket a közös gyűjtemény gyarapodása érdekében. Az egyetemi hallgató, református Erdélyi Lajos uzoni adatait említhetjük, például, de hivatkozhatunk Kelemen Lajosra is, aki 1895 októberében a marosvásárhelyi református kollégium nyolcadikos diákjaként kereste meg Kanyarót kised gyűjteményével. „Egy Kolozsvártt tanult kollégámtól, – Biás Istvántól – hallottam, hogy a t. tanár úr ki akarja adni a »Vadrózsák« második kötetét, s ehhez gyűjti a székely népköltészet termékeit – kezdi levelét Kelemen Lajos. – Én is szolgálok néhányval, s azok között jókkal is. [...] A t. tanár úr válogassa meg őket belátása szerint, s ha tetszenek: úgy még nagyon szívesen gyűjtök, kivált a Nyárad mellől és a mezőségi székely falukból, mivel ezekből az I. kötetben szinte semmi sincsen.”⁵ Sajnos, a gyűjtemény egyetlen balladát vagy epikus éneket sem tartalmazott, így Kelemen Lajos nevét hiába keressük Kanyaró Ferenc balladagyűjtőinek sorában.

A már meglévő gyűjtések beküldésén túl többen keresték meg Kanyarót levélben, hogy felajánlják közreműködésüket. Ezek között találunk volt tanítványokat, akik valamilyen oknál fogva félbe hagyták tanulmányaikat Kolozsváron, de csatlakozni kívántak a gyűjtőmozgalomhoz,⁶ és találunk Kanyaró barátai-ismerősei⁷ mellett olyan személyt

¹ A fennmaradó 17 százalékba olyan gyűjtők tartoznak, akik nem voltak Kanyaró közvetlen munkatársai, illetve akik nem balladákat, hanem kéziratos énekeskönyveket gyűjtöttek be a kollégiumi könyvtár számára.

² *Kanyaró Ferenc levele ismeretlenhez [Beöthy Zsolthoz]. Kolozsvár, 1896. május 20.* MTA Könyvtára, Kézirattár, A Kiszaludai Társaság iratai, 1896–1900. Ms 5746/38/1896. 2. oldal.

³ Uo. – L. még a Baló Dénesről írottakat a *Név szerint ismert gyűjtők* jegyzékében.

⁴ Rédigér Ödön apja kottáztatta le, például, a szabédi énekes asszony két balladájának dallamát, Csipkés Árpádnak az anyja két balladaszöveget írt le és küldött be a fiának, a szentgericei pap, Ürmösi Kálmán (Ürmösi József apja) pedig külön gyűjtéssel járult hozzá a kolozsvári diákok közös gyűjteményéhez.

⁵ *Kelemen Lajos levele Kanyaró Ferenchez. Marosvásárhely, 1895. október 25.* Kísérőlevél Kelemen Lajos népköltési gyűjtéséhez. MUEKvGyLtár, KF-hagyaték. 40. csomag.

⁶ Vö. *Dersi Biás István levele Kanyaró Ferenchez. Marosvásárhely, 1896. február 19.* MUEKvGyLtár, KF-hagyaték, 35. csomag; *Böloni József huszárkáplár levele Kanyaró Ferenchez. Vidombák, 1905. március 17.* MUEKvGyLtár, KF-hagyaték, 36. csomag

⁷ Ajtay János 1895. augusztus 31-én Homoródmálsról küldött be egy verses füzetet azzal a megjegyzéssel, hogy „... eleget kutattam, de ennél régibbet nem kaptam.” (MUEKvGyLtár, KF-hagyaték, 14. csomag); Pap Mózes pedig Kanyaró „szíves megbízásának” eleget téve az általa megnevezett éneket lemásolva, „teljes tisztelete” mellett küldi. (*Pap Mózes levele Kanyaró Ferenchez. Székelykeresztúr, 1894. április 1.* MUEKvGyLtár, KF-hagyaték, 55. csomag.

is, akiről mindössze annyit tudunk, amennyit névjegykártyája hátoldalára írt: „Mélyen tisztelt tanár úr! Legyen szíves tudósítani, hogy a népdalgyűjteményeket kiküldjem-e vagy tetszés szerint másoljak belőlük.”¹ Mit tartalmaztak az Aranyosrákosi Baló Dénes által említett „népdalgyűjtemények”? Használt-e fel belőlük adatokat Kanyaró? Egyáltalán, eljutottak-e Kanyaróhoz maguk a népdalgyűjtemények, vagy az azokból tetszés szerint kimásolt szövegek? Csupa olyan kérdés, melyekre nem tudunk választ adni.²

De nem tudunk választ adni a fentieknél sokkal fontosabb kérdésekre sem. A századforduló körüli recens gyűjtések közel negyvenöt százalékának, például, nem tudjuk megnevezni a gyűjtőjét. Különösen a *Székely népballadák és románcok* kéziratában sok az olyan adat, melynek gyűjtőjét utólag sem tudtuk azonosítani. A gyűjtemény maga, egy-két kivételes esettől eltekintve,³ nem tartalmazza a gyűjtők nevét. Ennek oka az, hogy Kanyaró eleve úgy állította össze gyűjteményét, hogy igazodott a Kisfaludy Társaság addigi gyakorlatához. Már pedig a Kisfaludy Társaságnál, s egyáltalán, a 19. századi kollektív gyűjteményekben nem volt szokás feljegyezni a gyűjtés idejét, megnevezni a gyűjtőket, annál is ritkábban az adatközlőket. A 19. századi gyűjtők/kiadványok többnyire csak a gyűjtés helyének feltüntetésére szorítkoztak – de abban az esetben is csak fokozatosan jutottak odáig, hogy ne pusztán a tájegységet, hanem magát a települést nevezzék meg, ahonnan az adat származik. Kanyaró Ferenc is csak bizonyos idő elteltével jött rá, hogy legalább a maga számára, emlékeztetőül írja fel a diákkéziratokra a gyűjtő nevét, hiszen annak ismeretében tudta csak a szövegek földrajzi provenienciáját megnevezni. Ennek az elővigyázatosságnak köszönhető, valamint annak, hogy másolatain Kanyaró mindig feltüntette a gyűjtés helyét (de csak azt), hogy a Kanyaró-gyűjtemény adatainak túlnyomó többségéről⁴ pontosan tudjuk, hol, melyik faluban talált rá gyűjtője, vagy hol jegyezte le a diákgyűjtő. A Kanyaró-gyűjtemény esetében – mint már utaltunk rá – sok esetben meg kell különböztetni az egyes adatok valódi származási helyét és a lejegyzés helyét. Már maga Kanyaró is különbséget tett e két fogalom között. Így derült fény, például, arra, hogy etédi balladák úgy szerepelnek a gyűjteményben, hogy etédi diákgyűjtője nem volt Kanyarónak. Ellenben volt egy székelykeresztúri tanítványa, a már emlegetett Gombos János, aki – ahogy arra korábban is utaltam – a szüleinél szolgáló etédi leány rendkívüli balladatudását aknázza ki. Hasonló módon került be Kanyaró gyűjteményébe több olyan szöveg, melynek származási és lejegyzési helye nem azonos.⁵ Ezeket az adatokat Kanyaró tanítványai többnyire Kolozsváron je-

¹ *Aranyosrákosi Baló Dénes névjegykártyája*. Keltezés nélkül. MUEKvGyLtar, KF-hagyaték, 14. csomag.

² Az AKKvár–MsU 1246/1–14 jelzetű kolligátum énekeskönyveinek possessorai között Lakó Elemér említ egy Baló Dénes nevű tulajdonost is. (L. Lakó Elemér 1997: 255). Nem tudjuk, hogy az ott szereplő Baló Dénes azonos-e a fent említett Aranyosrákosi Baló Dénessel.

³ Az 1896-os gyűjteményben Rédiger Ödönt és Antal Józsefet említi név szerint Kanyaró.

⁴ A 421 adatból 392-nek (93%) ismerjük a gyűjtési helyét, mindössze 29 adatnak nem tudtuk meghatározni földrajzi hovatartozását.

⁵ Ilyen esetekben kiadványunkban a gyűjtés helyeként két település neve szerepel: elsőnek az adat valódi származási helyét tüntettük fel, ehhez kapcsoltuk nagyköötőjellel a gyűjtés helyét. – Itt jegyezzük meg, hogy nem következetlenségből fordulnak elő olyan esetek is, hogy a feltüntetett több gyűjtési helyet vesszővel választottuk el egymástól. Ennek okáról a maga helyén, a későbbiekben ejtünk szót.

gyezték le, de szülőfalujukban megtelepedett vagy átmenetileg ott tartózkodó más vidéki emberektől is gyűjtöttek, illetve véletlenszerűen, alkalmilag útjukba került énekesek balladatudása mellett sem mentek el közömbösen. Innen van az, hogy a Kanyaró-gyűjteményben az akkori Erdély tizennégy megyéjéből találunk adatokat, sőt két Erdélyen kívüli szöveget is. Számuk azonban elenyésző azokhoz a megyékhez képest, melyek jellegzetesen unitárius szállásterületek voltak, s melyekből, értelemszerűen, a legtöbb diák érkezett a kolozsvári unitárius főgimnáziumba. Négy székelyföldi vármegye – Háromszék-, Maros-Torda-, Torda-Aranyos- és Udvarhely vármegye – területéről gyűlt be Kanyaró-gyűjteményének csaknem háromnegyede (310 adat a 421-ből), további 27 szöveg Kis- és Nagy-Küküllő megyéből származik, s mindössze 55 adattal vannak jelen az e megyéken kívül eső területek, illetve nem ismerjük a gyűjtési helyét 29 szövegnek.

Az egy-egy megyéből származó adatok ismerete lehetővé teszi, hogy ne csak globálisan vegyük számba a 19–20. század fordulójának erdélyi balladaismeretét, de próbáljuk megragadni azokat a kisebb-nagyobb eltéréseket is, amelyek a négy székely megyét egymástól is bizonyos mértékig megkülönböztetik.

Kanyaró Ferenc egy hevenyészett feljegyzésében úgy jellemezte a maga és diákgyűjtői tevékenységét, hogy „Kriza János tarlójáról” szedegetik az elmaradt/elhullatott kalászokat.¹ Ezzel a megállapítással egyrészt azt jelezte, hogy nem várt bő aratást, eleve „tarlózásra”, a véletlenszerűen visszamaradt „termés” betakarítására gondolt, másrészt pedig azt, hogy Kriza nyomdokain járnak, a Székelyföld balladaismeretét igyekeznek feltérképezni szűk fél századdal a *Vadrózsák* megjelenése után. Az egyes balladákhoz írt jegyzeteiből, szakirodalmi hivatkozásaiból azonban az derül ki, hogy Kanyaró túllépett a Krizához való viszonyítás szűk körén, az addig megjelent összes népköltési gyűjtemény, folklórpublikáció ismeretében helyezte el és értékelte diákgyűjtőinek eredményeit a magyar népköltési gyűjtések sorában. És miközben aprólékos gonddal számba vette a párhuzamos adatokat, analóg szövegfordulatokat, azt is pontosan vázolta, hogy milyen gyűjtési eredmények előzték meg a kolozsvári kezdeményezést. Kanyaró az egyes balladákra nézve világitott rá az előzményekre, mi most a négy székely megye viszonylatában próbáljuk meg vázolni egyrészt azt, hogy milyen előzményekre támaszkodhatott a 19–20. század fordulójának gyűjtőmozgalma, másrészt azt, hogy milyen tendenciák mutatkoznak meg az adott megye balladaismeretében.

Általános és közös jellemzője a négy székely megyének, hogy mindenikben élt az epikus költészet iránti igény és fogékonyság. Ezt tükrözi a területükről begyűjtött balladák nagy száma: Háromszékről 74, Maros–Tordából 92, Torda–Aranyos megyéből 60, Udvarhely megyéből 84 balladát és epikus éneket gyűjtöttek be Kanyaró tanítványai.

¹ A feljegyzés a 20. század elején készülhetett az *Erdélyi Múzeumnak* szánt közlemény kísérő soraiként. Teljes szövege a következő: „Kriza mintegy 38 balladát közölt, én itt 14 kalászt küldök az ő tarlójáról. Tanítványaim az ő gyűjtőinek fiai, több mint tíz évig jártak ezek után. Száznál több van kiadásra készen, de inkább az *Ethnographiába* valók. Ám de számos ok indít arra, hogy ezek legszebbjét az *E. Múzeumban* tegyem közze. Tanítványaim is ott kapják legközelebb, a folyóiratot is így kissé élénkítik.” (MUEKvGyLtár, KF-hagyatékek, számozatlan csomag)

Abban viszont, hogy miként nyilvánult meg az epikum iránti érdeklődés, jelentős eltéréseket lehet megfigyelni.

Gyűjtési előzmények tekintetében úgyszintén különbözik a négy székelyföldi megye egymástól. A négy közül háromból a *Vadrózsák*, majd a *Magyar Népköltési Gyűjtemény* első és harmadik kötete szép számmal hozott nyilvánosságra balladákat és „rokkoneműeket”, **Torda-Aranyos vármegye** viszont a 19. század utolsó évtizedéig ballada szempontjából terra incognita volt. Tulajdonképpen Kanyaró Ferenc és tanítványai fedezték fel a Kolozsvár közelében fekvő Torda-Aranyos megye balladaköltészetét. A megyén belüli gyűjtőpontok három kistérségre oszlanak, annak megfelelően, hogy hol helyezkedtek el az unitárius települések: markánsan kirajzolódik az egykori Aranyosszék, melynek hat településéről került a gyűjteménybe Torda-Aranyos megye balladáinak csaknem fele.¹ Külön entitásnak tekinthető Torockó, honnan jobbra 19. század közepén összeírt énekeskönyvek² jutottak el Kanyaróhoz, melyeknek anyagából a történeti énekköltészet fejezete gyarapodott jelentősen. A harmadik kistérséget Torda és közvetlen környezetében jelölhetjük meg, mely négy gyűjtőponttal szerepel: Tordán és Tordatúron kívül egy, illetve két adattal jelen van Komjátszeg és Egerbegy–Gyéres is.

A Torda-Aranyos megyei balladaköltészetéről Kanyaró gyűjteménye alapján az a kép bontakozik ki, hogy a balladatudás nem pusztán a visszaszorulóban lévő hagyományok ideig-óráig tartó őrzésére szorítkozott. Nagyfokú érdeklődés mutatkozott az újabb balladák iránt, és tanúi lehetünk annak is, hogy helyi események balladai megörökítése sem volt ismeretlen fogalom ezen a vidéken. Ennek a megyének az élő szájhagyományból gyűjtött adatok között olyan klasszikus és ritka balladák fordulnak elő, mint a *Kádár Kata* kercesedi változata (129. sz.), illetve *Az elhagyott szerető átka* típusú ballada Várfalváról (34. sz.), mely egyben a típus legkorábbi feljegyzése is. De Torda-Aranyos megyéből gyűjtötték be Kanyaró Ferenc tanítványai a *Paradicsom kőkertjében...* kezdetű legendaballadát (18. sz.), valamint a 19. század első felében népszerű, de a század végére egyre ritkább *A virág és a harmat* típusú epikus éneket (21, 22. sz.).

A ritka balladák, régi adatok mellett, melyeket már csak idős adatközlők tudtak felidézni,³ a Torda-Aranyos megyei gyűjtések arról is tanúskodnak, hogy ismert volt *A megesett leány* (86, 87. sz.), a *Háromszoros magzatgyilkos* (104, 107 sz.), *A meggyilkolt fonólány* (61, 62. sz.), és nagy népszerűségnek örvendett *A kisasszony gulyája* típusú ballada (136–141. sz.) mellett több betyárballada is. A balladaéneklés élő voltát, az

¹ Hatvanból 28 ballada került elő a hat aranyosszéki faluból (Bágyon, Kercesed, Kövend, Mészko, Sinfalva, Várfalva).

² Torockón hagyománya volt az énekes füzetek készítésének. Kriza János írja a *Vadrózsák* egyik jegyzetében, hogy az ismeretlen szerzőktől származó dalok „egy részit saját cantualisomból szedtem ki, amelyet gyermekkori derék tanítóm, a most is életben levő t. Sebes Pál úr »*Szívet gyönyörködtető világi énekek*« címe alatt minden tanítványaival szokott volt egybefűzetni s dallamaikat bétanítani...” (KRIZA János 1863: 539). Kanyaró könyvtárossága idején, diákjainak jóvoltából a *Szívet gyönyörködtető világi énekek* több, különböző évekből származó füzete is bekerült az unitárius főgimnázium nagykönyvtárába.

³ Kanyaró Ferenc többször is említett egy idős várfalvi asszonyt, az „öreg Gadónét”, mint egykor nagy tudású énekest, akitől azonban már csak három epikus éneket tudott lejegyezni Weisz (Várfalvi) Mór.

epikus énekek iránti vonzalmat leginkább azon mérhetjük le, hogy a 19. század nyolcvanas éveinek országos vagy regionális hírű büntényeiről és szerencsétlenségeiről született ponyvaballadák rendkívül gyorsan ismertté váltak Torda-Aranyos megyében is.¹ Az pedig egyértelműen a balladaéneklés élő-eleven voltát igazolja, hogy a gyilkosságért halálra ítélt szentmihályi fiatalember kivégzését követően – 1883. november 18. után – Torda környékén ballada született *Bajka Sándorról (Keresztanyja gyilkosa)*, melynek változatait 1896-ig a megye hat helységéből jegyezték fel.² A megyében született egy másik helyi ballada is,³ ez azonban nem eresztett gyökeret, az egyetlen, Bágyonban lejegyzett szövegén túl nem maradt nyoma az aranyosszékiek emlékezetében. Végül, de nem utolsó sorban a Torda-Aranyos megyei balladahasznaulat élő, eleven voltát az is jelzi, hogy viszonylag kevés a töredék, s ami töredékes, az sem törmelék-szöveg, hanem egyszerűen nem tudta befejezni a balladát az énekes.

A balladaismeret elevenségéről tanúskodik az **Udvarhely vármegyében** gyűjtött nagy számú szöveg is.⁴ Torda-Aranyos megyével ellentétben Udvarhelyszék balladaköltészetéről korán tájékozódhatott a magyar irodalmi közvélemény, hiszen a *Vadrózsák „ritka madarai”*, a reprezentatív klasszikus balladák jó része – *Kádár Kata* két változata, *Júlia szép leány*, *Kőműves Kelemenné*, *Budai Ilona*, *Bátori Bódizsár*, *Bodrogi Ferencné*, *Szomszéd legény Gyurka*, A gyáva legény (*Jere hezzám vacsorára*), a *Kétféle menyasszony* – Udvarhelyszék területéről, főleg a Nyikó menti falvakból került elő. A *Vadrózsák* megjelenése után, a *Magyar Népköltési Gyűjtemény* első kötetében (1872) Gálffy Sándor, Kriza munkatársa egészítette ki az udvarhelyszéki klasszikus balladák sorát *Molnár Anna*, *Barcsai, Bíró szép Anna*, *Kis Júlia* balladájával, majd ugyanannak a sorozatnak a harmadik kötetében, 1882-ben Kriza János hagyatékából, illetve Benedek Elek és Sebesi Jób gyűjtéséből további udvarhelyszéki balladák kerültek nyilvánosságra.⁵

A 19. század utolsó évtizedében a kolozsvári diákgyűjtők már korántsem találtak ennyi régi balladát, de Kanyaró udvarhelyszéki tanítványai még így is jelentős mértékben gazdagították a gyűjteményt a régi réteg balladaival. Elég, ha Gombos János hozzájárulását említjük, kinek a *Kőműves Kelemenné* (115.sz.), *Kis Gergelyné* (122) és *Kádár Kata* (128) mellett *A halálra táncoltatott leány* (*Tollas Erzsi*, 51. sz.), *A megesezt leány* (83. sz.), valamint további négy másik ballada/epikus ének etédi változatát köszön-

¹ L. a 201, 334, 359, 360, 367, 369. számú balladákat és töredékeket.

² L. a 373–378. számú balladákat. Bajka Sándor balladájáról l. bővebben: ALMÁSI István 1977, KESZEG Vilmos 2002: 134–143; KESZEG Vilmos 2004. I.: 234–236, 266–269.

³ 257. *Csép Sándor (A betyár felesége)*

⁴ Udvarhely megyéből Kanyaró gyűjtői 84 balladát és epikus éneket szedtek össze.

⁵ Itt jegyezzük meg, hogy nem törekedtünk sem teljességre, sem pontos bibliográfiai adatközlésre az udvarhelyszéki balladagyűjtés előzményeit illetően, csupán jelezni kívántuk, hogy az ószékely balladák nagy hányadát leghamarább Udvarhelyszéken regisztrálták. Nem részletezzük azt sem, hogy az *MNGY* III. kötetében a Kriza-hagyaték balladáit egytől egyig helymegjelölés nélkül jelentek meg, utólag, a *Vadrózsák* második kötetének kiadásakor sikerült lokalizálni a balladák egy részét. (L. KRIZA János 2013) Ami pedig Benedek Elek és Sebesi Jób gyűjtését illeti, adataik sem földrajzi proveniencia, sem pedig szövegihitelesség szempontjából nem megbízhatóak. L. erről részletesebben OLOSZ Katalin 2011b.

hetjük. Gombos János gyűjtése olyan szempontból is rendhagyó, hogy egyetlen kiváló énekes tudását rögzítette. Ahogy már említettük, a szövegeket nem Etéden jegyezte le, hanem egy etédi 14-15 éves kislánytól, aki Székelykeresztúron, Gombos János szüleinél szolgált. A fiatal lány balladatudásának felfedezésével és kiaknázásával Gombos János rátapintott a népköltészeti gyűjtés sikerének egyik fontos feltételére: a jó énekes, a jó adatközlő megtalálásának fontosságára, és tudásának maradéktalan feltárására. Sajnos, újabb kikérdezésre nem kerülhetett sor: a következő szünetidő idején már nem volt Gomboséknál az etédi lány, akinek – Kanyaró Ferenc érdeklődésére – még csak a nevét sem tudták megmondani. Így hát mi sem nevezhetjük meg a Kanyaró-gyűjtemény egyik jeles adatközlőjét, viszont szükségesnek tartjuk külön felhívni a figyelmet az énekesnek – balladatudása mellett – fiatal korára is. Az aranyosszéki Gadónéval vagy a szabédi Dimény Mózesné Szabó Annával – két idős adatközlővel – ellentétben, az etédi lány a jövő nemzedéket képviselte, aki a folytonosságot, a hagyományok továbbvitelét biztosította. Kiváló énekes hírében álló apjától tanulta a balladákat, s adta tovább a kolozsvári diáknak.

Minden bizonnyal Udvarhelyszéken sem volt általános jelenség, hogy fiatal lányok Kádár Katáról, Kőműves Kelemennéről énekeljenek, azt azonban – az udvarhelyszéki gyűjtést látva – okkal-joggal feltételezhetjük, hogy Székelyföldnek ebben a régiójában a századforduló tájékán még élő, virágzó műfaj volt a népballada. Nem olyan értelemben, hogy lépten-nyomon klasszikus balladákba botlott volna a gyűjtő, hanem akképpen, hogy balladát nem pusztán csak a gyűjtő kérésére idéztek fel vagy mondtak tollba, hanem életük szerves tartozéka volt a balladaéneklés. Erre enged következtetni mindenek előtt az a tény, hogy a népballadák tíz nagy csoportjából Udvarhely megyében csak legendaballadát nem találtak a gyűjtők, minden más balladafajta előkerült kisebb-nagyobb számban. De erre következtethetünk abból is, hogy Udvarhelyszéken az élő szájhagyományból gyűjtötték Kanyaró tanítványai a szabadságharcra és az önkényuralom korszakára emlékező epikus énekeket. Más vidékekről jobbra már csak kéziratos énekes füzetekből kerültek a közös gyűjteménybe az ilyen jellegű történeti énekek, a szájhagyományból a századforduló körüli évekre többnyire kivesztek. Udvarhely megye eldugottabb kistájain, a Fehér-Nyikó és Gagy pataka mentén, a Küsmöd patak mellékén, Homoród vidékén – ahonnan a gyűjtések zöme származik –, még töretlenül élt és töltötte be közösségi szerepét a szóbeli költészet. Nem véletlen, hogy *A megesett leány* típusú balladának, mely, úgy tűnik, a századforduló körüli években indult másodvirágzásnak, Udvarhely megyéből hat változata került elő.¹ Hat olyan változata, melyeket Kanyaró ikerballadaként emleget, mert a típus régi, visszaszoruló változatát kiegészítették egy újabb megfogalmazású balladás dallal, s a tíz-tizenkét strófára terjedő hosszú, kettős balladát együtt énekeltek. Mi több, vidékről vidékre változóan, de előfordult az is, hogy még egy harmadik balladát vagy balladarészletet is hozzáénekeltek, mely

¹ L. a 79–83, 85. sz. balladákat.

a ritmus/dallam azonosságán túl hangulatilag is illeszkedett *A megesezt leány* balladájához.¹ Ha passzív emlékanyag lett volna e balladafüzér, aligha jegyezhetnék volna le Kanyaró diákjai tömegesen. Meg kell jegyeznünk, hogy e balladatípus nem pusztán Udvarhely megye balladaismeretére volt jellemző, Erdély-szerte nagy népszerűségnek örvendhetett, mert Háromszék kivételével a gyűjtőterület minden részéből kerültek elő változatai, még csíki és gyergyói adatot is regisztráltak Kanyaró tanítványai.

Az udvarhelyszéki szájhagyományozó költészet élő voltára utal az is, hogy egyszerre jellemzi a hagyományörzés és az új befogadásának készsége. Nagyfokú nyitottságra vall például, hogy a földrajzilag távol történt bűncselekményekről született recens bűntényballadák rendkívül gyorsan megjelentek e régió balladaismeretében, nem is beszélve arról, hogy a megye peremén, a Korond fölötti Kalonda hágón meggyilkolt csendőr, Butyka Imre balladáját a gyilkosság után nyolc-tíz évvel több udvarhelyszéki faluból is feljegyezték Kanyaró tanítványai.²

A régi stílusú klasszikus balladák tekintetében Kanyaró gyűjteménye messze elmarad a korábbi kiadványokban közzétett udvarhelyszéki balladák mennyiségétől. A *Vadrózsákhoz* és a *Magyar Népköltési Gyűjtemény* első és harmadik kötetéhez képest viszont teljesen újat hozott a Kanyaró-gyűjtemény a betyárballadák Udvarhely megyei (és székelyföldi) regisztrálásával. A népballadának ez a fajtája a korábbi erdélyi gyűjtésekből teljességgel hiányzik. Elképzelhető, hogy amikor Kriza János és munkatársai gyűjtöttek, a Székelyföldön még ismeretlen volt a betyárballada. Azt azonban nehezen lehet elhinni, hogy a 19. század hetvenes-nyolcvanas éveiben sem találtak az erdélyi gyűjtők a népballadának ezzel a válfajával. Bizonyos jelek arra engednek következtetni, hogy az alföldinek tartott betyárballadákat, mint nem erdélyi, és főleg mint nem székely folklórtermékeket, kategorikusan kiutasították a közreadott gyűjteményekből. Ezért nem találunk még csak hírmondónak sem betyárballadát, például, a *Magyar Népköltési Gyűjtemény* harmadik kötetében.³ Kanyaró Ferenc volt az első erdélyi gyűjtő/gyűjtésszervező, aki fenntartás nélkül felvette gyűjteményébe a betyárballadákat. Nem eredetük érdekelte, hanem maguk a szövegek, és az a tény, hogy a betyárballadák nagy számban és változatosságban fordulnak elő nemcsak a Partiumban és Erdély nyugati részein, de a Székelyföldön is.

Ami az előzményeket illeti, **Háromszék** vonatkozásában hamar végére járhatunk a Kanyaró gyűjtéseit megelőző időszak balladaközléseinek, hiszen Kriza János és Benedek Elek gyűjtéseit kell számba vennünk. Kriza a *Vadrózsákban* mindössze hat há-

¹ Gyűjteményünkben a harmadik csatolt balladának nem (vagy csak a jegyzetekben) találja nyomát az olvasó, mert azokat, mint idegen, vendégszövegeket Kanyaró következetesen leválasztotta *A megesezt leány* típus ikerballadáiról.

² Butyka Imre balladájáról l. bővebben OLOSZ Katalin 2010.

³ Benedek Elek és Sebesi Jób közös gyűjteményének töredékében, mely egyebek mellett az *MNGY* harmadik kötetéből kihagyott balladákat is tartalmazza, több betyárballada szövege megtalálható. L. Benedek Elek – Sebesi Jób: *Székely népköltési gyűjtemény*. 1890. Kézirat. Néprajzi Múzeum Etnológiai Archivuma, Budapest. EA 3564. – 3, 16, 86. oldal.

romszéki balladát közölt, ezek közül négy tartozik a klasszikus balladák osztályába: *A zsvány felesége*, *A gazdag feleség* típus egy-egy változata, a *Három árva*, valamint *A mennybe vitt leány* tizenkét soros töredéke. Ezeken kívül a *Vadrózsák A vízbe fült leány* egy helyi balladáját hozta, valamint *A virág és a harmat* típusú balladás dalt. Számottevően a Kriza-hagyatékból sem gyarapodott a háromszéki balladaközlések száma: a *Magyar Népköltési Gyűjtemény* harmadik kötetében Kriza hagyatékából egy bujdosó ének (*Dancsuj Dávid*), valamint egy helyi balladának (*Győrbíró Áron*) két változata képviseli Háromszéket. Ugyanabban a kötetben Benedek Elek gyűjtéséből további 13 ballada került közlésre Háromszék megyéből. Közülük a *Kádár Kata*, *A zsvány felesége*, *Sági bíró lánya* és *Kis-Gergő Istvánné* a klasszikus balladák számát gyarapította. A további kilenc adat a Várad Józsefet idéző történeti ének két változata, egy helyi baleset- és két büntényballada mellett négy kétes eredetű, vagy éppen hamisítványnak tűnő „balladaszöveg” között oszlik meg.¹

Háromszék² – Kanyaró Ferenc gyűjtőterületének legtávolabbi vidéke – akként válhatott a kolozsvári tanár kutatásainak színterévé, hogy háromszéki unitárius helységekből is érkeztek diákok a távoli Kolozsvárra. Mivel Háromszéken csak Sepsiszentgyörgy környékén és Erdővidéken vannak unitárius települések, értelemszerűen viszonylag kis területről gyűlt be meglepően gazdag balladatermés: az 1892 és 1905 között eltelet szűk másfél évtized alatt 74 háromszéki balladával és epikus énekkel gyarapodott a kolozsvári diákok közös gyűjteménye. Olyan mennyiséggel, amelyet számban az addigi háromszéki gyűjtések együttvéve sem közelítenek meg, s amelyet majdan Konsza Samu sepsiszentgyörgyi diákjai sem érnek el a megye egész területén folytatott gyűjtésük során.³ A gyűjtőpontok sűrűsége tekintetében is számottevő Kanyaró háromszéki munkatársainak teljesítménye. Tizenkét balladáról ugyan csupán annyit tudunk, hogy Háromszékről származik, a szövegek túlnyomó többségéről, 62 balladáról viszont pontosan tudjuk, hogy melyik háromszéki helységben gyűjtötték. Legtöbbet, szám szerint huszonkettőt Sepsikőröspatakon jegyezték fel, ezt követi Sepsiszentgyörgy 10 balladával, majd Kálnok (7), Árkos (5), Laborfalva (4), Uzon (4), Bölön (4), Bükszád (2) következik, végül Mikóújfalú, Nagyajta, Zágon és Kézdivásárhely egy-egy balladával. A három utóbbi helységet nem számítva, a Kanyaró-hagyatékból előkerült háromszéki balladák kilenc gyűjtési helye lényegében egy olyan 10–15 kilométeres sugarú körön belül található, melynek középpontja Sepsiszentgyörgy.

¹ A háromszéki balladagyűjtés történetéről, valamint Kanyaró Ferenc háromszéki diákjainak gyűjtéséről lásd bővebben Olosz Katalin 2008. – Itt jegyezzük meg, hogy a 2008-as közleményben a Háromszékről gyűjtött balladák száma kis mértékben eltér az itt közöltektől, mivel a hagyaték teljes feltárása során előkerült még néhány háromszéki szöveg.

² Háromszéken – Kanyaró és diákjainak gyűjtése kapcsán – mindig a korabeli Háromszék vármegye területét értem, amely Erdővidéknek csak egy részét foglalta magába. Szemben a mai Kovászna megye területével, nem tartozott hozzá, például, Kisbacon, Vargyas vagy Felsőrákos.

³ Kriza János és Benedek Elek háromszéki balladagyűjtése együttvéve is csak kevéssel haladja meg a húszat, Konsza Samu gyűjteményének balladafejezete 45 darabot tartalmaz 19 helységből.

A kis területről nagy számban előkerült balladaszövegeket nyilván annak köszönhetjük, hogy Háromszékről viszonylag sokan kapcsolódtak be a gyűjtőmunkába. Az sem véletlen, hogy Sepsikőröspatak lóhosszal vezet a begyűjtött balladák számát illetően: Sepsikőröspatakról került a főgimnázium könyvtárába Költő Sámuel 1854-ben kezdett kéziratos énekeskönyve,¹ ebből a faluból hozott tekintélyes népdalgyűjteményt a kilencvenes évek közepén az ötödik gimnáziumi osztályban tanuló Baló Dénes, s ugyancsak sepsikőröspataki gyűjtő-tanítványa volt Kanyarónak Bedő Béla. A három kőröspataki gyűjtőn kívül tudunk a sepsiszentgyörgyi Kis Andrásról, a Laborfalváról folklóradatokat s az azokhoz kapcsolódó helyi információkat szállító Bedő Ferencről, valamint a kálnoki Barabás Istvánról. A diágyűjtőkön kívül Kanyarónak sikerült munkatársául megnyernie az akkor még egyetemi hallgató Erdélyi Lajost, aki egykori tanuló társától, az uzoni Bodali F. Mihálytól kapott néhány adatot Bodali eredeti kézírásában és kíséző levelével juttatta el Kanyaróhoz. A név szerint ismert diágyűjtők egyéni hozzájárulásán kívül eljutott Kanyaróhoz egy datálatlan, cím nélküli, helymegjelöléseket nélkülöző, csonkaságában is vastkos, névtelen kézirat, melynek darabjai a Kanyaró-hagyaték két külön csomagjából kerültek elő, utólag egyesítettük.² A valamikor testes kötetű összefűzött, bekötött kézirat első ívét a címlappal és kemény táblájával együtt kiszakították. Ennek következtében a második íven kezdődő balladafejezet lapjai, és az azt követő népdal-fejezet első lapjai is kiszabadultak a fűzésből, az első három népdal el is kallódott. A tovább épen maradt kézirat gazdag, minden műfajra kiterjedő népköltési gyűjteményt tár elénk, melyet gyűjtője gondosan megszerkesztve letisztázott, itt-ott lapalji jegyzetekkel, szómagyarázatokkal látott el, úgy, mintha pályázatra vagy kiadásra készítette volna elő. A kézirat összeállítója³ a népköltészeti szövegek egyikét sem lokalizálta, de egy-egy szómagyarázat, valamint a szövegekben-jegyzetekben előforduló földrajzi nevek alapján egyértelműen háromszéki gyűjtésnek tekinthetjük. Maga Kanyaró is háromszékinek tartotta a gyűjtemény tizennégy balladáját, melyek közül négyet az *Erdélyi Múzeumban* nyilvánosságra hozott.⁴

Kanyaró gyűjteménye a korábbi háromszéki gyűjtésekhez képest jelentős számbeli gyarapodást hozott: több mint háromszorosára növelte az addig ismert háromszéki balladák számát.⁵ A számbeli növekedéssel azonban nem sokat változott a régi stílusú, klasszikus balladáról kialakult kép. Kriza János és Benedek Elek gyűjtéséhez viszonyítva lényeges elmozdulás e téren nem történt, csupán arról adhatunk számot, hogy Kanyaró Ferenc tanítványai a régi réteg más balladatípusait fedezték fel Háromszéken,

¹ Költő Sámuel: *Világi Énekes Könyv*. Kőröspatak, 1854. Kézirat, AKKvár–MsU 1128/A.

² [*Háromszéki népköltési gyűjtemény*] MUEKvGyLtár, KF-hagyaték, 40. csomag.

³ Az írás jellegéből és helyesírásából ítélve gyakorlott kezű felnőtt vagy legalábbis felsőbb osztályos diák lehetett.

⁴ KANYARÓ Ferenc 1906a, 237–238 (*Dáncsuj Dávid balladája*); KANYARÓ Ferenc 1909, 336–337 (*Váradai Jóska*), 338. [*Váradí*] 339–340. (*Györbér Áron*) – A névtelen háromszéki gyűjtemény balladáit kötetünkben: 195, 197, 205, 237, 270, 279, 293, 295–298, 305, 306, 390. sz.

⁵ Kriza János és Benedek Elek gyűjtéséből összesen 22 népdal és epikus ének jelent meg, Kanyaró és diákjai 74 adatot gyűjtöttek Háromszékről.

mint nagynevű elődeik. A *Három árva* és *A halálra táncoltatott leány* két változatán kívül, melyek Kriza, illetve Benedek Elek közlésében is szerepelnek, a kolozsvári diákok három újabb típussal egészítették ki a régi balladák háromszéki változatainak sorát: *A rossz feleség*, *A halálra ítélt húga* (Fehér László) egy-egy változatával, illetve a *Megszólaló halott* két variánsával.

A klasszikus balladák háromszéki változatainak szerény gyarapítását aligha könyvelhetjük el sikertörténetként. Sokkal inkább arra kell figyelniünk, hogy a Kanyaró-gyűjtemény háromszéki adatai jelentősen átrajzolták a balladacsoportok közti arányokat. Jóllehet a tíz tematikai csoporton belül a legendaballadák kivételével mindenik csoportban találunk háromszéki balladát, tulajdonképpen két balladafajta dominanciája érvényesül a háromszéki anyagban: a sirató- és balesetballadáké, illetve a bűntényballadáké. E két csoportba tartozik a háromszéki balladának csaknem fele – harmincöt a hetvennégyből –, s a fennmaradó harminckilenc ballada megoszlik a többi hét tematikai csoport között. További sajátossága a háromszéki balladaanyag megoszlásának, hogy a hagyományos tematikai csoportok (mágikus–mitikus-, szerelmi-, családi balladák, társadalmi konfliktusok balladáái) egyike-másika szinte csak a jelzés szintjén van jelen a gyűjteményben,¹ viszont számottevő mennyiségű balladával és epikus énekkel reprezentált két olyan kategória, melyeknek a korábbi gyűjtésekben nemcsak Háromszék, hanem egész Erdély viszonylatában sincs nyoma. A háromszéki gyűjtők munkáját dicséri a történeti énekek számának jelentős gyarapodása, valamint a betyárballadák feltűnése e régió szájhagyományozó költészetében.²

A Kanyaró-gyűjtemény novumának tekinthető a helyi balladák hihetetlenül nagy száma, addig nem ismert bősége. Velük kapcsolatban azonban nyomban hangsúlyoznunk kell, hogy közülük jó néhányat a legmesszebb menő jóindulattal sem tekinthetünk népballadának: sok közöttük a gyaníthatóan helyi verselők által összeeszkábált búcsúztatóvers, némelyiknél maga a gyűjtő meg is nevezi, hogy ki lehet a vers szerzője.³ Felbukkannak közöttük egy-egy gyilkosság részleteit bőségesen taglaló ponyvaversek,⁴ de arra is akad példa, hogy egy leány tragikus szerelmének és öngyilkosságának történetét a „nagyajtai ifjúság” verselte meg 1886-ban.⁵ E tényállás és felismerés ellenére mégis felsorakoztattuk valamennyit a megfelelő fejezetekben, mert szövegükbe sok helyen beépültek a siratóballadák jellegzetes fordulatai, közhelyei, illetve szerkesztésmódjuk

¹ Három, a mágikus–mitikus balladák csoportjába tartozó adat mellett tizenegy szerelmi-, egy családi ballada és négy társadalmi konfliktust tárgyaló ballada szerepel a Kanyaró-gyűjtemény háromszéki anyagában.

² Tíz történeti ballada/epikus ének és nyolc betyárballada szövege került elő Háromszékről.

³ A 305. (*Bedő József és János*) és 306. sz. (*Jakab Károly*) vers esetén a gyűjtő megjegyzi, hogy „szerzője csak némileg ösmeretlen, mintha Erdős Lajos írta volna”.

⁴ Lásd a 307. (*Szilágyi József gyászos kimúlása*) és 308. (*Szilágyi József kesergő siralma*) számú adatokat.

⁵ Lásd a 289. számú „gyászdalt” (*Költő Ágnes*). – Hogy mennyire reálisan ítélte meg Kanyaró a búcsúztatót, idézzük megjegyzését: „Tanulságos példája e hosszan elnyúlt s mégis keveset mondó ballada annak, hogy a legkitűnőbb balladák mindig csak egyes kiválóbb szerzőktől eredhetnek, s korántsem – mint eddig vélték tudósaink – a nép együttes alkotásának eredményei.”

követi e balladák jellegzetes struktúráját.¹ És számba vettük már csak azért is, mert ezek némelyike potenciális baleset-, sirató- vagy bűntényballada kialakulásának kiinduló pontja, alapszövege lehetett. Ez utóbbi eshetőségre példaként idézhetjük a „nagyajtai ifjúság” által összeállított gyászdalt Költő Ágnesről, melynek egy jócskán lerövidült szövegét Faragó József 1975-ben, mint *Költő Ágnes nagyajtai balladáját* tette közzé.²

A búcsúztató verseken túl a Kanyaró-hagyaték bőségesen tartalmaz igazi baleset-, sirató- és bűntényballadákat is, melyek variációs készségük, többféle változatuk folytán arról tanúskodnak, hogy ez a balladafajta virágzásának idejét élte Háromszéken a századforduló éveiben.

Maros-Torda megye balladaköltészete, annak ellenére, hogy a klasszikus székely népballada felfedezése, legkorábbi közlése-ismertetése kötődik e vidékhez,³ a 19–20. század fordulóján csaknem teljesen ismeretlen volt. A 19. század második felében meginduló balladagyűjtések az egykori Marosszék (a későbbi Maros-Torda vármegye) balladahagyományából alig hoztak izelítőt. A *Vadrózsákban* például Marosszék verses népi epikáját egyetlen darab képviseli: az a Nyárad mentéről gyűjtött *Barcsai*-ballada, melyet Nagy Lajos előzetesen már közzé tett a *Kolozsvári Közlöny* 1858-as évfolyamában. A *Magyar Népköltési Gyűjtemény* első kötetében közölt 91 ballada/epikus ének közül is mindössze öt balladaszövegről jelzik a szerkesztők, hogy Marosszékről származnak. Ezek közül hármat Gyulai Pál saját gyűjteményéből hozott nyilvánosságra (*Molnár Anna, A rab, A menyasszony*), kettőt pedig (*A legszebb virág, Bándi úrfi*) Szabó Sámuel gyűjtéséből tettek közzé.

A fent említett balladák számbavételével végére is értünk a marosszéki balladagyűjtés 19. századi történetének – már ha a korabeli kiadványok alapján fogalmazzuk meg összesítésünket.⁴ A közreadott népköltészeti kiadványok tanúsága szerint – bármennyire is hihetetlennek tűnik – mindössze hat ballada/epikus ének került elő a 19. század folyamán Marosszékről. A tudománytörténet sokáig, csaknem napjainkig erről az igen szerény mennyiségről tudott számot adni, s úgy tartotta, hogy további kutatásokra e megye területén már csak a huszadik század elején és utolsó harmadában került sor – Seprődi János, illetve Ráduly János kibédi gyűjtéseivel. Ezt a tudománytörténeti toposzt írta fölül Szabó Sámuel (1829–1905) folklórgyűjtő és gyűjtésszervező tevékenysé-

¹ Más kérdés azonban, hogy melyik volt előbb: a búcsúztató vers vagy a siratóballada? Mert elképzelhető egy olyan fejlődési vonal is, hogy az erdélyi falvakban csaknem napjainkig igényelt, helyi népi verselő vagy a kántortanító által írt halottbúcsúztató sablonjaiból alakult ki a siratóballada.

² FARAGÓ József 1975. Összehasonlítva a Kanyaró-hagyatékban található szöveget és a hozzáfűzött magyarázatot a Faragó által lejegyzettekkel, érdekes módon nem a vers szövegének változása a legfeltűnőbb, hanem a hozzá fűzött kommentár folklorizálódása. Magyarázatát abban véljük megtalálni, hogy a Költő Ágnesről írt gyászdalt már Kanyaró ismeretlen gyűjtője is kéziratból másolta, nem élőszó után írta le. Faragó úgyszintén írott változatot talált és tett közzé (FARAGÓ József 1975; 1977). A ballada keletkezési körülményeit viszont csak a szóbeliség őrizte meg, s így az idők folyamán alapos változáson ment át a történet.

³ L. NAGY Lajos 1858.; GYULAI Pál 1860.

⁴ A Maros-Torda megyei balladagyűjtés történetéről lásd bővebben OLOSZ Katalin 2012.

gének jelenkori feltárása,¹ melynek során kiderült, hogy a marosvásárhelyi református kollégium diákjai Szabó Sámuel irányításával közel ötven balladát gyűjtöttek össze a 19. század hatvanas éveiben – jobbára Marosszék területéről. Minderről azonban Kanyaró Ferenc és bárki más a 19. század végén legfeljebb annyit tudhatott, hogy Szabó Sámuel gyűjtéséből több székelyföldi ballada is helyet kapott a *Magyar Népköltési Gyűjtemény* első kötetében. A gyűjtemény szerkesztői ugyanis a fent említett két balladát kivéve az összes többi Szabó Sámuel-től származó adatot „Székelyföld” lokalizálással hozták nyilvánosságra, holott azoknak is többsége bizonyíthatóan marosszéki volt.

Ilyen előzmények után került sor Kanyaró Ferenc tanítványainak Maros-Torda megyei balladagyűjtésére, mely mennyiségi tekintetben – 92 darabot számláló adatállományával – minden más székely megyét fölülmúlt.

A Kanyaró-hagyaték ismeretében úgy tűnik, hogy a kolozsvári diákok közös gyűjteményében legellentmondásosabban, legösszetettebben a Maros-Torda megyei népballada korabeli állapota mutatkozik meg. Balladalejegyzéseikkel olyan szélsőséges eseteket, ellentétes tendenciákat rögzítettek Kanyaró Ferencnek ebben a megyében gyűjtő tanítványai, melyekre alig akad példa más vidékek balladaanyagában. Néhány régi stílusú és ritka ballada (*Bethlen Anna*, *Holmodi Zsuzsánna*, *Omlódi Zsuzsánna*, *Molnár Anna*), mi több, egy invariáns klasszikus ballada (*Kálnoki Zsófia*) mellett a Maros-Torda megyei települések többségéből töredékes, ritmushibás, szövegromlásos – és kizárólag – új stílusú bűntényballadák, hírversek, gyenge balladakezdemények kerültek elő, olyan szövegek, melyeknek száználmas roncs-állapota az epikus költészet elhalásának egyértelmű jeleként értelmezhető. A Nyárádselyében, Nagyernyében, Gernyeszegen, Teremiújfaluban, Szentháromságon, Marosvásárhelyen, Nyárádgálfalván feljegyzett adatok – új stílusú bűntényballadák, helyi hírversek, legjobb esetben betyárballadák töredékei – egyöntetűen a ballada és minden fajta epikus ének visszaszorulásáról tanúskodnak.

A Kanyaró-hagyatékban megőrzött Maros-Torda megyei gyűjtések azonban egy másik, a fentivel szöges ellentétben álló tendenciáról is árulkodnak. Nevezetesen arról, hogy ebben a régióban még a század utolsó harmadában is keletkeztek új, helyi balladák egy-egy szokatlan esemény, baleset, gyilkosság megörökítésére. Mintha csak Székely Ádám fél századdal korábbi megállapítását² igazolná az a két helyi ballada, melyeket Kanyaró Ferenc tanítványai jegyeztek fel legelőször (*Farkas Márton*, *Csók Anikó*), s amelyek közül az elsőnek keletkezési körülményeiről is találunk adatokat Kanyaró Ferenc jegyzeteiben. Az pedig végképp rácáfol a verses epika visszaszorulását konsta-

¹ SZABÓ Sámuel–OLOSZ Katalin 2009.

² A marosszéki születésű Székely Ádám arra hívta fel Erdélyi János figyelmét 1846-ban, hogy szülőföldjén „igen sok eredetiség van elrejtve. [...] Történjen ott csak egy véletlen halál, vagy szerencsétlenség, szerelem, vagy megcsalás s eff[éle], már másnap legény-leány faluban, erdőn, mezőn, kutaknál a tegnapi esetet sajtátságos hangajttal dalolják.” (Székely Ádám levele Erdélyi Jánoshoz. Pest, 1846. július 12–13. SZAKÁL Anna 2012: 57). – E néhány sorban Székely Ádám nem kevesebbről tudósította Erdélyi Jánost, mint az újkori baleset- és bűntényballadák születéséről és kedveltségéről a marosszéki falvakban.

táló észrevételünkre, hogy a Farkas Márton haláláról keletkezett balladaciklus darabjainak több változatát is megtalálták a diákgyűjtők Maros-Torda és a szomszédos Kis-Küküllő megye településein: Szentgericén, Marosvásárhelyen, Dicsőszentmártonban és Ádámoson. Az öngyilkosságba menekülő megesett leány, Csók Anikó siratóballadája viszont, melyet Kanyaró legjelesebb gyűjtője, Rédiger Ödön, Szabédon írt le, változatok nélküli invariáns maradt.

De nem pusztán Csók Anikó balladáját köszönhetjük a szabédi unitárius papköltő, Rédiger Géza legidősebb fiának: Rédiger Ödön egymaga húszat meghaladó szabédi balladával és más epikus énekkel járult hozzá a kolozsvári diákok közös gyűjteményéhez, rácafolva a népballada Maros-Torda megyei visszaszorulásával kapcsolatos észrevételünkre. Gyűjteményében a magyar népballada minden válfaja megtalálható: a régi réteg klasszikus darabjai (*Kálnoki Zsófia*, *Molnár Anna*, *Omlódi Zsuzsanna*, *Bethlen Anna*) mellett betyárballadák (*Rózsa Sándor*, *Sobri Jóska*), az új stílusú balladaköltészet szövegei (*Szépen legel a báróné gulyája*, *Balog Józsi*, *Várad*) mellett a helyi eseményeket megéneklő lokális balladák (*Csók Anikó*, *Keresztúri*) és újkori, műköltői eredetű epikus énekek.

A gyűjtemény önmagában is kimagasló gyűjtői teljesítmény, de tudva azt, hogy Rédiger Ödön valamennyi balladát és balladás dalt egyetlen adatközlőtől, az írástudatlan napszámosasszony, özvegy Dimény Mózesné Szabó Anna szája után jegyezte le 1895-96-ban, bátran kijelenthetjük, hogy a kolozsvári diák egyedülálló, úttörő munkát végzett. A magyar folklórkutatás történetében a kiváló mesemondók szerepére korán felfigyeltek, az énekesek tudására annál kevésbé, olyannyira nem, hogy a 19. századból egyetlen jeles énekes nevét sem ismertük eleddig, nemhogy ballada- vagy daltudásáról tájékozódhattunk volna. Kanyaró Ferenc és Rédiger Ödön – tanár és tanítványa – egyesült erővel és tudatosan törekedtek a szabédi napszámosasszony tudásának minél alaposabb megismerésére, teljes „repertoárjának” számba vételére, s ezáltal, tulajdonképpen, egy 20. századi kutatói irányzatnak, az egyéniségvizsgálatnak lettek előfutárai. A 19. században egyedülálló teljesítményükről azonban a magyar folklorisztika napjainkig nem tudott, a szabédi napszámos asszony énekei százados késéssel, 2009-ben jutottak nyilvánosságra *Ne mondd, anyám, főd átkának* címen a Kriza János Néprajzi Társaság *Kriza Könyvtár* sorozatának egyik köteteként.¹

Szólnunk kell végül Kanyaró gyűjtőterületének peremvidékeiről – a **Kis- és Nagy-Küküllő megyei** gyűjtésekről. Mennyiségileg sem elhanyagolható az onnan származó balladaanyag,² különösen, ha figyelembe vesszük azt a tényt, hogy Kanyaró és tanítványai fedezték fel e területek balladaismeretét: korábbi adatok e két megyéből egyáltalán nincsenek, s ballada szempontjából később sem váltak kutatott és ismert területté. Figyelemre méltó e két megyéből begyűjtött balladaanyag területi megoszlás tekintetében is. A tizennyolc Nagy-Küküllő megyei adatból tizenhat két településről – Alsórákosról

¹ KANYARÓ FERENC–RÉDIGER ÖDÖN–OLOSZ KATALIN 2009.

² Nagy-Küküllő megyéből 18, Kis-Küküllő megyéből 9 ballada került feljegyzésre.

és Héjjasfalváról – került elő. (A további két adatot „medgyesi huszárok”-tól jegyezték le a kolozsvári diákgyűjtők.) Kis-Küküllő megye szerényebb mértékben, mindössze kilenc adattal van jelen a Kanyaró-gyűjteményben, de ez a kilenc adat négy újabb gyűjtőpontot jelölt be Erdély balladaföldrajzi térképére: Ádámost, Dicsőszentmártont és Dombót két-két balladával, Kisbúnt pedig hárommal.

A gyűjtött anyag jellegét tekintve a Héjjasfalváról és a Kis-Küküllő megyei Ádámosról, Dombórról, Dicsőszentmártonból összeszedett balladák egyöntetűen arra utalnak, hogy a századforduló körüli években „legnagyobb keletje” részben az országos hírű és regionális bűntény- és balesetballadáknak volt, kisebb részben a betyárballadáknak. E távoli vidékekre is eljutott a híre – ballada formájában – Mailáth György országbíró meggyilkolásának (332, 333. sz. *Panga Pali*), a vízbe fúlt huszárok tragédiájának (202. *Dráva hídjá*), Farkas Márton (285, 286), Butyka Imre (368), Orbán András (387, 388) meggyilkolásának, illetve a betyár Sobri Jóska (251) vagy Rózsa Sándor (236) tetteinek.

A fent említett településekkel ellentétben két helységről – Alsórákosról és Kisbúnról – teljesen más jellegű szövegek kerültek a közös gyűjteménybe. Kisbúnt egy 1857-es kéziratos énekeskönyvből¹ átvett történeti énekek (176, 179) és *A kisasszony gulyája* típusú ballada (143) változata képviseli, Alsórákos pedig az élő színhagyományból gyűjtött balladák számával és különlegességével vívott ki magának említésre méltó nevet. Ebből a faluból érkezett a kolozsvári unitárius kollégiumba Antal József, akinek gyűjtőmunkája révén e település a kolozsvári diákok jeles gyűjtőhelyei közé került, Antal József pedig Kanyaró Ferenc legkiválóbb gyűjtőinek sorába.² Antal József fedezte fel a balladaismerő Alsórákost, ahonnan nemcsak ő, de rokonsága/falufelvi közül is többen bekapcsolódtak a gyűjtőmunkába.³ Antal Józsefnek köszönhetjük négy régi stílusú, klasszikus ballada (4. *A megszólaló halott*, 33. *A szeretet próbája*, 116. *A falba épített feleség*, 118. *A zsvány felesége*) alsórákosi változata mellett *A meggyilkolt fonolány* és a *Háromszoros magzatgyilkos* egy-egy változatát. Külön érdekessége az alsórákosi gyűjtésnek, hogy feljegyzésre került a Solymosi Eszterről szóló balladának egy teljesen egyedi darabja (355. sz. *A fogarasi Solymosi Eszter*), mely alighanem helyi és nagyon friss képződmény lehetett a feljegyzés – 1896 – idején. Solymosi Eszter tragédiájának elmondására ugyanis az 1888-ban meggyilkolt csendőr, Butyka Imre balladájának szövegstruktúráját használták fel, egy olyan balladát, melynek ismerjük a szerzőjét, és amely csupán néhány évvel korábban keletkezett.⁴

¹ Fodor István *verseskönyve*. Kisbún. AKKvár–MsU 1211.

² A *Székelly népballadák és románcok* kéziratóban Kanyaró Ferenc két diákgyűjtőjét említi név szerint: Rédiger Ödönt és Antal Józsefet – akik, egyébként, osztálytársak voltak előbb Székelykeresztúron, aztán Kolozsváron, mint ahogy mindkét helyen osztálytársuk volt Kanyaró harmadik, sokat emlegetett jeles gyűjtője, Gombos János is.

³ A családi név azonossága okán gondoljuk, hogy Antal Józseffel rokoni kapcsolatban lehetett Antal Boriska és Antal P. Mihály, rajtuk kívül tudunk egy Gyerkó András nevű alsórákosi gyűjtőről, aki feltehetően szintén Antal József révén (neki segítve) került kapcsolatba a gyűjtőmozgalommal.

⁴ A meggyilkolt csendőr balladájáról lásd bővebben: OLOSZ Katalin 2010.

Azt tartják a diákgyűjtőkről, hogy nem eresztik túl mélyre merítőhálójukat, azt prezentálják irányító tanáruknak, amit a felszínen kapnak. Ha elfogadjuk ezt a premisszát, akkor a kolozsvári unitárius főgimnázium diákjainak gyűjteménye – Kanyaró szavaival élve – „fényesen tanúsítja”, hogy a századforduló éveiben Erdély nagy részén a népballada élő folklórműfaj volt. És maradéktalanul igaza volt Kanyaró Ferencnek, mikor úgy vélekedett, hogy népköltészetünk teljes epikai erejével lép át az új ezer évbe. Nincs lankadás, nagy visszaesés e téren...”¹

¹ *Kanyaró Ferenc levele Beöthy Zsolthoz. Kolozsvár, 1896. május 18.* MTA Könyvtára, Kézirattár. Ms 5088/6. 2. oldal.

Gyűjtéstől a publikálásig

(A szöveggondozás elvi és gyakorlati problémái)

Az előző fejezetben bőségesen taglaltuk a kolozsvári diákok gyűjtőmunkájának részleteit: kik, hol, mikor és mit gyűjtöttek az alatt a szűk másfél évtizednyi idő alatt, míg Kanyaró Ferenc irányította a gyűjtőmozgalmat. Eljutottunk addig a pontig, hogy Kanyaró Ferenc kezébe kerültek a diákok lejegyzései, illetve azok a kéziratos énekeskönyvek, melyeket ugyancsak a diákok szedtek össze. Ettől a ponttól kezdve nemcsak Kanyaró Ferenc találta magát új feladatok előtt, de a késői vizsgálódó is új problémákkal szembesül: hogyan, milyen szempontok alapján válogatott Kanyaró a begyűlt folklóranyagból, milyen elvi-gyakorlati kritériumok határozták meg rendszerező és szöveggondozói tevékenységét, miként vélekedett a kolozsvári tanár a folklórszövegek nyilvánosságra hozásának problémáiról?

A kérdések megválaszolásához onnan kell kiindulnunk, hogy Kanyaróhoz elképzelhetetlenül sokféle szöveganyag került mind tartalmát, mind külalakját tekintve. Hetedikes-nyolcadikos nagydiákok – tanult fiatalemberek – feljegyzései és letisztázott gyűjtései mellett gimnáziumi tanulmányaik kezdetén járó – ügybuzgalmat nem, de helyesírási ismereteket és íráskészséget annál inkább nélkülöző – kisdíákok ákombákom írásai, 19. század közepén/második harmadában összeállított énekeskönyvek fölöttébb eltérő, jól olvasható vagy alig kibetűzhető kéziratai, prózaként leírt balladák, felismerhetlenségig eltorzult töredékek között kellett Kanyaró Ferencnek kiigazodnia és rendet teremtenie.

Munkamódszeréről – arról, hogy milyen útmutatást adott tanítványainak a gyűjtést/lejegyzést illetően, milyen szempontok alapján válogatta és rendszerezte, miként készítette elő közlésre a beérkezett szöveganyagot – keveset tudunk. Kanyaró Ferenc nem fejtette ki elgondolását és elvárásait sem a gyűjtés, sem pedig a szöveggondozás módszertanát illetően. E tekintetben csak azokra a szétszórt, apró megjegyzésekre támaszkodhatunk, melyeket Kanyaró vagy egyik-másik tanítványa véletlenszerűen vetett papírra, illetve amelyeket Kanyaró balladákhoz fűzött jegyzeteiben mellékesen elejtett. Ezekből, valamint a diáklejegyzések és másolataik összehasonlításából lehet kikövetkeztetni és összerakni Kanyaró balladagyűjtéssel és balladaközléssel kapcsolatos elgondolásának/vélekedésének elemeit.

A gyűjtésszervező Kanyarónak – jóllehet erről sehol nem beszél – az lehetett az elvárása tanítványaival szemben, hogy úgy írják le a balladákat, ahogyan adatközlőik diktálták, de ne tagolják strófákra a szöveget, hanem folyamatosan, egy tömbben jegyezzék le az egész éneket. Ennek az elvárásnak tulajdonítható, hogy többnyire strófabeosztás nélküli, tagolatlan balladaszövegekkel találkozunk a Kanyaró-hagyatéak diákkézirataiban. Kanyaró azt sem várta el tanítványaitól, hogy letisztázott szövegeket adjanak át neki,

sőt, inkább azt szerette, ha a helyszíni lejegyzést kapta kézhez. Ezt bizonyítja Rédiger Ödönnek egy mentetetőző megjegyzése, melyet *A sócsempész halála* típusú ballada szabédi változata (276. *Balog Józsi*) után írt: „Letisztázva küldöttem volna, de tudva, hogy a tanár úr így szereti, inkább nem tettem.”¹

A balladagyűjtés még a nagydiákok számára sem volt egyszerű feladat, hiszen a dallammal előadott szövegek tempójával a lejegyzés nem tudott lépést tartani. A kor gyakorlatának megfelelően ezért nem énekelt szöveget jegyeztek le Kanyaró tanítványai, hanem diktálás után rögzítették a népballadákat és népdalokat egyaránt. Már pedig tudott dolog, hogy az énekesek – még a legjobb adatközlők is – dallam nélkül nehezen tudják reprodukálni énekeik szövegét, belevétnek, elakadnak, összekeverik a szövegrészeket. Maga Kanyaró is megemlíti egyik közleményében, hogy akár egy tizenkét sornyi szöveget is „csak a dal folytonos újra-újraismétlésével volt képes lediktálni” adatközlője.² A diktálás utáni lejegyzés viszont azzal járt együtt, hogy akár az adatközlő, akár a lejegyző hibájából elmaradhattak ismétlődő sorok, félsorok, vagy olyan szövegrészek, melyekkel az adatközlő, ha énekel a szöveget, gond nélkül áthidalta volna az esetleges hiátusokat, az emlékezetéből kihullott sorokat vagy ritmushibákat. Még az olyan kiváló memóriájú énekes is, mint amilyen a szabédi Dimény Mózesné lehetett, a dallam nélküli diktálás során bele-belevétt a ritmusba, sorokat hagyott ki vagy hagyott befejezetlenül. Meggyőződésünk, hogy énekelve ezek a kihagyások nem következtek volna be: a jó énekes tud rögtönözni, a szöveg esetleges döccenőit, strófán túli terjeszkedését vagy szűkülését dallam és szövegsorok ismétlésével vagy elhagyásával kiegyenlítette volna. Bizonyoság rá Kodály Zoltánnak egy bravúros balladalejegyzése a 20. század elejéről.

Kodály 1912-ben Kászonyjakabfalván talált rá Kőműves Kelemen balladájának egy terjedelmes változatára, melyet László Máténé, akkor 65 éves asszony énekelt. Amint a zenetudós feljegyezte, az asszony „minden gondolkodás, akadozás nélkül, elejétől végig el tudta »fúni« a balladát”³, ami már csak azért is figyelemre méltó teljesítmény, mert 36 strófára terjedt a balladának az a változata. Kodályt azonban nem az énekes memóriájának hibátlan működése ragadta meg elsősorban, hanem az a felismerés, hogy „részleteiben minden egyes strófának egyéni képe van,”⁴ hogy szöveg és dallam ritmusa nem föltétlenül egyezik strófáról strófára, hogy a dallam nem ismétlődik mechanikusan az egymást követő versszakokban, noha alapvetően egy dallamra fújta végig a balladát énekes. E felismerés készítette arra Kodály Zoltánt, hogy a kor szokásától eltérően ne csak a ballada első versszakának dallamát rögzítse fonográfhengerre, hanem a ballada egészét. A harminchatszor elhangzó, állandóan módosuló, szöveghez, pillanatnyi hangulathoz idomuló dallam vizsgálata a zenei eredményeken túlmutatóan arra is fényt derített, hogy a szájhangományozó költészet darabjainak bármikori reprodukálása – a

¹ MUEKvGyLár, 50. csomag.

² KANYARÓ Ferenc 1895.

³ KODÁLY Zoltán 1926b

⁴ KODÁLY Zoltán 1926b

közöségtől elfogadott szöveg, a hagyományos dallam minden kötöttsége ellenére is – a balladaénekes tehetségétől, memóriájától, kreativitásától függően egyéni színekkel gazdagodik, egyéni megoldásokkal szólal meg.

Ezekről az egyéni megoldásokról voltak kénytelenek lemondani a Kanyaró-gyűjtemény ismert vagy ismeretlen adatközlői, amikor nem „fújták”, hanem csak elmondták balladáik szövegét, amelyek ily módon könnyen sérülhettek mind tartalmi, mind ritmikai-szövegszerkezeti tekintetben.

Sérülést nemcsak a dallam nélküli diktálás okozhatott. Az énekes emlékezetének kihagyásai is előidézhettek szövegromlásokat, töredékességet, ritmikai zavarokat. Ha mindezekhez ráadásul még társult az alsóbb osztályos tanulók gyenge íráskészsége, a betűvetés műveletének nehézsége, vagy olyan adatközlő, aki csak véletlenszerűen ismert egy-egy balladát, könnyen elképzelhető, milyen szöveganyagot kapott kézhez Kanyaró Ferenc, milyen hiátusokkal, zökkenőkkel tarkított szövegekkel találta szemben magát, amikor kiadásra akarta előkészíteni az összegyűjtött balladákat.

A szövegközlés/szöveggondozás mikéntjére az addigi népköltési kiadványok gyakorlatából három különböző modell kínálkozott alkalmazásra: 1. Erdélyi János eljárása, aki gyakran más-más vidékek szövegeiből/töredékeiből vágta össze, kerekítette egészé a népdalokat. 2. Kriza János nyelvjárási elemeket tartalmazó, akár diakritikus mellékjeleket is használó közlési módja. 3. A *Magyar Népköltési Gyűjtemény* addig megjelent három kötetének Gyulai Pál által meghatározott és meghonosított modellje, mely irodalomesztétikai szempontokat részesített előnyben: csak olyan dallam nélküli verses szövegek közlését tartotta elfogadhatónak, melyek tartalmi, szerkezeti és ritmikai tekintetben egyaránt hibátlanok. Ennek érdekében Gyulai Pál természetesnek tartotta, hogy a szöveggondozó módosít a szövegeken, kitatarozza a ritmikai döccenőket, eltünteti a nyelvjárási jelenségeket, kihagy vagy átrendez szövegrészeket annak érdekében, hogy tökéletes irodalmi élményt nyújtsanak a népköltési szövegek.¹

Kanyaró Ferenc alapvetően a *Magyar Népköltési Gyűjtemény* gyakorlatához igazodott, Gyulai Pál modelljét fogadta el, és a szerint járt el szöveggondozói tevékenységében. De esetenként nem idegenkedett Erdélyi János eljárásától sem, mint ahogy élete utolsó, 20. századi aktív éveiben olykor-olykor a nyelvjárási jelenségeket sem mellőzte másolataiban.

Gyulai Pál modelljének elfogadását természetesnek és nyilvánvalónak tarthatjuk, hiszen Kanyaró a *Magyar Népköltési Gyűjtemény* számára készítette elő balladagyűjteményét, a Kisfaludy Társasághoz küldte be kiadásra a kéziratot. Egy elszólása viszont arról győz meg, hogy Kanyaró meggyőződéses híve volt azoknak az elveknek, melyeket a *Magyar Népköltési Gyűjtemény* szerkesztője kötelező normaként elvárt és alkalmazott. A gyermekgyilkos nőkről szóló balladák elemzése során a *Magyar Népköltési Gyűjtemény* első kötetében közzétett szabolcsi *Bereg Nániról* Kanyaró úgy vélekedett,

¹ Gyulai Pál szerkesztői/szöveggondozói eljárásáról l. Olosz Katalin 2014: 273–274.

hogy „a följegyzése e balladának kritikán alul áll”, mert oda nem illő, más énekekből leszakadt, értelmetlen vendégstrófákat is tartalmaz a szöveg. Kanyaró azonban nem pusztán a feljegyzés minőségét kifogásolta, hanem azt is, hogy olyan állapotban tettek közzé a ballada szövegét, ahogy az feljegyzésre került: „Ily tájékozatlan közlés – summázza véleményét Kanyaró – alig van több a *M. Népköltési Gyűjtemény* gonddal szerkesztett köteteiben.”¹ E nyilatkozat egyértelműen arra utal, hogy Kanyaró nemcsak elfogadta, de egyet is értett Gyulai Pál szerkesztői gyakorlatával, mely szerint a szöveg-gondozónak kötelessége az esetleges szövegromlásokat, ritmikai, logikai vagy tartalmi hibákat helyreigazítani.

Kanyaró fenti megszólalását tekinthetnénk akár egyszeri, konkrét esetre vonatkozó észrevételnek, ha nem állnának rendelkezésünkre az eredeti diákfeljegyzések és az azokról készített Kanyaró-másolatok. Ezek összevetése sorozatosan azt bizonyítja, hogy a kolozsvári tanár igyekezett maradéktalanul eleget tenni a *Magyar Népköltési Gyűjtemény* köteteiben meghonosított elvárásoknak.

Egy dologban azonban Kanyaró eltért a megszokott gyakorlattól: a balladák szövegét igyekezett szabályos versszakokra osztani. E törekvés a maga korában újításnak számított, s annak felismerését jelentette, hogy a népballada nem „népköltemény”, ahogy a 19. századi gyűjtők/teoretikusok vélték, hanem énekelt vers, amelynek szövege a dalsoroknak megfelelően szabályos kisebb egységekre – strófákra – tagolódik. E felismerés szembement a magyar népballadáról addig kialakított vélekedéssel, mely szerint e műfajban „nem valami nagy ritkaság” „a strófaszerkezet és rím hiánya.”² Gyulai Pál e megállapítását különösen a régi stílusú balladákra vonatkozóan tartotta érvényesnek az irodalmi közvélemény, s a *Magyar Népköltési Gyűjtemény* köteteiben maga Gyulai is többnyire strófákra osztás nélkül tette közzé a klasszikus balladákat. A szabályos versszakok helyett inkább kisebb-nagyobb szakaszokra tagolta a balladaszövegeket, melyeknek sorhosszúságát is önkényesen változtatta. Ezzel a gyakorlattal szakított Kanyaró, mikor szabályos strófaszerkezet kialakítására törekedett.

Említettük korábban, hogy diákgyűjtőitől tagolatlan szöveglejegyzést várt el, a versszakokra bontást a balladák túlnyomó többségében tehát maga a tanár végezte el. Kanyaró viszont, tudvalevőleg, másodkézből kapott, dallam nélküli szövegekkel dolgozott, így csak logikai vagy frazeológiai egységekben gondolkozhatott. Mindezeket túl, a szabályos, kötött sorszámú strófákra tagolás során Kanyarónak lépten-nyomon szembesülnie kellett hiátusokkal, hiányzó vagy csonkán maradt sorokkal, sorpárokkal – a tollba mondott szöveg kihagyásaival.

Kanyaró többféle eljárással is élt „helyreállító” munkájában.³ A csonka strófák kiegészítését leggyakrabban sorismétléssel oldotta meg – olyan eljárással, melyet a

¹ KANYARÓ Ferenc 1906b: 239.

² GYULAI Pál 1862: 178.

³ Kanyaró beavatkozásait minden egyes ballada esetében nyomon lehet követni, és számba lehet venni a jegyzetekben közölt eredeti diákfeljegyzések és a Kanyaró-másolatok összehasonlítása révén.

balladaénekesek is gyakran használnak. Minden bizonnyal az adatközlők is, ha énekeltek volna a balladát, természetesen ismétléssel egyenlítették volna ki az emlékezés esetleges kihagyásaiból következő hiányokat, még inkább a gondolati súlypontok hangsúlyossá tételét.¹ Kanyaró ilyen jellegű beavatkozásai tehát „bocsánatos bűn”-ként könyvelhetők el. Annál kevésbé tartjuk elfogadhatónak Kanyaró – ritkábban használt – tényleges szövegmódosításait: új sorok, sorpárok beiktatását egyik-másik ballada szövegébe. E tekintetben kétféle megoldással kísérletezett: a hiányzó vagy rosszul megfogalmazott sorokat a balladatípus más változataiból átemelt sorral/sorokkal pótolta (ezt tette például a 135. számú ballada első másolatában, vagy a 234. számú betyárballadában, melyet egy egész strófával egészített ki), vagy pedig önkényesen egy-két sornyi, maga alkotta szövegrészt toldott be. Ez utóbbi eljárást az invariáns balladák esetében volt kénytelen alkalmazni, melyekhez nem talált megoldási mintát más vidékről gyűjtött változatokban. A *Kálnoki Zsófi* (117. sz.), *Csók Anikó* (288. sz.) balladájában így tűnnek fel olyan vendégsorok, melyeknek a diákkéziratban híre-pora nincs. El kell ismernünk azonban, még ha nem helyeseljük is, hogy Kanyaró avatott kézzel nyúlt a balladákhoz, kitűnően ismerte a magyar népballadák hangulatát, szövegfordulatait, s azok felhasználásával alkotott vagy vett át más balladából kiegészítő sorokat. S azt sem vitathatjuk tőle el, hogy visszafogottan élt a szövegmódosítás efféle lehetőségével: olyan helyeken avatkozott be, ahol sorismétléssel nem oldhatta meg a hiányt, illetve olyan sorokat helyettesített, amelyeknek ritmushibáját vagy tartalmi ellentmondását egy-két szótag vagy szó betoldásával nem tudta volna kiigazítani.

Igen tanulságos ilyen szempontból a különböző időben készült Kanyaró-másolatok összehasonlítása egymással és a diákok helyszíni lejegyzéseivel. Többször is említettük, hogy Kanyaró nem tudta visszaszerezni a Kisfaludy Társasághoz 1896-ban beküldött balladagyűjteményét. Az abba felvett balladák másolatai tehát számára örökre elvesztek. Így 1906-ban, amikor néhány klasszikus ballada közlésére határozta el magát, újabb másolatot kellett készítenie diákgyűjtői helyszíni lejegyzéseiről. Tíz év távlatából nyilván nem emlékezett már arra, hogy miként tagolta strófákra például a *Kálnoki Zsófi* (117), *Molnár Anna* (113) vagy *Csók Anikó* (288) balladáját, vagy hogy milyen megoldást választott az esetleges hiányok, ritmushibák kiküszöbölésére, s ennek következtében újból szembesülnie kellett a szöveghűség és/vagy szövegkiigazítás dilemmájával. A másodsor elkészített másolatokban szemmel láthatóan igyekezett visszaszorítani beavatkozásainak számát, de bizonyos helyeken nem kerülhette el a kiegészítést vagy betoldást. S ezek másodsor is azokon a helyeken tűntek fel, ahol az 1896-os másolatban. Kanyaró rendszerint más megoldást talált a korrekcióra, de jellemző módon ismételten ott kellett belenyúlania a szövegbe, ahol korábban is. Szemléltető példának legalkalmasabb a *Kisasszony gulyája* típusú szabédi ballada (135) két másolata: az 1896-os kéziratban Kanyaró – a ballada egy másik változatát használva mintául – betoldta a

¹ A *Kálnoki Zsófi*káról, például meg is jegyzi Kanyaró, hogy „mély érzéssel s gyakori ismétlésekkel, szívre hatóan” szokta „az öreg szüle énekelgetni”. EA. 2276: 4. lap (Kiemelés tőlem: O. K.)

csonka strófa két hiányzó sorát. A 20. század elején újra lemásolt szövegből egyszerűen kihagyta azt a két sort, mely a hiányos versszak első két sora volt.

Szólnunk kell Kanyaró szövegkiigazító eljárásainak egy harmadik formájáról is. Ezt tartjuk a legdurvább beavatkozásnak, lévén, hogy fölöslegesen és néhol a szájhagyományozó költészet szellemével, kialakított szövegstruktúrájával ellentétben módosított a szövegen – olyan helyeken, ahol sem tartalmi, sem ritmikai probléma nem tette azt indokoltá. Van a siratóballadának egy jellegzetes kezdőformulája, amelyben néven szólítják meg a hőst: „X. Y. mit gondoltál,/ Mikor hazúl elindultál?” A kérdésre a balladahős – mintegy előrevetítve a bekövetkező tragédiát – ilyenszerűen válaszol: „Én egyebet nem gondoltam,/ Szerencsétlen úton jártam.” Több balladában, jelesül Dimény Mózesné énekei között háromban is előfordul ez a formula: mind a *Csók Anikó*- (288), mind a *Balog Józsi*- (276), mind pedig a *Keresztúri* (299) balladája ennek a strófának a változatával indul. Az utóbbiban Kanyaró nem nyúlt a szöveghez, mert a válaszban a balladahős nem a szerencsétlen úton járást emlegeti, hanem csak egy akkori tevékenységéről ad számot: „Én egyebet nem gondoltam,/ Az ökröket elhajtottam.” A *Csók Anikó*- és *Balog Józsi* balladájában viszont az adatközlő mindkét alkalommal a következő fordulattal élt: „Én egyebet nem gondoltam,/ Szerencsétlen útr’indultam.” Kanyaró mindkettőben átírta a második sort, így: „Szerencsés útra indultam”. A *Csók Anikó* balladájának egy másik másolatában pedig „Szerencsétlen leány voltam” szerepel. Kanyaró szövegmódosítása ezeken a helyeken a siratóballada szellemiségével megy szembe, s ennek következtében akár hamisításnak is minősíthetjük eljárását. Hasonlóképpen nem tartjuk helyénvalónak Kanyaró egy másik „javítását” sem: *Csók Anikó* balladájában a neki nem tetsző „Ködös idő volt a nyáron” megfogalmazást önkényesen „Ködös ősz lett a szép nyárból” sorra cserélte, amelyről, akár ha nem tudunk Kanyaró közbeavatkozásáról, úgy is gyanítható lenne a nem népi eredet. Ugyanígy messze kirí szövegkörnyezetéből a *Farkas Márton* dicsőszentmártoni változatába (285) betoldott sor, mellyel Kanyaró a ritmus és rím döccenőjét próbálta kiigazítani: a „Paizs Mózes engem vára” rímhívó sorra az eredeti diáklejegyzésben egy bicegő sor következett: „S nagy késével megszúra”. Ezt helyettesítette Kanyaró a „Szívembe egy nagy kést mártá” sorral, mely rím és ritmus tekintetében kifogástalan, de hogy így nem beszélnek a balladahősök, az is biztos. Az ilyen jellegű szövegmódosítások azonban szerencsére ritkán fordulnak elő, alapjában véve nem jellemzőek Kanyaró szöveggondozó tevékenységére. Többnyire egy-egy szó/szótag betoldásával vagy elhagyásával rendbe tudta tenni a ritmus döccenőit, egy-két szó kicserélésével vagy a szórend megfordításával a rímelés problémáit is megoldotta.

A verssorok/versszakok szintjén folyó kiigazítások mellett Kanyaró néha nagyobb egységek átrendezése árán próbált közzelhető állapotba hozni rossz szerkezetű szövegeket, illetve kitatarozni töredékes énekeket. Az első esetben rendszerint strófák kihagyásával vagy logikai sorrendjük helyreállításával rendezte vagy tömörítette a szöveget, nem rettenve vissza, például, attól sem, hogy akár több mint felét kihagyja az egyik búcsúztató éneknek, mert amint írja, „a sok ismétlésből álló 37 strófából csak a

sikerültebbeket” vette fel gyűjteményébe.¹ A második esetben úgy próbált előállítani teljesnek mondható darabokat, hogy Erdélyi János módszeréhez visszanyúlva, az azonos balladatípus vagy epikus ének előkerült töredékeiből vágta össze a szövegrészeket, alkotott meg egy újabb „változatot”, kerekített egészet a törmelékszövegekből. Eljárását – követve ebben is Erdélyi Jánost – nem rejtette véka alá, a megalkotott filológiai változat gyűjtési helyéül feltüntette mindazokat a helységeket, ahonnan az egyes szövegrészek előkerültek.² *A Dráva hídja* című balladát (198) például marosvásárhelyi, székelykeresztúri és bágyoni töredékekből gyúrta össze, a 311. számú sirató éneket Szabédon és Szentgericén lejegyzett énektöredékekből.

Kanyaró szövegkezelési gyakorlatában az összerakás mellett találunk arra is példát, hogy szétválasztott olyan szövegeket, melyek a szóbeliségben együvé tartoztak, s melyeket a diákgyűjtők egyetlen balladaként jegyeztek le. Maga Kanyaró is felfigyelt arra a jelenségre, hogy *A megesett leány* balladatípushoz, melyet eleve kettős- vagy ikerballadaként ismertek a századforduló körüli években (a *Jó estét barna lány* újkori kezdő résznek a „Homlodi Zsuzsánna” balladájához való kapcsolásáról van szó), hozzácsapódott még egy harmadik ballada/balladás ének is az azonos dallam, azonos gondoltság okán. „A székely énekesek – jegyzi fel Kanyaró *A megesett leány* balladájáról írt kommentárjában – néha két balladát is elénekelnek egymás után ugyanazon nótára. A Nyárad mentén leginkább a *Szeredai fogház nagy tornácát* állítják *Homlodi Zsuzsánna* mellé,³ Tordátfalván a hegyi tolvaj feleségét,⁴ Etéden [helyesen: Kercsedén] Szőcs Máris balladájának utófelét,⁵ mert ebben ideillő tanulságot találtak, s mert mindazokban a kíséző balladákban a pórul járt szeretőrül van szó.”⁶ A „kiséző” balladákat Kanyaró következetesen, mindenhol leválasztotta *A megesett leány* típus szövegegyütteséről, s külön balladaként vette fel gyűjteményébe, anélkül, azonban, hogy jelezte volna a tényt, hogy a szóbeliségben ezek a szövegek összetartoztak.⁷ Eljárásával elködösítette a székely népballada életének egy érdekes – eladdig nem dokumentált – jelenségét: a balladafüzér meglétét és elevenségét. Sem a korábbi, sem a későbbi erdélyi gyűjtésekben nem találkozunk ezzel a jelenséggel, s tulajdonképpen a Kanyaró-gyűjteményben sem jelennek meg egymás társaságában ezek a balladák. Nem tudhatjuk, hogy a balladafüzérek csak azért hiányoznak-e a székelyföldi népköltési gyűjteményekből, mert Kanyaróhoz hasonlóan a többi gyűjtő/szerkesztő is szétválasztotta az egymás után énekelt balladákat, vagy azért, mert ismeretlen volt ez a jelenség, s csak a századforduló körüli

¹ L. a 302. számú búcsúztatót és Kanyaró hozzá írt jegyzetét.

² Közlésünkben ilyenkor *vesszővel választjuk el* a gyűjtési helyül felsorolt helyneveket, ezzel különböztetve meg az olyan esetektől, amikor két helységnevéért szerepel, mert az adat valódi származási helye és a lejegyzés helye különbözött. Az utóbbi esetben *nagykötéjjel kapcsoltuk össze* a helyneveket.

³ A 75 és 76. számú szentgericei balladák kezdő része volt a 215. illetve 216. számú rabének.

⁴ A 82. számú tordátfalvi változattal együtt énekeltek a 121. sz. balladát.

⁵ *A megesett leány* 87. számú kercsedi változatához kapcsolódott a 60. számú ballada.

⁶ [Kanyaró Ferenc *A megesett leány* balladájáról]. Kézirat. *MUEKvGyLtár* 50. csomag, 10. oldal.

⁷ *A Szeredai fogház nagy tornáca...* kezdetű rabénekeket lásd 215, 216. sz. alatt, *A tolvaj felesége* című tordátfalvi balladát 121. számon, *Szőcs Máris* bágyoni-kercsedi változatát 60. szám alatt.

években vált kedvelté, azokban az években, amikor *A megesett leány* balladája is igen népszerű volt Erdélyben. Érdekes módon a balladák társítása egyetlen balladatípus – *A megesett leány* – viszonylatában figyelhető meg a Kanyaró-gyűjteményben is. S talán nem véletlenül: ezt a balladatípust már eleve ikerítették, régies változata elé beiktattak egy újkori bevezető jelenetet, s mivel odaillő „tanulást találtak” a pórul járt szeretőről szóló más balladákban, azokat is hozzáénekeltek *A megesett leány* balladához.

Szólnunk kell végül Kanyaró Ferenc szöveggondozó tevékenységének még egy vetületéről: arról, hogy miként viszonyult a nyelvjárási jelenségekhez.

Kanyaró – minden valószínűség szerint – úgy irányította tanítványait, hogy figyeljenek adatközlőik nyelvhasználatára, a helyi nyelvjárás sajátosságaira. Diákgyűjtőkről lévén szó, nem várta el diakritikus mellékjelek használatát, arra viszont felhívhatta tanítványai figyelmét, hogy ne csak a tulajdonképpeni tájszavakat rögzítsék lejegyzéseikben, hanem az ejtésbeli, tájnyelvi jelenségeket is. Ezt egyébként könnyűszerrel megtehetette a diákok többsége, hiszen szülőfalujuk – a gyűjtés helyszínének – nyelvjárását beszéltek maguk is, természetes volt tehát, hogy lejegyzéseikben feltűntek a legjellemzőbb nyelvjárási sajátosságok, mint például a Székelykeresztúr környéki falvak ö-ző, vagy Marosszék mezősegi szegletének a-zó, e-ző nyelvjárása.

Kanyaró eleinte mellőzte a nyelvjárási jelenségeket – hiszen a Kisfaludy Társasághoz beküldött gyűjteménynek igazodnia kellett a *Magyar Népköltési Gyűjtemény* elvi és gyakorlati követelményeihez. Már pedig a sorozat akkori szerkesztője, Gyulai Pál nem tűrt meg semmiféle nyelvjárási ballasztot, a népköltési szövegeket – irodalomesztétikai elgondolásának megfelelően – köznyelven közölte. Kanyaró természetesen alkalmazkodott Gyulai Pál elvárásaihoz: az 1896-os gyűjteményben többnyire átírta köznyelvre az alak szerinti tájszavakat. Így lett például a *Kálnoki Zsófikában* a *besütetből besütött*, a *kiömlétből kiömlött*, az *Omlódi Zsuzsannában* *jűjjen* helyett *jöjjön*, *tudam* helyett *tudom*, *türem* helyett *tűröm* és így tovább. Ritkábban, inkább csak véletlenszerűen, előfordulnak ugyan nyelvjárási jelenségek is az 1896-os gyűjteményben, azok azonban jobbra a ritmus vagy rím kényszere miatt maradtak meg. Sok esetben Kanyaró még a múlt idejű igék régies alakját is köznyelvre cserélte, hogy minél inkább megfeleljen a követelményeknek.

A millenniumi gyűjtemény beküldése után, s főleg a 20. század első éveiben lassan-lassan megváltozott Kanyaró magatartása mind a szövegmódosítások, mind pedig a nyelvjárási jelenségek tekintetében. Párhuzamosan azzal, hogy sokkal visszafogottabban nyúlt bele a folklórszövegekbe, másolataiban teret engedett a nyelvjárási szóalakoknak, ejtésbeli sajátosságoknak, s mintha diákjait is fokozottabban készítette volna arra, hogy a nyelvjárásra figyelve jegyezzék le adatközlőik énekeit. Ennek tulajdoníthatóan még az is előfordult, hogy második gimnazista gyermek-gyűjtője, aki szemmel láthatóan hadilábon állt a helyesírás szabályaival, nagy igyekezettel próbálta rögzíteni adatközlőjének kiejtését, í-ző nyelvjárását és dialektusának többi hangtani sajátosságát. Kanyaró ez esetben átírta köznyelvi alakokra a nyelvjárási elemeket,¹ de egy másik

¹ L. a 395. számú balladát és annak jegyzetét, hol a diák eredeti lejegyzése is megtalálható.

alkalommal – egy Hunyad megyéből származó ballada esetében – a dialektus jelenségeit megtartva másolta át a szöveget.¹

Amint a fentiekből kitűnik, a másolatok készítése Kanyaró gyakorlatában azt jelentette, hogy „rendbe hozta” a szöveganyagot helyesírási, verstani, tartalmi-szerkezeti szempontból, vagyis kiadásra készítette elő. De egyúttal a válogatást is elvégezte, hiszen a diákok lejegyzéseinek vagy a kéziratos énekeskönyveknek csak azokról a darabjairól készített másolatot, melyeket közölni szándékozott.

Korábban már ejtettünk szót arról, most csak ismételni tudjuk, hogy válogató munkájában Kanyaró mind tartalmi szempontból, mind pedig eredet tekintetében igen tág keretek között értelmezte a ballada és epikus ének fogalmát. Gyűjteményébe – függetlenül attól, hogy milyen költői/esztétikai minőséget képviseltek az egyes darabok – felvett minden olyan éneket, melynek valami köze volt az epikumhoz. Becsülte és igen nagyra tartotta a népballada klasszikus darabjait, de ugyanolyan örömmel fogadta az új stílusú népballadákat, mint a korabeli bűnügyi eseteket megéneklő frissen keletkezett bűntényballadákat, népi verselők búcsúztató énekeit vagy a ponyvakiadványokból származó gyarló versezeteket.² Gyűjteményébe maradéktalanul felvette valamennyit: az egyedi darabokat csak úgy, mint egy-egy ballada tízedik/sokadik változatát, még akkor is, ha töredék volt, még akkor is, ha majdnem azonos szöveggel más vidékről már megkapta ugyanazt az éneket. Kanyarónak ez a nyíltsága, befogadó készsége tette lehetővé, hogy gyűjteménye átfogó tablót nyújtson az erdélyi népballada századforduló körüli állapotáról, arról, hogy az epikus költészetnek milyen darabjai forogtak közszájon, milyen darabjai voltak visszaszorulóban, illetve terjedőben, milyen költészeti „felhozáltalból” szublimálódhatott egy-egy újkori ballada vagy epikus ének.

A hatalmas balladaanyag elrendezéséhez – a szöveggondozással ellentétben – a korábbi népköltési kiadványok alig-alig nyújtottak támpontot Kanyarónak. Már csak azért sem kínáltak fogódzót, mert önálló balladás kötet addig nem jelent meg, a több folklórműfajt felölelő vegyes gyűjtemények balladafejezete pedig mennyiségi szempontból meg se közelítette Kanyaró gyűjteményét. A viszonylag kisszámú ballada elrendezése nyilvánvalóan nem kívánt különösebb rendszerezési elgondolást. Erdélyi János kötetében és a *Vadrózsákban* szétszórta jelentek meg a balladák: népdalok közé keveredve, illetve területi megoszlás szerint. A *Magyar Népköltési Gyűjtemény* első három kötetében külön fejezete volt ugyan a balladáknak, de a fejezeten belül csupán annyi rendszerezési törekvés figyelhető meg, hogy a fejezet élére kerültek a régi stílusú klasszikus balladák, melyek többségben voltak, s a fejezeten belül egymást követték az azonos típusú balladák esetleges változatai. Mivel ezekben a kötetekben új stílusú

¹ L. A *kiirtott kocsmárosalád* típusú ballada leleszi változatát 330. sz. alatt.

² A ponyvai históriák esetében egyetlen megszorító szempontot érvényesített: a szóbeliségből előkerült darabok legyenek, ne nyomtatványról másolják. L. Kanyaró megjegyzését a 307. számú énekekkel kapcsolatban: „Bár a nép száján élő énekként hozták hozzám, mégis valószínűnek kell tartanom, hogy valami ponyvanyomtatvány szállította el e félnépi eredetű kezdetleges, a régi históriás énekek hangját utánozó művet.”

baleset- és bűntényballada és más epikus ének viszonylag kevés fordult elő, ezeket a fejezet végén, minden különösebb rendszerezés nélkül, ömlesztve hozták nyilvánosságra.

Modellértékű előkép hiányában Kanyarónak magának kellett valamilyen rendszerezési elvet kidolgoznia, hogy a százakra menő szöveganyagot némiképp áttekinthetővé tegye. Már a Kisfaludy Társasághoz beküldött 1896-os gyűjteményben megfigyelhető Kanyarónak az a törekvése, hogy tematikai- és típusok szerinti csoportokat különítsen el, eredet és/vagy régiség szerint rendszerezze anyagát.¹ E törekvésének jelei később is megfigyelhetők, noha újabb kötet összeállítására 1896 után nem került sor. Az a tény azonban, hogy egy-egy balladakör vagy balladatípus változatait külön tárolta (*Rózsa Sándor*-változatok, „Megöltek egy legényt”, „Homlodi Zsuzsánna”, „Kapitány és leány”, „Tinó és csendőr”, „Bereg Náni–Szabó Vilma”), vagy bizonyos epikus énekfajtaikat egy irattartóban helyezte el („Románcfélék”, „1848/49”, „1850/54”) kétségtelenül azt jelzi, hogy Kanyaró tudatosan próbálta kategorizálni a begyűlt szöveganyagot, elkülöníteni benne kisebb tematikai vagy tipológiai egységeket.

A balladák rendszerezése-csoportosítása arra vall, hogy Kanyaró az 1896 után gyűjtött balladákat is közlésre készítette elő, mint ahogy az is a publikálás szándékát jelzi, hogy a balladákhöz – az 1896-os gyűjteményhez hasonlóan – továbbra is jegyzeteket, szómagyarázatokat, irodalmi hivatkozásokat fűzött, egy-egy balladatípusról pedig akár hosszabb-rövidebb értekezést is írt.²

Balladákhöz fűzött jegyzetei, magyarázatai egyértelműen tanúsítják, hogy Kanyaró Ferenc korának egyik legteljesebb folklorkutatója volt: töviről hegyire ismerte a korábbi népköltési kiadványokat Erdélyi János kötetétől Pap Gyula palóc gyűjteményéig vagy Kóváry Béla kiadványáig, a *Vadrózsáktól* a *Magyar Népköltési Gyűjtemény* addig megjelent kötetéig, vagy a régi kéziratos énekköltészet közölt vagy közöletlen darabjaiig. És naprakész információi voltak a legújabb szakirodalomról is, legyen szó az *Ethnographia* közleményeiről, vagy az *Irodalomtörténeti Közleményekben*, *Egyetemes Philológiai Közönyben*, de akár napilapokban közzétett cikkekről, tanulmányokról vagy folklórszövegekről. Tudott például Vikár Béla új gyűjtési módszeréről,³ arról, hogy Vikár Etéden is gyűjtött, hangot adott véleményének a Gyulai Pál és Benedek Elek között folyó peres vitával kapcsolatban,⁴ kemény hangú bírálatot fogalmazott meg Jankó János egyik munkájáról,⁵ s balladákhöz írt jegyzeteiben, kommentárjaiban lépten-nyomon rácsodálkozhatunk szakirodalmi tájékozottságára, éles-pontos meglátásaira műfajelméleti-műfaj történeti, esztétikai és történelmi kérdésekben egyaránt.

¹ L a *Székely népballadák és románcokról* írottakat *A népköltészeti gyűjtés első szakasza (1892–1896)* című alfejezetben.

² L. például *A megesett leány* típusú balladáról, *Kálnoki Zsófikáról*, *Bethlen Annáról*, *A pávás leányról*, *Rózsa Sándor balladaköréről* írt összefoglalóit.

³ A Kanyaró-hagyatékban megtaláltuk a *Pesti Hírlap*-ból kivágott újságcikket, mely Vikár Bélának a Kisfaludy Társaságban 1897. április 28-án tartott, fonográfus bemutatóval egybekötött előadásáról tudósított.

⁴ KANYARÓ Ferenc 1901.

⁵ KANYARÓ Ferenc 1894b.

Gyűjteménye, ha megjelenhet a maga idejében, szöveggondozás s a balladákhoz fűzött irodalmi hivatkozások, kommentárok tekintetében teljes mértékben megfelelt volna Gyulai Pál és a *Magyar Népköltési Gyűjtemény* elvárásainak. Nem is ilyen vonatkozásban lehettek fenntartásai a Kisfaludy Társaságnak. Sokkal inkább kifogásolhatták Kanyaró Ferenc balladaszemléletének újszerűségét: azt, hogy minden változatot, minden töredéket felvett gyűjteményébe, hogy különös gondot fordított a balladák tér- és időbeli előfordulásának problémáira, a szüzsék vándorlására, új balladák keletkezésére, vagy adatközlők tudásának minél teljesebb megismerésére.

Összegzés

Kanyaró Ferenc gyűjteménye olyan időpontban jött létre, amikor még teljes erővel érvényesültek a 19. századi folklórszemlélet normatív követelményei, ugyanakkor már fel-fel-tünetedeztek azok a törekvések is, melyek új irányt szabtak a 20. századi folklórkutatásnak. A Kanyaró-gyűjtemény ennek a kettősségnek a jegyeit hordozza magán – mondhatnók úgy is, hogy Janus-arcú: egyszerre tekint vissza és néz előre. Egyfelől jellegzetesen 19. századi gyűjtemény, másfelől sok olyan elemet tartalmaz, melyek a 20. századi kutatások új tendenciáit előlegezik meg. Maga Kanyaró, a gyűjtést szervező-irányító tanár két kor – múlt és jövő – küszöbén állt, ahonnan hol visszalépett az előző korszak járt útjaira, hol a „küszöb” másik oldalán próbálkozott előrébb jutni – járatlan ösvényeken. Múlt és jövő szorításában/ölelésében hozta létre balladagyűjteményét, mely egyedülálló volt a maga korában és a maga nemében, s melyet sokáig nem követett hasonló.

Kanyaró Ferenc gyűjteménye erős szálakkal kötődik a 19. század folklórgyűjtő és publikációs gyakorlatához, népköltészet-szemléletéhez. A sokszálú kötődés annak tulajdonítható, hogy Kanyaró nemcsak elfogadta, de lényegében egyet is értett a dualizmus-kori teoretikusok és szöveggondozók elveivel és módszereivel. Dallamok nélkül gyűjtött ő is – jóllehet felismerte szöveg és dallam szoros egybetartozását, s néhány bátortalan lépést tett is a klasszikus balladák dallamának feljegyzése érdekében. A 19. századi, általánosan elfogadott gyakorlatot követte azzal is, hogy – egy-két kivételes esettől eltekintve – nem tüntette fel a gyűjtők, adatközlők nevét, a gyűjtés idejét, csupán a lejegyzés helyét jelölte meg.

Szövegkezelés-szöveggondozás tekintetében Kanyaró Ferenc sem tudta – de nem is akarta – elkerülni folklórgyűjtő elődeinek esztétikai szempontokat érvényesítő gyakorlatát: köznyelvire írta át a (nyelvjárási) szövegeket, kiigazította a ritmus- és rímhibákat, s a szövegromlások és tartalmi-logikai hiátusok kiküszöbölése érdekében nem riadt vissza a nagyobb szövegmódosításoktól sem. Ilyen irányú ténykedését, ha nem is valamennyi ballada esetében, de a szövegek jelentős hányadában pontosan nyomon lehet követni, hiszen hagyatékában fennmaradt az eredeti diákjegyzések egy része és Kanyaró Ferenc ezekről készített másolata. Mi több: arra is rálátásunk nyílik, hogy miként oldotta meg ugyanannak a szövegromlásnak a kiigazítását két különböző időpontban.

A filológiai változatok nem pusztán Kanyaró Ferenc szövegkezelési gyakorlatáról tájékoztatnak. Tömeges jelenlétük a maga valóságában tárja elénk a 19. század szöveggondozó/szövegkiigazító eljárásainak teljes spektrumát, melyekről eleddig – bizonyító adatok, eredeti szövegjegyzések hiányában – jobbára csak sejtéseink voltak. A Kanyaró-hagyaték teszi lehetővé első ízben, hogy nagy mennyiségű szöveganyagon követhessük nyomon a beavatkozásokat – helyesírási hibák javításától a tetemes szövegmódosításokig.

Bármennyire is kötődött Kanyaró Ferenc a 19. század folklórszemléletéhez és szövegkezelő gyakorlatához, bizonyos vonatkozásokban túllépett azokon. A korábbi vélekedések

kel ellentétben felismerte, hogy a népballada nem „népköltemény”, hanem énekelt vers, s mint ilyen, nyilvánvalóan strófás szerkezetű. E felismerés jegyében igyekezett versszakokra bontani a beérkezett szövegeket, melyeket – elvárásának megfelelően – tagolatlanul jegyeztek le tanítványai. A strófászerkezet helyreállítása azonban Janus-arcú ténykedésnek bizonyult. Az előremutató felismerésnek Kanyaró retrográd módszerrel szerzett érvényt: dallam hiányában, pusztán logikai alapon vagy ritmikai, frazeológiai egységek szerint tagolta versszakokra a diktálás után lejegyzett (sokszor sorhiányos) balladákat, ami óhatatlanul együtt járt kisebb-nagyobb beavatkozásokkal, szövegmódosításokkal.

A népballadák strófás szerkezetének felismerésén túl a gyűjtemény egésze arról tanúskodik, hogy Kanyaró Ferenc folklórszemlélete, gyűjtési módszere, értékrendje a 19. századi elvárásokhoz képest jelentős mértékben átalakult, s ezáltal a modern folklorisztika egyik úttörő előfutárát tisztelhetjük személyében. Újító törekvései közt mindenek előtt említenünk kell balladaszemléletének újszerűségét. A 19. század gyűjtői népballadának szinte kizárólag csak a régi réteg darabjait tekintették. Ezzel szemben Kanyaró – a mai nézetet megelőlegezve – a ballada és románc fogalmi körét jelentősen kibővítette: gyűjteményébe felvette a népi epikus énekek addig figyelemre se méltatott darabjainak sokaságát: a történeti- és siratóénekeket, az új stílusú baleset- és bűntényballadákat, a helyi hírverseket és epikus énekeket, a ponyván terjesztett „históriák”-at, népi poéták helyi eseményeket megörökítő versezeteit, mindazokat a verses epikai alkotásokat, melyek potenciális előzményei lehettek egy-egy helyi vagy új stílusú balladának. Ezzel párhuzamosan gyűjtőmunkájában hangsúlyosan érvényesített addig mellőzött (vagy talán nem is sejtett) folklorisztikai szempontokat: felismerte a változatok fontosságát, a szájhagyományozó költészet tér- és időbeli elterjedtségének jelentőségét, valamint a töredékekben rejlő információs lehetőséget. Mindezek következtében gyűjteménye a 19. századi irodalomesztétikai elvárásoknak korántsem felelt meg.

Újat hozott Kanyaró Ferenc azzal is, hogy felismerte a kiváló énekesek szerepét a szájhagyományozó költészet őrzésében/alakításában, s ennek megfelelően külön gondot fordított a „balladafészkek” felkutatására, a kiváló énekesek balladatudásának minél alaposabb feltárására

Kanyaró Ferenc eredetileg „Krizsa János tarlójáról” akarta betakarítani a visszamaradt „kalászokat”. De a gyűjtőmozgalomban részt vállaló tanítványai segítségével azt is feltérképezte, hogy milyen változásokon ment át szűk fél század alatt a szájhagyományozó balladaköltészet Erdélyben, kiváltképpen a Székelyföldön.

Legszembeötlőbb, kétségtelenül, a székely népballadák régi rétegének visszaszorulása: a százakra menő gyűjteménynek viszonylag kis hányada a klasszikus, régi stílusú ballada; ezek száma – típusok tekintetében – mindössze tizennyolc, a tizennyolc típus változatainak száma viszont hetvenre rúg.¹

¹ Figyelemre méltó a változatok típusonkénti megoszlása is: tizenkét típus egy, illetve két változatban került feljegyzésre (17 szöveg), a fennmaradó további hat típus viszont 53 változatban szerepel a gyűjteményben.

A klasszikus balladák esetében talán nem is annyira a számarányok fontosak. Sokkal inkább azt kell méltányolnunk, hogy Kanyaró Ferenc és tanítványai addig ismeretlen s azóta is invariáns klasszikus népballadát mentettek meg a feledéstől (*Kálnoki Zsófi*), hogy tágtították a klasszikus balladák földrajzi elterjedtségének köréről való addigi ismereteket: felfedezték a balladaismerő Alsórákost, Szabédot, Etédet, Aranyosszékét, nyomára bukkantak *Kádár Kata* balladájának nemcsak az udvarhelyszéki Etéden, de az aranyosszéki Kercsedén is; *A megesezt leány* balladatípusnak tizenhat, *A megszólaló halottnak* tizenöt, *A halálra táncoltatott leány* balladájának tíz változatát gyűjtötték össze, beszédesen bizonyítva, hogy a ballada élő műfaj volt még akkor, és hogy minden egyes balladaváltozat, még ha némelyik töredékes is, még ha csekély eltérést mutat is más vidékek, vagy éppen a szomszédos régió változataihoz viszonyítva – érték, amit nem szabad veszendőbe hagyni.

A gyűjtemény egyik erősségét éppen a szövegváltozatok sokaságában jelölhetjük meg, abban a törekvésében a diákgyűjtőket irányító tanárnak, hogy minél több gyűjtőpontról tudja felmutatni ne csak a klasszikus balladákat, hanem az új stílusú baleset- és bűntényballadákat is. A változatok állapota, megléte vagy hiánya által fény derül a népballada életére, alakulására, terjedésére vagy visszaszorulására. Ritkán adatik meg a folkloristának, hogy ugyanannak a balladának öt-tíz-tizenöt különböző faluból, nagyjában azonos időben gyűjtött változatát vethesse össze. Az sem mindennapi lehetősége a balladavizsgálatnak, hogy egy pár évvel korábbi bűntényről született népköltői vers terjedését, balladává formálódását, alakulását lépésről lépésre nyomon követhesse.

Kanyaró Ferenc körültekintő gyűjtőmódszerét dicséri az a tény is, hogy nem ebrudalja ki kollekciónak a betyárballadákat, melyekre a korábbi székelyföldi gyűjtők nem figyeltek, talán olyan meg gondolásból, hogy azok tipikusan az Alföld szülőttei, a Székelyföldön jövevények. Egyébként is jellemző Kanyaró gyűjtői magatartására, hogy nagyon tágan értelmezte a ballada, pontosabban a népi epikus ének fogalmát: gyűjteményébe – először a magyar balladatudatás történetében – felvette a forradalom és szabadságharc, valamint az önkényuralmi korszak nép- és közköltészetének epikus darabjait, mint ahogy felvette a halotti búcsúztatókat és „kétes népballadákat” is – az olyan epikus szövegeket, melyek nyilvánvalóan nem népi eredetűek, szemléletük/megszövegezésük idegen a paraszti világtól. Jelenlétük mégsem fölösleges a hatalmas gyűjteményben, hiszen ezek a szövegek a paraszti polgárosodásnak, az ízlésváltás nem mindig sikeres folyamatának dokumentumai.

Érdeemes pillanatra megállunk a Kanyaró-gyűjtemény balladaföldrajzi vonatkozásainál is. Tekintettel arra, hogy a kolozsvári unitárius kollégium tanára és diákjai hozták létre a négyszázat meghaladó ballada- és epikus énekgyűjteményt, természetesen eltolódnak az arányok az unitárius hitfelekezet szálláshelyei felé, anélkül azonban, hogy bármiféle kizárólagosság érvényre jutna. Egyáltalán nem meglepő tehát, hogy Aranyos-, Udvarhely-, Maros- és Háromszék területének unitárius falvai képviseltetik magukat elsősorban, mint ahogy az sem meglepő, hogy Csík-, Gyergyó- és Kászonszék, vagy a katolikus Felső-Háromszék teljesen esetlegesen, véletlenszerűen bukkan fel a Kanyaró-gyűjteményben.

A gyűjtőpontok gyakoriságát messzemenően meghatározta az is, hogy honnan jöttek a gyűjtőmunkába bekapcsolódó diákok, illetve, hogy ezeknek a diákoknak a falujában volt-e nagy tudású, jó énekes adatközlő. A marosszéki Szabéd azzal válhatott a gyűjtemény egyik legnevezetesebb balladaföldrajzi pontjává, hogy az ottani unitárius lelkész fia, a hetedik gimnazista Rédiger Ödön felfedezte szülőfaluja jeles balladaénekes asszonyát, a 69 éves özvegy Dimény Mózesné Szabó Annát, akinek balladatudását – tanárának útmutatását követve – igyekezett minél teljesebben feltárni. Tanár és tanítványa, kik egyesült erővel törekedtek a szabédi napszámosasszony tudásának megismerésére, tulajdonképpen egy 20. századi kutatói irányzatnak, az egyéniségvizsgálatnak voltak előfutárai.

Kanyaró Ferenc abban a boldog tudatban küldte el gyűjteményét a Kisfaludy Társaságnak, hogy az „fényesen tanúsítja: [...] népköltészetünk teljes epikai erejével lép át az új ezer évbe. Nincs lankadás, nagy visszaesés e téren sem”.¹ – Meglepő kijelentés, hiszen a 19. század gyűjtőinek állandó és visszatérő gondja/gondolata volt, hogy – Kriza János kifejezésével élve – a népballadák „rejtőzködő, ritka madarak”, törékeny „kapolnavírágok”, melyeknek felfedezésére, begyűjtésére a huszonnegyedik órában került sor. Magyarán szólva: folyamatosan a népballada sorvadását, pusztulását, eltűnését emlegették. – Ezzel szemben Kanyaró Ferenc azt a következtetést vonta le gyűjteménye tanulságául, hogy „népköltészetünk teljes epikai erejével lép át az új” évezredbe. És igaza volt, lévén, hogy nem csupán a népballadák régi rétegére, az ószékely balladákra figyelt, hanem a teljes epikai költészetre, azokra az új képződményekre, kezdeményekre is, melyeknek tanúsága szerint a századforduló éveiben az erdélyi közösségek még igényelték és életben tartották az epikai költészetet, a rendkívüli események „költői” megörökítését, verses-nótás megfogalmazását. Kanyaró Ferenc nyíltsága, befogadó készsége tette lehetővé, hogy gyűjteménye átfogó tablót nyújtson az erdélyi népballada századforduló körüli állapotáról, arról, hogy az epikus költészetnek milyen darabjai forogtak közszájon, milyen darabjai voltak visszaszorulóban, illetve terjedőben, milyen költészeti hagyományból alakulhatott ki, születhetett meg egy-egy újkori ballada vagy epikus ének.

Mindent összevetve, elmondhatjuk, hogy Kanyaró Ferenc a maga korában egyedülálló balladagyűjteményt hozott létre, mely gyűjtési és szövegkezelési módszerével a 19. század irodalomesztétikai elveket érvényesítő gyakorlatához kötődött ugyan, de folklórszemléletével, értékrendjével a 20. század újjító törekvéseit előlegezte meg.

Marosvásárhely, 2015. július–augusztus

¹ *Kanyaró Ferenc levele ismeretlenhez [Beöthy Zsolthoz]. Kolozsvár, 1896. május 18.* MTA Könyvtára, Kézirattár, MS 5088/6.